

57

İsmet İnönü'nün Hatıraları Lozan Antlaşması II

İsmet İnönü

urlarına armağanidir.

Cumhuriyet

eskikitaplarim.com

Dizgi - Baskı - Yayımlayan:
Yenigün Haber Ajansı
Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Ağustos 1998

İSMET İNÖNÜ’NÜN HATIRALARI

BÜYÜK ZAFERDEN SONRA MUDANYA MÜTAREKESİ VE LOZAN ANTLAŞMASI -2-

Cumhuriyet GAZETESİNİN
OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

LOZAN'A İKİNCİ GİDİŞ	11
İKİNCİ GİDİŞİN FARKLILIĞI	13
18 Nisan'da Lozan'a Hareket Ettik	13
Diplomasiye ve Sivil Hayata Girmiş Bulunuyorum ..	14
Başvekilin Kontrolü	16
Lozan'da Beklenen Misafirler Gibiydik	18
KONFERANS BAŞLADI	20
Yine Trakya Hududu	20
Adakale ve Meis Adasında Israr Ettik	21
YUNANİSTAN İLE MÜNASEBETLER	25
Venizelos Beni Ziyarete Geldi	25
Venizelos Müttefiklerden Şikâyetçi	28
İhtilalci Venizelos	30
Venizelos Balkan Harbi'ni de Anlattı	31
Venizelos Usta Bir Politikacıydı	32
Venizelos'la Konferans Sonrası İlişkiler	34
Venizelos'un Bize Emniyeti	38
PATRİKHANE MESELESİ	42
İş, Türklük-Hıristiyanlık Meselesi Haline Geldi ...	42
TEKRAR KAPİTÜLASYONLAR MESELESİ	46
Montagna Formülü	46
Kapitülasyonlarda Şiddetli Mücadele	50
Kapitülasyonlardan Kurtulmak İçin	52
GENEL AF BEYANNAMESİ	55
Herkes Gelebilir	55
YABANCI ŞİRKETLER ve KUPONLAR	
MESELESİ	58
Şirketlerin İmtiyazları	58

En Sona Kalan Mesele	61
Borçları Altın Olarak Ödetmek İstiyorlardı	62
Konferans Neticeye Ulaşıyor	64
ANTLAŞMANIN İMZALANDIĞI GÜN	67
Lozan Günleri Hemen Hemen 9 Ay Sürdü	67
Türkiye Siyasi Bir İmtihan Verdi	68
İMZA İÇİN TALİMAT BEKLİYORDUK	70
İstirap Verici Bir Bekleyiş	70
Mustafa Kemal Paşa'nın Telgrafı	71
ANTLAŞMA İMZALANDIKTAN SONRA	
AMERİKA İLE MÜZAKERELER BAŞLADI	73
Amerika Müşahit Devletti	73
Amerikalılarla da Anlaştık	74
Türkiye'ye Dönüş	75
ANTLAŞMAYIDİĞER DEVLETLERİN	
ONAYLAMASI GECİKMİŞTİ	77
Müdahadenin Tahlili	77
Muahede Bir Sene Sonra Yürürlüğe Girdi	78
Antlaşmanın Bazı Hükümleri Tenkide Uğradı	79
Trakya'yı Müzakere Yolu ile Kurtardık	80
Birtakım Eksiklikler Olmuştur	80
Araplar Aleyhimize Çalışmışlardı	81
Araplara Karşı Vicdan Rahatlığı ile	
Konferanstan Çıktık	82
Azınlıklar Yüzünden Çok Sıkıntı Çektik	84
Hasta Adamdan Bir Devlet Doğdu	85
Galip Devletlerin Tahminleri Boşa Çıktı	86
Lozan, 45 Yıl Sonra Canlılığını Muhafaza Ediyor ..	87

Mali ve İktisadi Baskılar	88
ATATÜRK'ÜN GÖRÜŞÜYLE	
LOZAN ANTLAŞMASI	91
1. HUDUTLAR	92
2. KÜRDİSTAN	96
3. İKTİSADİ MENATIKI NÜFUZ	96
4. İSTANBUL	97
5. TÂBİİYET	98
6. ADLİ KAPİTÜLASYONLAR	98
7. EKALLİYETLERİN HİMAYESİ	99
8. CEZA	101
9. AHKÂMI MALİYE	102
10. AHKÂMI İKTİSADİYE	104
11. BOĞAZLAR KOMİSYONU	105
EK:1	107
BAŞMURAHHAS OLAN İSMET İNÖNÜ'NÜN	
ORDUYA VEDA MESAJI	107
EK: 2	109
24 TEMMUZ 1923 ANTLAŞMAYI İMZA	
TÖRENİ	109
EK: 3	123
LOZAN ANTLAŞMASI ve TELGRAFLAR	123

**LOZAN'A İKİNCİ GİDİŞ
ve
LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI**

LOZAN'A İKİNCİ GİDİŞ

İKİNCİ GİDİŞİN FARKLILIĞI

18 Nisan'da Lozan'a Hareket Ettik

Şimdi bütün bu anlattığım meselelerden sonra, Ankara'da Hariciye Vekili ve Başmurahtas olarak vazifem, artık, sükûnetle hazırlanmak devrine girmişti. Lozan Konferansı'nın ilk toplantısında buradan büyük bir heyetle gitmiştim. O heyet şimdi gerek gazetecileri ile ve gerek muhtelif mesleklerden mütehasşısılarıyla hemen hemen yarıya inmiş bir durumdaydı. Konferansın birinci devrinde, istifadem olacak murahtasların, istifadem olacak müşavirlerin çalışma istikametleri az çok belli olmuştu. Bu itibarla muhtelif mesleklerden bu kadar çok mütehasşısa artık ihtiyaç yoktu. Ona göre evvelce benimle giden mütehasşılarla yeni mütehasşılar arasında seçmeler yaptım. Bundan sonraki ihtiyaca uygun ve kâfi gelecek bir murahtas heyet teşkil ettim. Ankara'da ve İstanbul'da temas ettiğim basın çevreleri, vatandaşlar ve aydınlar umumi olarak murahtas heyetinin devam etmesini teveccühle karşıladılar ve aleyhimizde bir cereyana müsait bulunmadılar. aksine, iyi çalıştığımız ve konferansı bir sulha vardiirmek için bundan sonra da lazım olan gayreti gösterebileceğimiz inancı yaygın bir haldeydi. Bu bana çok huzur verdi. Böyle bir hava içinde Ankara'dan İstanbul'a geldik ve 18 Nisan'da trenle Lozan'a hareket ettik. Yolda fevkalade bir hadise olmadı. İlkbaharın güzel günlerinde Lozan'a vardık. Bu sefer Lozan'da bulduğum hava ilk gidişimden çok farklı idi. Birinci seferinde yabancı bir muhite girmiştim. Kendimi İsviç-

re'de yabancı hissetmişim. Şimdi gördüm ki, bütün Cihan Harbi esnasında Türkler aleyhine birikmiş olan uzak, teveccühsüz hava, birinci konferans çalışmaları süresinde büyük ölçüde yumuşamış. Bu defa, Türklere karşı bir teveccüh ve güven hasıl olmuş bir muhite girdiğimi derhal fark ettim. Daha birinci konferansta, en şiddetli ve ümitsiz mücadeleler yapılırken, Lozan'da Türk-İsviçre Dostluk Cemiyeti kurulması imkânı hasıl olmuştu. İsviçrelilerle beraber toplantılar yapmıştık. Ben İsviçre başkentine giderek, cumhurbaşkanı ile ve devletin ileri gelenleri ile dostane görüşmeler yapmak fırsatını bulmuştum. Böylece tanıştığım bir muhit ve beni teveccühle kabul etmeye az çok alışmış, hazırlanmış bir muhit içinde Lozan'a varmış bulunuyordum.

Diplomasiye ve Sivil Hayata Girmiş Bulunuyorum

Lozan'a ikinci gidişimde Bayan İnönü'yü de beraber götürdüm. ilk toplantıya giderken ne olacağımız belli değildi. Yabancı bir muhite gidiyordum. Onun için yalnız gitmiştim. Bu sefer bildiğim bir muhite Bayan İnönü ile giderek konferansın son safhasını beraber geçirmiş olduk.

Muharebelerden sonra, Hariciye Vekili Başmurahhas olarak Lozan'a giderken ben, diplomasiye ve sivil hayata girmiş oluyorum. Çizmeyi ayağımdan çıkarıp ilk defa sivil iskarpin giyiyorum. Diplomatlar arasındaki merasimi o kadar bilmiyorum ki, ilk günü Lozan'da öğle yemeğine ineceğimiz vakit, ilk sorduğum soru, ne elbise giyeceğiz, idi. Bizim Paris mümessilimiz Ferit Bey zannedirim o es-

nada yanımdaydı, çok zeki ve çok değerli bir kimse olan Ferit Bey, bana bu hususta fikir verdi. Şimdi karikatürize ederek, mübalağa ederek anlatmak istediğim, sivil hayat ve diplomasinin merasimli hayatı hakkında hiçbir fikrim, hiçbir tecrübem olmadığıdır. Fakat Lozan'da Avrupalı kılığında yaşamaya alıştık. Ankara'ya geldiğim zaman kalpak da giymiyordum. fakat Lozan'da şapka giyiyordum. Bayan İnönü de şapka giyiyordu.

Sivil hayata ve diplomat hayatına nasıl alıştığımı burada kısaca anlatacağım. Birinci sefer gidişimde, ilk görüşmelerimde tabii olarak bildiğim gibi görüşüyorum. Henüz bir hafta geçmedi, iki üç gün sonra, gözlerim faltaşı gibi açıldı. Bütün murahhaslarımı, müşavirlerimi topladım. Onlara dedim ki:

“Bakın arkadaşlar, burada biz, konferansta, bir heyet olarak çalışacağız. Ben şimdi anlıyorum ki, bir muharebe meydanından çıkmış, bilmediğim bir diğer muharebe meydanına girmişimdir. Ben bu meydanı tıpkı muharebe de görülen bir vazife gibi sayıyorum. Onun usullerini tatbik edeceğim. Gece gündüz vazife yapmak için her birimiz her an hazır bulunacağız. Ben burada her birinize, gece gündüz, ne vaziyette olursa olsun vazife verebilirim. Beraber çalışabilirim. Böyle bir şart içine girmişsinizdir. Bilmeyerek yakalanmışsınız. Vazifemizi bu tarzda devam ettireceğiz, bilesiniz.”

Konferans çalışmalarının başladığı günlerde, bir murahhas, zannederim Mösyö Montagna yanıma gelerek, şimdi hatırlayamadığım bir meseleden dolayı protesto ettiğini söyledi. Üzerimde bir fevkalade tesir yaptı. Derhal kendisine,

“Mösyö Montagna, bana bak, ben protesto bilmem” dedim.

“Ne bilirsin?” diye sordu.

“Böyle protesto ettin mi, ben bir saat sonra muharebe-ye tutuşuyoruz, deyiveririm” cevabını verdim.

Beni protesto eden bu adam derhal ciddiyetini bıraktı.

“Şimdi muharebe lafını nereden çıkardın?” dedi.

Bunun üzerine şöyle konuştum:

“Ben bütün ömrümde emir aldım ve emir verdim. Bunun dışında protestoydu, cilveydi, böyle şeyleri bilmiyorum” dedim.

Mösyö Montagna ile aramızda geçen bu hadiseyi, sivil hayata, diplomatik hayata ne kadar yabancı bulunduğumu ve anlamaya istidadımın ne kadar az olduğunu izah etmek için bir misal olarak söylüyorum.

Bir müddet sonra yeni hayatıma o kadar alıştım ve o kadar yüzgöz oldum ki, bana usulden bahsettikleri zaman, söyle söylemek lazım, böyle konuşmak lazım diye telkinde bulundukları zaman, bana bakın derdim, sizin usul dediğiniz şey benim tatbik ettiğimdir. Ben nasıl tatbik ediyorsam, onu usul olarak kabul ettiririm, merak etmeyin, diye kendilerini teskin ederdim. Hülasa böyle bir rahat hale gelmiştim.

Başvekilin Kontrolü

Resmi vazifenin, konferans çalışmalarının dışında hiçbir sıkıntı çekmedim. İçinde bulunduğumuz hayatın,

muhitin bütün şartlarına intibak ettim. Para sıkıntımız da olmadı. Bir muhasibimiz vardı. Muhasibimiz sonradan parlak bir Maliye Vekili olan Fuat Ağralı idi. Heyetin masraflarını o görürdü. Otel masrafı, yemek masrafı gibi hükümet kontrolünde olan ve hükümet tarafından karşılanan hesabı muhasip yapardı. Neye ihtiyacımız olursa ona söylerdik. Yevmiyelerimiz vardı. Şahsi ihtiyaçlarımızın da hesabını yapar ve bize verirdi. Masrafların hangisi gündeliğimize girer, hangisi devlete aittir, onları ayırır ve ona göre hesaba geçerdi.

Resmi ziyafetleri, hangi devletlere karşılık vermemiz gerektiğini protokol tayin ediyordu. Bu ziyafetlerin masrafını devlet verirdi. Resmi vazife dışında fazla dolaşacak bir ortam bulamadığımız için gaziinoya, sinemaya gitmek gibi şeyleri bilmiyorum. Diğer arkadaşlar da aynı durumdaydılar. Onlar da kendi özel masraflarını kendileri karşılarlardı.

Ankara ile telgrafla temas ederdik. Her gün muntazaman rapor yazardım. Özel görüşmeler, resmi müzakereler, bunların hepsini bir harp raporu gibi her gün Ankara'ya bildirirdim. Ben raporlarımı doğrudan doğruya başvekilile gönderirdim. Başvekil ile muhabere ederdik. Sonraları aramızda karşılıklı şikâyetler olduğu zaman, Büyük Millet Meclisi reisine yazdım. Fakat özel muhabere vasıtam olmadığı için, onları da başvekilile gönderirdim. Yalnız "Büyük Millet Meclisi Reisine Mahsustur" derdim. Başvekil de okur, sonra götürür. Büyük Millet Meclisi reisine verirdi. Mustafa Kemal Paşa da bana yazacağı zaman, aynı şekilde hareket ederdi. Yani başvekilin kontrolü altındaydık.

Lozan'da Beklenen Misafirler Gibiydik

Lozan Konferansı'nın ikinci devri 23 Nisan 1923'te başlayacaktı. Konferansın toplanması için taraflar arasında teati edilen notalarla bu tarih kararlaştırılmıştı. Biz 21 Nisan'da Lozan'da bulunduk. Lozan'a indiğimiz zaman, tanıdık bir muhite gelmiş haldeydik. Yalnız şehri, şartları tanımakla kalmıyorduk, halkla da yakın bir tanışmamız vardı. Daha evvel de söylediğim gibi, ilk konferans başladığı zaman, bütün Cihan Harbi esnasında Türkler aleyhine yapılmış olan kesif propagandaların tesiri herkesin yüzünden hiss olunuyordu. Bu sefer, durum değişmişti. Aramızda dostluk cemiyetleri kurulmuş, köyde kentte hepimiz ayrı ayrı tanınmışız. Böyle bir sıcak hava içinde Lozan'a girdik. Beklenen misafirler gibiydik.

Konferans 23 Nisan'da yine Uşi'de, Şato Otelinde toplandı. Bu defa ilk açılışta olduğu gibi, törenler, büyük meraklı topluluğu yoktu. Herkeste doğrudan doğruya çalışmak için gelmiş insanların, bir hafta evvel bir toplantıdan çıkıp şimdi ikincisine gider gibi alışık ve tabii bir halleri vardı. Bununla beraber Lozan Konferansı'nın ikinci devri bazı noktalarda birinci devrinden ayrılır ve bazı noktalarda ondan daha canlıdır. En önemli değişiklik şu: Lord Curzon gibi, Mösyö Poincaré gibi birinci derecede mesul ve çok gösterişli insanlar bu sefer yoktu. Buna karşılık biz, ilk konferansa nispetle daha hazırlıklıyız. Görüşülecek meseleler ciddi bir çalışma ile inceden inceye, madde madde hazırlanmış ve yeni bir çalışma devrine girmiştik. Konferans bu şartlar içinde açıldı. Konferansta bir tek büyük

meseleyi gösteriş ve alayişle ortaya koyup anlatmak yerine, şimdi elimizde bir muahede projesi var. Müttefikler teklif etmişler. Biz mukabil proje teklif etmişiz. Bu projeler üzerinde madde madde çalışmaya başlıyoruz. Ama bir maddenin görüşülmesine başlandığı zaman, birbiri ile münasebeti olmayan meseleler arka arkaya gelir gibi görünüyor. Konferansın umumi çalışma tarzını teknik bir konu olarak burada kısaca hülasa etmek isterim.

KONFERANS BAŞLADI

Yine Trakya Hududu

Çalışmalara yine toprak meselelerinden, hudut meselelerinden başlanmıştır. Bir muahedenin tabiatında olan hassa (özellik) budur. Bu defa yine görüşmelere Trakya hududundan başladık. Mütteliklerin projesinde Trakya hududu Meriç'in sol sahilinden geçiyordu. Biz Talveg hattı denilen hattı, yani Meriç'in ortasını teklif etmiştik. Bunun üzerinde münakaşalar oldu. Biz noktainazarımızda ısrar ettik. Ondan sonra İstanbul'un ve işgal altında bulunan arazinin tahliyesi meselesi teknik konular arasında söz konusu edildi. Tahliye işinin tali komisyonlara havale edilmesi gerektiğini söylediler. Halbuki bu husus için, ilk evvel halledeceğimiz meselelerdendir, demiştik. Mütteliklerin, alıştıkları bir erteleme usulüne tekrar başvurduklarını gördük. Hudutlar üzerinde görüşmeler bu suretle devam etti. Sıra Suriye hududunun tespitine geldi. Suriye hududu, Fransızlarla yaptığımız 1921 Ankara İtilafnamesi ile esasen tespit olunmuştu. Ve bir ihtilafımız yoktu. Muahede metnine meseleyi böylece geçirirken, Ankara İtilafnamesi'nde olduğu gibi kabul edilmiştir, diye bir kayıt konulması teklifimiz vardı. Gariptir ki, bunun üzerinde münakaşalar çıktı. Fransızlar teklifimize itiraz ettiler. Ankara İtilafnamesi'nin nihayet hudut kısmını buraya yazabiliriz, itilafnameye bağlı olan diğer maddeler bütün konferans azalarını ilgilendirmez, diyorlardı. Halbuki biz, Ankara İtilafnamesini bir bütün sayıp, bütün metninin ve bütün eklerinin Lozan'da taahhüde bağlanmasını istiyorduk. Fransız-

ların buna itirazını hayretle karşıladık. Aramızda bir hayli münakaşalar oldu. Sonunda, bu mesele üzerinde bir anlaşmaya vardık. Suriye hududu ile ilgili hususları muahede içine alıyorduk. İtilafnamenin hudut meselesinin dışında kalan maddeleri ve ekleri Fransa hükümeti tarafından bize verilen bir mektupla tekrar teyit ve taahhüt ediliyordu.

Bizim Ankara İtilafnamesi üzerinde durmamızın ve bu noktada ısrarımızın başlıca sebebi, Hatay ile ilgili idi. Ankara İtilafnamesi'nde Hatay'ın iç idaresi için ve istikbali için konulmuş birtakım haklarımız vardı. Tabii bu hakları kaybetmek istemiyorduk. Ankara İtilafnamesinin hükümleri bölünerek, hudut meselelerinin Lozan Muahedesine yazılması ve diğerlerinin açıkta kalması, bu itilafnameyi, taahhüde bağlanmamış gibi gösteren bir manaya yol açabilirdi. İleride böyle bir mana çıkarılmasından endişe duyarak ısrar ettik ve mektupla meseleyi bir neticeye bağladık.

Adakale ve Meis Adasında İsrar Ettik

Hudutlar ve arazi meseleleri görüşülürken, Melis Adası ve Adakale üzerinde münakaşalar oldu. Biz Meis Adası'nı istiyorduk, Adakale'yi istiyorduk. Meis Adası, İtalyanlar için mühim bir mesele mahiyetini aldı. Adakale meselesi de Romanya için büyük bir mesele mahiyetini aldı. Bu iki ada için çok münakaşa ettik. Adakale meselesinde, Berlin Muahedesi hazırlanırken unutulurken Türkiye'de kalmış bir meseledir diye karşımıza çıkmışlardı. Meis Adası'nın bizim bakımımızdan bir özelliği vardı. İtalyan-

lar, hiç olmazsa karasularımız içinde bulunan Meis Adası için ısrar etmesinler, diyorduk. Her hakkımız üzerinde olduğu gibi, Meis Adası ve Adakale üzerinde ısrar ettik ve kuvvetle müdafaa ettik. Nihayet bu maddeler de talik olundu (ertelendi).

Bunlardan sonra, dağınık meseleler kabilinden mali meseleler, borçlar, borçların taksimi görüşüldü ve muhtelif iktisadi meselelerden bahsolundu. iktisadi ve mali meseleler böylece umumi olarak bir defa gözden geçirildikten sonra, ayrıca ilgili komitelerde teferruatı ile konuşulmak üzere tehir edildi. Tehir olunan meselelerin hepsi konferansın nihayetine kadar devam etmiştir.

Şimdi mühim olan, hangi meselede ne kadar dayanaçığımızı karşımızdakilerin anlamaları, kestirememeleridir. Bu meseleler üzerinde konuşulurken, hangisinde nereye kadar, ne dereceye kadar ısrar edeceğimizi kimse tahmin edemiyordu. Zaten münakaşalar esnasında talebin ve ısrarın gösteriş olduğu, ciddi olmadığı havasını vermek, bu münakaşayı aşmakta hiçbir fayda bırakmaz. Mesele, bunu yapabilmektedir. Biz bütün ısrar ettiğimiz noktaları samimi ve ciddi olarak söylüyorduk ve anlaşma oluncaya kadar bu ifade tarzımızı, ifademizin edasını muvaffakiyetle muhafaza ederdik. Bizim müzakerelerdeki tutumumuzun özelliğine dair bir misal söyleyeyim. Anlatacağım bu misal, bizim bir meseleyi savunmaktaki üslubumuz ve bunun tesiri hakkında bir fikir verecektir.

Hudut meselelerinin, arazi meselelerinin müzakeresi esnasında, İstanbul hükümeti tarafından Londra'ya tayin olunmuş eski vezirlerden bir zatla görüştüm. Galiba Mus-

tafa Reşit Paşa adında bir kimse idi. İstanbul hükümetinin memuru olduğu için, zaferden sonra memuriyeti hitam bulmuş ve özel işleri için beni ziyarete gelmişti. Kendi meselesi üzerinde görüştükten sonra, bana, konferansa ait fikirlerini söyledi. Bazı tavsiyelerde bulunmak arzusundaydı. Esasen gün görmüş, uzun zaman devlet hizmetlerinde bulunmuş, iç ve dış münasebetleri tanıyan, tecrübeli bir insandı. Konferans hakkında fikirlerini söylerken, sulh yapmak ihtiyacından bahsetti. Sözü memleketin halinden sulh yapmanın zaruretiinden Adakale meselesi üzerine getirdi. Ve Adakale meselesini bana teferruatı ile anlattı. Adakale, Berlin Muahedesi'nde unutulmuş, fakat ondan sonra çok güçlüğe uğramışlar. İşin ince noktası unutulmasında değil, bir ilişki kesilirken mevkiin nazarı dikkate alınmasındadır. Adakale coğrafi vaziyeti itibarıyla da bizim idaremizde kalmaya müsait vaziyette bulunmuyor. Bana bunları söyledikten sonra, benim müdafaa tarzımı çok nazik bir eda ile tenkit etti. Adakale meselesinden dolayı konferans inkıtaa uğrar ve sulh bozulursa, bunun doğru olmayacağını uzun boylu anlattı. Kendisine, konferansın inkıtaını nereden çıkardınız, belki ikna edip alacağım, dedim. O da bunun imkânı yok, çok ısrar ediyorsunuz, diyordu. Böyle bir vaziyette sulh müzakerelerinin kesilmesi ihtimali onu endişeye sevk etmiş ve ikaz etmeyi vazife saymıştı. Aramızda böyle bir konuşma oldu, sonra ayrıldık. Demek istiyordu ki, konferansın birinci safhasında arazi talepleri meyanında bunun söylenmediğini, şimdi ilk defa ortaya atıldığını ileri sürerler ve cevap verirlerken, beni güç durumda bırakırlar. Adakale meselesinden ikinci konferansta bahsedişim, onun

da dikkatini celbetmiş ve benim bununla uğraşmamı doğru bulmamıştı. Bu misali vermekten maksadım. Adakale üzerinde hak iddia ederken, müdafaa tarzımın, bu sebeple konferansı inkıtaa sevk edecek bir manzara ve kanaat uyandırdığını belirtmektir. Adakale münakaşalarının İstanbul hükümetinin eski Londra mümessilinin üzerinde bile böyle ciddi bir tesir yapmış olduğunu gördüm.

YUNANİSTAN İLE MÜNASEBETLER

Venizelos Beni Ziyarete Geldi

Lozan Konferansının bu ikinci devresinde başlıca hadiselerden biri Yunan Başmurahtası Mösyö Venizelos ile aramızdaki temaslarda Türkiye ile Yunanistan arasında gelecek siyasi münasebetlere ait temellerin görüşülmesi ve tayin edilmesi olmuştur. Biz konferansta ilk zamandan itibaren Yunanlılarla daima çatışma halinde bulunduk. Yunanlılar hangi meseleye karışmışlarsa, bize teması bakımından aramızda çetin tartışma başlardı ve tabiatıyla bizim tutumumuz umumiyetle sert olurdu. Bu havada henüz bir değişiklik yok iken, bir gün Mösyö Venizelos benimle mülakat istemişti. Geldi, görüştük.

Mösyö Venizelos umumiyetle kendi durumundan ve bu konferansta ifa etmekte olduğu vazifenin güçlüğünden yakınlıkla konuştu. Konferansta çok müşkülata uğruyor, fikirlerini anlatamıyor. Memleketinde askeri bir ihtilal idaresi var. Herkesin aklı, başından bir karış yukarıda. Kimse söz dinlemiyor. Bu şartlar altında burada vazife ifa etmek ve sulh yapmak durumundadır.

Bana bunları anlatıyordu. Söyledikleri dikkatimi celbetmişti. Memleketinde askeri bir idare var, herkesin aklı başından yukarı, bundan dolayı da kimseye dert anlatamıyor. Bu sözleri başka bir hadiseye bağladım: Muharebelerden sonra Türkiye'den çekilmiş olan Yunan kuvvetleri Garbi Trakya'da ve hemen Edirne'nin yakınında toplanmışlardı. Bu kuvvetler, zannediyorum, Kondilis isminde

bir generalin kumandasındaydı ve general çok ateşli beyanat verir, ordusunu toparlamış olduğundan gösterişli bir şekilde bahsederdi. Bir aralık sözün kesilmesinden istifade ederek Mösyö Venizelos’a, anlattıkları ile irtibat kurduğum durumu izah etmek istedim. Kendisine dedim ki:

“Bir memlekette böyle askeri idare bulunduğu veya hut ordunun başında bulunan kumandanların siyasete karıştıkları zamanlarda, bunların akılları taşlarından yukarıda olursa, akıllarını kendi tabi seviyesine getirmeye imkân yoktur. Onlar, akılları neye eriyorsa onu yapmaya, ellerinde ne kudret varsa onu kullanmaya çalışacaklardır. Müşkölata uğrayınca onları kendi hallerine bırakmalı, akılları neye eriyorsa, ne kudretleri varsa hepsini tekrar tatbika koyulsunlar, tecrübe etsinler. Anlaşıyor ki, sulh ancak ondan sonra nasip olacaktır.”

Mösyö Venizelos’a nazik bir tarzda bunları söyledim. Hemen, alındığımı kavradı ve buraya tehdit manasına alınacak bir şey söylemek için gelmediğini izah etti. Çok rica ederim, böyle bir mana çıkartmayın, aksine, iyi münasebetler kurmak için ne çare bulabileceğimizi görüşmeye geldim, dedi. Durumu tamir etti.

Bundan sonra Mösyö Venizelos ile konuşmaya devam ettik. Mösyö Venizelos’u, bütün siyasi hayatında başlıca Türk düşmanı bir politikacı olarak tanımıştım. Kendisine o gözle bakıp konuşuyorum. Zaten o zamana kadar memleket içinde ve memleket dışında bir Yunanlı ve hatta bir Rum vatandaş ile herhangi bir mesele üzerinde münasebette bulunmuş, konuşmuş değilim. Onun için Mösyö Venizelos ile çok dikkatli temas ediyorum. Her sözünü, her halini manalandırmaya çalışıyorum.

Mösyö Venizelos, bana, ilk önce, kendisi Lozan Konferansına başmurahtas tayin olunduğu vakit Londra ve Paris'e giderek, İngiliz ve Fransız hükümet erkânı ile ve bu arada Lord Curzon ile görüştüğünü söylemişti. Lord Curzon ile ne görüştüğünü, nasıl görüştüğünü sordum. Şunları söyledi:

“Müttefik kolarak, müttefiklerin davası için vazife gördük. Felakete uğradık. Vazife görürken yardım etmediler. Şimdi de, sulh görüşmeleri zamanında bizi meydanda yalnız bırakıyorlar. Bundan şikâyet ettim. Sevr'de yapılmış bir sulh muahedesi var. Lord Curzon'a bu eski muahede ahkâmını müdafaa etmeleri lazım geldiğini söyledim. Cevap olarak, bana, yeni bir harp olduğundan bahsetti, Sevr'den sonra yeniden bir harp olduğunu inkâr edemeyiz, bugünkü şartlar tabiatıyla onun neticelerinden bir tesir taşır, bunları kabul etmen lazımdır, dedi.”

Lord Curzon, Venizelos'a nazik bir şekilde bunları söylemiş. Venizelos, Curzon'a karşı isyan etmiş ve şöyle demiş:

“Bu söylediklerinizi konferansta anlatacağım. Sizin yüzünüzden felakete uğradık. Bu felaketi beraber tamir etmeliyiz. Hakkımızdır, bunu isteyeceğim. Görüyorum ki, siz kabul etmeyeceksiniz, size bu haklı talebimizi aleni olarak reddettireceğim. Ta ki, İngilizlerle ittifak yapıp yola çıkmanın nasıl bir felaketle neticelendiğini bütün dünyaya göstermiş ve ispat etmiş olayım.”

Mösyö Venizelos'a sordum, Lord Curzon ne dedi, dedim, Mösyö Venizelos anlattı:

“Ne diyecek? Tekrar nasihat etti. Bana, sen tecrübeli

bir adamsın, böyle bir şeyi nasıl yaparsın, tarzında birtakım nasihatlerde bulundu. Sonra oradan ayrıldım.”

Venizelos Müttefiklerden Şikâyetçi

Mösyö Venizelos ile görüşmemiz devam ediyor.

Mösyö Venizelos, Londra'dan ayrıldıktan sonra, Fransa'ya gelmiş ve Mösyö Poincaré ile konuşmuş. Onu da bana şöyle hikâye etti:

“Mösyö Poincaré ile konuştum. Ondan da aynı şeyleri istedim. O da yeni bir harp yaptığımızdan bahsetti. Kendisine aynı cevapları verdim. Ve nihayet Mösyö Poincaré'ye dedim ki, bir tek ümidim kaldı o da Türklerde. O zaman görüşürüz.”

Mösyö Venizelos, Poincaré ile yaptığı konuşmayı anlatırken, söz arasında diyordu ki: “Bunlar İzmir'e çıkmamız için rica ettiler, yalvardılar, biz öyle çıktık. Şimdi gelmişler, hepsini inkâr ediyorlar. Bizi yalnız bırakıyorlar. Kendilerinden bu şekilde şikâyet ettim.”

Mösyö Poincaré, Venizelos'a sulh yapmak istediklerinden, meseleyi ona göre değerlendirmek gerektiğinden bahsetmiş ve son harbin neticelerine, yeni şartlara göre sulh mevzuunu muvafık bir tarzda beraber hallederiz, tarzında teskin edici sözler söylemiş.

Mösyö Venizelos, bana bunları anlatınca, merak ettim: Türklerden ne ümidin kaldı, yani Türklerle ne yapacaksın, diye sordum. Sualimi şu tarzda cevaplandırdı ve düşündüklerini izah etti:

“Türkler konferansa muzaffer olarak gelecekler. Ta-

lepleri aşırı olacak. Nihayet bu yüzden konferans inkıta edecek. Gerçi biz yenildik, şöyle oldu, böyle oldu. Ama yine hazır olan, elde bulunan ordu, bizim ordumuzdur. Muharebe edecek yine biz varız. Konferans kesilince tekrar bize müracaat edecekler. O zaman şartlarımı bunlara birer birer dikte edeceğim. Tek ümidimiz Türklerde kaldı derken, kendilerine bunu anlatmak istedim.”

Mösyö Venizelos, peki, neticede ne oldu, dedim. Olmadı, dedi. Tahmin ettiğimiz çıkmadı, siz Türkler konferansı başka türlü idare ettiniz.

Bu anlattıklarım, Venizelos ile yaptığımız mülakatın bir günü. Bundan sonra münasebetlerimiz, konuşmalarımız ilerledikçe, Mösyö Venizelos’un Türkiye ile Yunanistan arasında gelecekte iyi münasebetler kurulması ve mazinin unutulması için ciddi bir arzu beslediği kanaatini edindim. Konuşmaları bana böyle bir kanaat vermiştir. Bana daima sorduğu şudur: Milletlerimize maziye unutturup, dost komşular münasebeti tesis edebilecek miyiz? Benim de kendisine cevabım şöyle olmuştur: Mümkündür. Geçmiş hadiseleri unutturarak, iki millet arasında istikbal için birbirine istinat eden iyi komşular münasebeti vücuda getirmek mümkündür. Bunu yapabilmek için evvela bizim, yani idare edenlerin bu kanaatte samimi olmamız ve anlaşmamız lazımdır.

Mösyö Venizelos, ne tavsiye edersin, nasıl anlaşabiliriz, diye sorardı. Düşündüklerimi izah ederdim:

“Şimdi burada henüz sulh olmadı. Fakat sulh yapılacaktır. Bir defa burada sulhu kurtaralım. Ondan sonra mübadele yaparız. Gerçi kendiliğinden bir mübadele yapıldı.

Şimdiye kadar bir kısım halk Yunanistan'a gitti. Fakat, mübadele edileceklerin büyük kısmı Türk olmak üzere, henüz Yunanistan'dadır. Bunlar da geleceklerdir. Şimdi, bunların oradan çıkıp Türkiye'ye gelmesinde dikkatli davranılırsa, gelenler kırgınlık yaratacak haksız ve fena muamelelere uğramadan gelirlerse, bu, vaziyetimizi kolaylaştırır. Yahut, Yunanistan'dan Türkiye'ye gelenler, fena muamele görürler, haksızlığa uğrarlarsa, büyük bir hiddet ve kin içinde geleceklerdir. Onların bizim memleketimizde mütemadiyen yapacakları şikâyetlerin, elverişli olmayan tesirleri daima yaşayacaktır.”

Mösyö Venizelos'a bunu hatırında tut, dedim. Müspet cevap verdi: Peki dikkat ederim, dedi.

Görüşmelerimizde öğrendim ki, kendisinin de istikbal için Anadolu'da, İzmir'de, düşündüğü bir tertip varmış. Bundan bahsetti. İzmir'de kalabilmek için o da bir mübadele düşünmüş. Gerek İzmir'in içinde, gerek büyük İzmir vilayeti içinde bulunan Türkleri dışarı çıkaracak, Anadolu'ya gönderecek, buna karşılık Anadolu'da bulunan Rumları ve mübadelede Yunanistan'a giden Rumları İzmir bölgesi içine alacaktı. Bana düşündüklerini anlattı. Bunları sükûnetle dinlerken tüylerim ürperiyordu.

İhtilalci Venizelos

Mösyö Venizelos, buluşup görüşmelerimiz esnasında, bana Türklerle geçmiş zamanlardaki münasebetlerini ve Türklere karşı olan icraatını da anlatmıştır. Bir defasında ben ona ihtilalci hayatını sordum. İhtilalciliğe nasıl ve ne vakit başladın, dedim. Anlattıklarının özeti şudur:

“Girit Adası’ndaydım. Çok gençtim. 18-20 yaşlarındaydım. İhtilalciliğe pek genç yaşta başladım. Girit Adası’nın idaresinde bir Osmanlı valisi bulunurdu. Biz bir gün toplandık, vilayetin önüne gittik. Nümayiş yaptık. Bağır-dık, çağırdık. Vali Paşa’ya imtiyazlarımızı isteriz, haklarımızı isteriz, dedik. Vali Paşa bizi dinledikten sonra, dağı-lın, dedi. Biz tekrar bağırıp çağırmaya başladık. Bunun üzerine zaptiyeler gönderdi, hepimizi dağıttı.”

Venizelos Balkan Harbi’ni de Anlattı

Mösyö Venizelos bana Balkan Harbi’ni ve bu harpte bize karşı olan tutumlarını da anlatmıştır. Bunları anlatırken, Türk-Yunan münasebetlerinin dostluk esasına müstenit (dayanan) bir münasebet olmasını arzu ettiğini ve böyle bir görüş içinde bulunduğunu bilhassa belirtmek istiyordu. Bana, Balkan Harbi’ndeki Yunan politikasını şöyle nakletti:

“Balkan Harbi’nde, diğer Balkan devletleri ile müttefik olarak Türklerle harp ettik. Esas olarak ben bu ittifakın aleyhindeydim. Ve sonuna kadar bu ittifaka girmek istemedim. Ama bir şey yapamadım. Girit Adası Türklerle Yunanlılar arasında başlıca mesele olmuştu. Girit, Osmanlı Devleti’nden tamamıyla ayrılmış bir haldeydi, fakat Türk Hükümeti bunu kabul etmiyordu. Girit’i kurtarmak için öteki Balkan devletleri ile ittifak etmeye mecbur olduk ve birleştik. Balkan Harbi’nde Türklere karşı muharebeyi o kadar istemeyerek yaptım ki, muharebeden sonra Meclis’e geldiğim zaman, büyük bir zafer kazanmış insan

olarak bütün Meclis bana büyük takdir ve sempati hisleri gösterdiği halde, ben, Türk-Yunan münasebetlerinde dostluktan bahsettim. O zaman Meclis’te açıkça söylemişimdir; Türklerle muharebe etmek istemiyordum, ama çare bulamadık. Bundan sonra münasebetlerimizin iyi olması için teskin edici sözler söyledim ve gayet samimi olarak, Türklerle iyi münasebetler kurulmasını beklediğim hususunda Meclis’e telkinde bulundum.”

Venizelos bu konuşmasını Anadolu işgaline getirdi ve Anadolu’nun işgali esnasında İzmir’de vali olarak bulunan kimsenin, kendi emirlerine uygun hareket ederek Türklerle olan münasebetlerinden ve idaresinden çok takdirle bahsetmiştir. Bunları söylerken, işgal zamanında Türklere bir fenalık olmasın diye elimizden gelen gayreti sarf ettik, demiştir.

Venizelos Usta Bir Politikacıydı

Mösyö Venizelos hakikaten usta bir politikacı idi. Bende bıraktığı intibabudur. Nitekim, Avrupa’da hükümet ricali üzerinde son derece itibarlıydı. Onun Avrupa’daki nüfuzu ve itibarı hakkında bir fikir vermek için, burada, müttefik devletlerden birisinin bana anlattıklarını da söylemeliyim. Murahhas heyetlerinden birinde yüksek bir vazifede bulunan bu kimse bana dedi ki:

“Konferansta Mösyö Venizelos ile temas ediyorsunuz, görüşüyorsunuz. Bu münasebetin ehemmiyetini takdir etmek mümkündür. Fakat bilirsiniz ki, Venizelos mühim bir şahsiyete sahiptir ve gerek Versay Muahedesi’nde, gerek

diğer muahedelerde bütün devletlerin murahhasları arasında yıldız gibi parlamıştır. Bütün bu faaliyetler esnasında, daima Amerika Cumhurbaşkanı Vilson'un dizi dibinde idi. Vilson ve diğerleri her mesele için onun reyine müracaat ederlerdi. O, Yunanistan'a taalluk (ilgili) etmeyen meselelerde bile, yakın vukufu ile bir müşavir olarak söz sahibi rolünde bulundu. Adamın Versay Muahedesi'nden itibaren bütün Avrupa muahedelerinde, karar verenler nezdinde bu kadar yakınığı ve kuvvetli tesiri vardı."

Mösyö Venizelos ile Lozan Konferansı esnasında birkaç defa görüştük. Konuşmalarımız çok defa istikbal için münasebetlerimizin nasıl bir şekil alacağı hususu üzerinde toplanıyordu. Bana, istikbale ait düşüncelerini anlatır, Yunanistan'ın da, Türkiye'nin de başlıca kuzeyden İslav tehditlerine maruz kaldığını hatırlatarak, bu tehditlere karşı her iki memleketin el ele verip müşterek bir hareket hattı takip etmelerinin menfaatleri icabı olduğunu söylerdi. Ben kendisini dinledikten sonra, O'na dedim ki:

"Söylediklerin doğru. Her iki memleket de böyle bir tehdit ile karşı karşıyadır. Ama tehlikeye karşı işbirliği yapmaya daha ziyade sizin ihtiyacınız var. Yunanistan bir takım komşularla öylesine çepeçevre sarılmış vaziyette ki, hepsinin ondan istediğı var. Benim kanaatimce, Yunan ordusu kendi memleketini müdafaa etmeye muktedirdir. Büyük ölçüde, kendi kendinizi koruyabilirsiniz. Elverir ki, bahsettiğim bütün bu kuvvetler size karşı birleşmesin. Bizimle beraber olursanız, bir defa, bize karşı kuvvet ayırmaya ihtiyacınız olmaz. Bu mühim bir noktadır. Çünkü, bize karşı kuvvet ayırmaya mecbur olduğunuz zaman, bütün

kuvvetleriniz doğuda toplanmış bulunacaktır. Bu takdirde, her tarafınız açık kalır. Bizimle birlikte olmanın ikinci faydası, sizden talepleri bulunan diğer komşu memleketlerin sizin aleyhinize bir harekete girişmeleri güçleşir.”

Venizelos söylediklerimi dinledi ve nihayet, canım beraber olmakta ikimizin de menfaati var, bunu bırakalım, dedi. Peki, diye cevap verdim.

Venizelos’la Konferans Sonrası İlişkiler

Yunanistan’ın içinde bulunduğu tehlikeleri Venizelos bir kâbus gibi zihninde taşıyor ve bunlardan korunmak için Türklerle iyi münasebeti şart görüyordu. Bunu şuuri hissediyordu. Ben de bütün görüşmelerde, aramızdaki iyi münasebetin bizim menfaatimize olduğuna işaret ederek, bunu yapabiliriz, istidadımız vardır, hiçbir sabit fikrimiz yoktur, diye bunlar üzerinde kendisini temin etmeye çalıştım. Aradan zaman geçti, Lozan Konferansı bitti ve Venizelos Türkiye’ye bir ziyaret yaptı. Türkiye’ye gelip Atatürk ile konuştuğu zaman, bu mülahazaların onda çok daha kuvvetlenmiş olarak kanaatini sağlamlaştırdığını müşahade ettim. Bu suretle Mösyö Venizelos ile aramızda ciddi bir itimat hasıl olmuştu. O ölünceye kadar bu karşılıklı itimadı muhafaza ettik. İlave etmeye mecburum ki, Kıbrıs buhranı, Venizelos ve onunla beraber çalışmış olan devlet adamları dışında işbaşına gelen yeni insanların durumu takdir etmemesinden doğmuştur. Bu hükümetlerin birinde Venizelos’un oğlu Hariciye Nazırı idi. Venizelos’un oğlu Hariciye Nazırı bulunduğu müddetçe, Kıbrıs meselesinin, son-

radan olduğu gibi, patlamasına müsaade etmemiştir. Sofokles Venizelos ile Amerika’da bir defa konuşmuştum. Bu görüşme, Kennedy’nin ölümü münasebetiyle Amerika’ya gittiğim zaman oldu. Sofokles Venizelos’u babası gibi ciddi bir politikacı olarak gördüm. Türklerle olan münasebetin bozulmaması için dikkatli bulunduğunu müşahade ettim. Sonra o da öldü.

Venizelos Türkiye’ye gelip Atatürk ile görüştü ve memleketine döndü. Ondan sonra ben Yunanistan’a gittim. Yunanistan’da iç politikada çok çetin çatışmalar mevcuttu. Kral taraftarları ile de kendisi ile de bütün bu münakaşalar esnasında münasebetlerim iyi idi. Her iki tarafla iyi münasebette bulunmam dolayısıyla benden, vakit vakit Yunan ricali arasındaki ihtilatlarda uzlaştırıcı ve tartışmadan sakınıcı birtakım dost tavassutları (aracılıkları) yapmam bile istenmiştir. Ben bu tekliflerin hepsini yapmaya çalıştım.

Lozan Konferansı’nın ikinci devrinde müttefiklerde kuvvet kullanmak ve Yunanlılarla bizi karşılaştırmak arzusu uyandığı zaman, Venizelos konferansın sonuna kadar bu arzuları teşvik etmemiştir. Aksine, vaziyet alıp, hepsinin hiddetini celbettiği haller bile olmuştur. Hülasa, Türklerle Yunanlılar arasındaki münasebetler, o günkü şartlar için olduğu kadar, gelecekte iki memleket arasında iyi münasebetler yolunun açılması ve devamlı bir dostluk kurulması imkânları bakımından konferansın bu ikinci devrinin bir mühim eseri ve neticesi sayılabilir.

Venizelos çok zeki, güler yüzlü, bembeyaz bir adamdı. Benden yirmi yaş kadar büyüktü. Dünya meselelerini iyi bilen bir politikacıydı. Kendisine itimadı tabii çoktu ve

çok güveniyordu. Çok tertipler içinde bulunmuş, çok tecrübe kazanmış ve sözüne inanılan bir insandı. Konferansta münasebetlerimiz düzeldikten, birbirimizle anlaştıktan sonra, artık Venizelos'tan hiçbir güçlük çekmedim. Venizelos, Türkiye aleyhinde herhangi bir kimseye vasıta olmak için istidat göstermedi.

Konferans esnasında Bayan Venizelos da Lozan'daydı. Bir gün görüşürken beni evine davet etmişti. Karım sizinle tanışmak istiyor diyerek davetini takviye ediyordu. Ben de gideriz, dedim, böyle bir vaatte bulundum. Bizim arkadaşlar kıyameti kopardılar. Ben oraya gitmek istiyorum. Murahhas heyetindeki arkadaşlar, sen Venizelos'un evine gideceksin, olmaz, kimse bunu anlamaz, diye ısrar ettiler. Konferansın nihayetine geldik, bir türlü gidemedim. Gitmek istiyordum, ama çok güçlük vardı. Kimse gitmemi istemiyordu. Bugün olmadı, yarın derken, vakit geçti. Bir gün Venizelos bana dedi ki: "Bırakalım bunu, sonra görüşürüz. Vaziyetini anlıyorum. Ben sana müşkülat çıkarmak istemem. Dediğim gibi gayet zeki bir adamdı. Durumu kavradı, beni rahatlatmak için böyle konuştu.

Konferanstan sonra Yunanistan'a gittiğim zaman olağanüstü emniyet tedbirleri alındığını gördüm. Bunların hepsini Venizelos yaptırmıştı. Ve emniyet tedbirlerine nezaret ediyordu. Beni bir gün Atina Belediyesi'ne götürdü. Belediye beni çok dostane kabul etti. Belediyede birçok meseleler konuştuk. Oradan ayrıldıktan sonra, Venizelos bana, belediye heyeti kral taraftarıdır, seni buraya mahsus getirdim, dedi. Ben hayret etmiştim. Kendisine, siz cumhuriyetçisiniz, hükümet cumhuriyetçi, belediye kral taraf-

tarı nasıl oluyor, beni oraya niçin götürdün, diye sordum. Orasını sorma, işte bizde böyledir, seni oraya götürmekten maksadım, Türklerle Yunanlılar arasındaki münasebetin istikbal için de güven verici olduğunu sana göstermek istedim, dedi.

Venizelos, Yunanistan'a yaptığım seyahat esnasında kralcıların da Türk dostluğunun taraftarı olacaklarına beni inandırmak için çok söylemiş, çok gayret sarf etmiştir. Gerçekten böyle oldu. Kralcılar işbaşına geldikleri zaman, Türk dostluğuna aynı derecede ehemmiyet verdiler. Onlar Venizelos'a düşman kesildiler, fakat bizimle olan münasebetlerinde Venizelos'un politikasını takip ettiler. Aranızdaki bu dostluk münasebetiyle Yunanistan'ın içişlerini yakından takip ettim ve Yunan ricali ile temasta bulundum. Yunanistan'da yetişmiş devlet ricali çoktur. Yaşlı Çaldaris'i, General Kondilis'i tanıdım. Venizelos ile ve onun taraftarları ile Çaldaris taraftarları arasında ve General Kondilis ile yine Venizelos taraftarları arasında münasebetler nihayete kadar son derece gergin olmuştur. İç ihtilaflardan birbirlerine çok kırgınlardı. Bir defa Venizelos'a karşı bir suikast teşebbüsü oldu. Atina'da ailesi ile beraber giderken hayatına kastedilmiştir. Venizelos bu suikast işinde o zamanki hükümet erkânının bir tesiri, bir ilişkisi olduğu kanaatinde idi. Ne kadar doğru bilmiyorum ve bu kanaati ne kadar muhafaza etti onu da bilmiyorum. Ama böyle bir üzüntüsü vardı. Bunu hissettim. Yunan devlet ricali arasında münasebetler bu kadar çok gergindi. Birbirlerine kıyasıyla düşmandılar. Türkiye ile dostluk anlayışının şampiyonluğunu Venizelos yaptı. Ondan sonra gelenler, iç politikada Venizelos'a son derece düşmanca

davranmalarına rağmen, Türkiye ile dostluk politikasını devam ettirdiler. Çaldaris, Venizelos'tan şikâyet ederken bana bunu delill olarak söylemişti. Bak, demişti. Türklerle dostluk münasebetini Venizelos açmadı mı? Şimdi ben devam ediyorum, fakat bundan memnun değiller. Venizelos bu dostluğun aleyhindedir. Mösyö Çaldaris'e, canım böyle şey yapmaz, dedim. Venizelos'u ona beğendirmek için çok emek sarf ettim. Fakat Çaldaris, ona güvenilmez, diyor ve kanaatini değiştirmek istemiyordu. Sonra Venizelos ile görüştüğüm zaman, Çaldaris'in kendisini çok takdir ettiğinden bahsederek, ısındırmak istedim. Her ikisi de kendi kanaatlerinde ısrar ettiler. İşin hazin tarafı budur.

Venizelos'un Bize Emniyeti

Lozan'da Venizelos'un bize emniyet vermek için tutumuna dair başka bir misal söyleyeceğim. Bir gün, Ankara'ya, hükümete müracaat ettim. Yakında konferansa bir madde gelecek. Bunun için talimat istiyorum. Mesele şu: Muharebeler esnasında taraflar birbirlerinden ganimet (ganimet) olarak ne almışlarsa, bunlar ellerinde kalsın. Bunun hesabı görülmesin. Taraflardan kasıt, bir yanda Türkiye, bir yanda bütün müttefikler. Böyle bir madde görüşülecek. Ankara'dan cevap verdiler: Biz kimseden bir şey almadık, müttefiklerle bu tarzda bir anlaşma için mutabıkız, ama Yunanlıları istisna edeceğiz. Yunanlılar bizden ne almışlarsa onu iade etsinler Talimat bu. Makul geldi ilk nazarda bu.

Bu madde geldi, görüşülüyor. Yunanlılarla aramızda böyle bir muamele olmuşsa, karşılıklı bunları iade edelim,

dedim. Ne lüzumu var, mühim bir şey yoktur, tarzında cevap verdiler. Münakaşa ettik. Olmaz dedim, bunun için ısrar ediyorum, dedim. Benim ısrarım üzerine meseleyi tali komisyona havale ettiler.

Aradan pek az bir müddet geçmişti. Daha bu madde komisyondan gelip görüşülmeden, Ankara'dan ikinci bir talimat aldım: Muharebe esnasında bir Yunan gemisi İnebolu'ya gelmiş. Bizimkiler Yunan gemisini zaptetmişler, gemiyi de içindeki eşyayı da almışlar. Şimdi biz bunu iade edecek durumda değiliz. Meseleyi kapatalım, müttefiklerle olduğu gibi Yunanistan ile de bunun hesabı aranmasın.

Yeni talimatta bana bu esaslar bildiriliyordu. Murahhas heyetini topladım. Haberiniz olsun, bu tarzda yapacağız, dedim. Hepsi birden, daha üç dört gün evvel konferansta vaziyet aldık, böyle dedik, şöyle dedik, şimdi aksini nasıl yapabiliriz, tarzında fikirlerini söylediler. Olmaz, böyle yapmamız lazım, ben söyleyecek bir şey bulurum, dedim. Zihnen bununla meşgulüm. Bir imkân arıyorum. Bir gün konferansa giderken İngiliz Murahhası Rumbold'a rastgeldim. Konuşarak konferansta gidiyoruz. Bir aralık kendisine sordum:

“Bir ganaim maddesi vardı, ne oldu?” dedim.

Durdu, bir düşündü ve cevap verdi:

“Bilmem, herhalde komisyonda.”

Ben tekrar kendisine sordum:

“Komisyona niçin gitti? Ne olacak?”

Tekrar düşündü, daha iyi hatırladı:

“Zannederim sen itiraz ettin. Biz bu hesaplar tasfiye olsun diye kararlaştırmıştık. Ama siz itiraz ettiniz. Yunan-

lılar aldıklarını iade etsin diye ısrarda bulundunuz. Madde komisyona onun için gönderildi” dedi.

Bunun üzerine ben,

“Canım bunun ayrıca istisna edilecek bir yeri yok. Bir tasfiye yapılıyor, bari hepsini yapın bitirin” dedim.

Adam bana tekrar sordu: Siz istemediniz mi, dedi. Venizelos ile konuşmamı tavsiye etti. Ben de ona haber vereceğim, dedi ve böyle ayrıldık. Hakikaten Venizelos’a haber vermiş. Venizelos geldi, böyle bir şeyden bahsetmişsin, şimdi ne olacak, diye sordu. Ben de meseleyi mühimseme gibi görünerek, Yunanistan için mutlaka ayrı bir hüküm getirmeye lüzum olmadığını söyledim. Sana müşkülât çıkarmam, pekâlâ öyle yapaım, seni anlıyorum, dedi.

Lozan Konferansı’nın sonuna doğru mali ve iktisadi meselelerden dolayı mühim bir buhran doğmuştu. Tekrar bir inkıta yapmak ve Yunanlıları kullanmak arzusu, belirmişti. Venizelos buna karşın kesin vaziyet aldı. Ne olacaksa olsun, biz artık orduyu tutamayız, diye kesin vaziyet aldı. Venizelos aleyhine kıyameti kopardılar. Yani Venizelos istikbalde bizimle takip edeceği politika üzerinde emniyetimizi tesis etmek için büyük gayretler göstermiş ve ciddi olarak kendisine inanılır bir adam olduğu kanaatini bizde uyandırmıştır.

Konferansın birinci devrinde müttefiklerin himayesini sağlamak, Yunanistan’ın felakete uğramamış, mağlup olmamış bir muamele görmesini temin etmek için çok uğraşmış, teşebbüsler yapmıştır. Lord Curzon ile, Poincaré ile görüştüğü zaman, onların Yunan davasını takip etmek için Türklerle tutuşmak istemediklerini anlamıştı. Bu da

tabii bir şeydi. Zaten sulh bu kanaatle olabilirdi. Görüldü ki, Türkler konferansa geldikten sonra müttefiklerle harbe sebep olacak esaslı bir ihtilafa, bir mevzua girmek istemiyorlar. Sulh yapmak istiyorlar. İngilizler de Fransızlar da duruma böyle teşhis koymuşlar. Onun için bu işi sulhla bitirmek imkânı vardır ve bu imkân kendileri bakımından da kıymetlidir. Bu kanaate vardıklarından ve yeni bir harp çıkarmanın, böyle antipatik bir teşebbüsün kendilerince mahzurlu ve hatta imkânsız olduğunu bilerek Venizelos'a müsait cevap vermemişlerdir. Venizelos, bu safhalardan geçtikten, bu teşebbüsleri tecrübe ettikten sonra, nihayet, Türkiye'ye karşı doğru bir politika takip etmenin yolunu bulmuştur. Konferansın ikinci devresinde Türk-Yunan dostluğunun temellerini hazırlayan yakınlaşma karşılıklı anlayış içerisinde cereyan etmiştir. Bu ikinci devrede tamirat meselesinden dolayı Türk-Yunan munasebetleri bir aralık tekrar gergin bir hale girmişti. Biz Yunan ordusunun Anadolu'da yaptığı tahribatın tamiri için bir harp tazminatı talep ediyorduk. Venizelos Yunanistan'ın mali vaziyetinin son derece bozuk olduğunu ileri sürerek, bu imkânsızdır, hiçbir şey ödeyemeyiz, diyordu. Mösyö Venizelos ile bu meseleyi aramızda birçok defa görüşmüşüzdür. Neticede müttefik devletler başmurahtaslarının uzlaştırıcı aracılığı ile konferansın inkıta yapması önlenebilmiştir.

PATRİKHANE MESELESİ

İş, Türklük - Hristiyanlık meselesi haline geldi

Lozan'da Yunanlılarla çatışmalarımızdan birinin sebebi de Rum Patrikhanesi'nin İstanbul'dan kaldırılması için açtığınız mücadele olmuştur. Bu mücadele uzun sürdü. Tezimiz mütareke esnasında Patrikhane'nin Türkler aleyhine çalışan bütün tertiplerin merkezi olmasına dayanıyordu. Patrikhane, Türklerle Rumların iyi münasebetlerini, bir millet halinde kaynaşp, bir devlet içinde yaşamalarını engelleyen unsur olarak, mutlaka Türkiye'den çıkarılmalıdır tezini takip ediyorduk. Bu mücadeleyi de diğer büyük meseler gibi başmurahtas olarak başlıca başlıca ben idare ediyordum. Müttefikler bu yüzden konferansta çok mukavemet ettiler ve çok aşırı sözler söylediler. Konuyu adeta Türklük-Hristiyanlık meselesi haline getirmek istediler. Patrikhanenin asırlardan beri gelen ananesinin ve politikasının yerilmesini, tenkit edilmesini kabul etmek istemiyorlardı.

Bu mücadelenin çok hararetli ve münakaşalı bir safhasında, bir sabah rahmetli Doktor Rıza Nur yanıma geldi, sana bir bilgi vereceğim dedi. O sabah Lord Curzon'un kâtibi Nicolson gelmiş. Rıza Nur Bey'le görüşmüş. Nicolson, bu konferansta patrikhanenin kaldırılması için yaptığımız mücadeleden çok şikâyet etmiş. Aralarında uzun bir görüşme ve musahabe olmuş. Rıza Nur Bey'in bana naklettiğine göre Nicolson şöyle konuşmuş:

“Patrikhane mevzuundaki tutumunuz bizim murahtas heyetlerimizi, Hristiyanlık âlemine karşı müdafaa edilme-

si, izah edilmesi mümkün olmayan güç bir duruma düşürmek gayretidir. Bu bizi son derece müşkül vaziyete koymakta, yaralamaktadır. İngiliz umumi efkarı uyuyan bir arslan halindedir. Mütemadiyen bunun zıddına gidecek her türlü eziyetleri, tahrikleri yapmaktasınız, ıstırapları vermektedirsiniz. Bu hayvan vurula vurula, dürtüle dürtüle, yaralana yaralana nihayet uyanacaktır. Uyandığı zaman, artık gözü bir şeyi görmeyecek ve ne yapacağını da kimse bilemeyecektir. Niçin böyle yapıyorsunuz?”

Nicolson’un tehditle karışık şikâyetini dinledikten sonra Dr. Rıza Nur, bu İsmet Paşa meselesidir, bizzat kendisi meşgul oluyor, o bilir, biz karışmayız, ona söylemek lazımdır, demiş.

Sen söyle, ben söylerim laflarından sonra ayrılmışlar. Rıza Nur geldi, bana anlattı. Birden, başımın içinde oda dönmüş gibi geldi. Daha evvel konferansta Ermeni yurdu meselesinden bir tali komisyonda mesele çıkıttı ve ondan müteessir olarak, artık murahhas heyetinden çekilmek istediğini söylemişti. Ben bilakis kendisini takdir etmiş, devam et, ben bu buhranın altından kalkarım, demiştim. Fakat bu sefer, kendisinin Nicolson’a böyle söylemesini tamir kabul etmez bir büyük noksan ve yanılma olarak gördüm. Başımda odanın döndüğünü hissetmem bundandır. Kendisine,

“Ne yaptın? Patrikhane ile yaptığımız bütün mücadeleyi sıfıra indirdin. Sen de benim gibi burada bir murahhassın. Demek ki Patrikhane meselesi murahhasları bağlayan bir talimatın neticesi değildir. Hükümetin politikası değildir. İsmet Paşa’nın bir şahsi arzusundan ibarettir, o

uğraşmaktadır. Senin sözlerin, adeta şikâyet eder gibi, ona söz geçiremiyoruz der gibi bir ifade tarzıdır. Bir büyük mücadelede başmurahhasın üzerinden hükümetin, arkadaşlarının, umumi efkarın desteğini kaldırırsan, karşı tarafta bu mücadelenin herhangi bir tesiri ve ehemmiyeti kalır mı? Çok fena yapmışsın” dedim.

Bu hadise konferansın birinci devrine, Lord Curzon’un İngiltere başmurahhası olarak Lozan’da bulunduğu zamana rastlar. Rıza Nur’un yanında hemen kâtibimi çağırdım. Lord Curzon’u arayın, acele bir işim var, kendisini göreceğim, dedim. Biraz sonra neciteyi bildirdiler. Lord Curzon beni bekliyormuş. Saatini söylediler. Bir müddet sonra kalktım, Lord Curzon’a gittim.

Lord Curzon, beni büyük bir samimiyet ve neşe ile karşıladı. Daha kapıdan girerken, ne için geldiğimi, ne konuşacağımı bilmeden, “Ooo! dedi. Demek bana armağan getirdin.”

Ben hayretle, “Hayrola, ne armağanı? Ben seninle konuşmaya geldim” dedim.

“Bugün benim yaş günüm” diye cevap verdi.

Oturduk, konuşmaya başladık. Aylardan beri uğraşıp duruyoruz, ondan sonra sen böyle yapıyorsun, dedi. Neden bahsettiğini sordum. Patrikhanenin İstanbul’dan kalkması meselesi ortaya döküldü. Lord Curzon şöyle diyordu:

“Patrikhanenin dünya işleri ile uğraşması yoktur. Hiçbir şeye karışmayacaktır. Karışmamalıdır. Ama İstanbul’dan Patrikhaneyi kaldırıp da bütün Hıristiyan âlemini örseleyecek bir muameleyi neden istiyorsun? iş döndü do-laştı, meselenin mahiyeti anlaşıldı. Ne hükümetinin tali-

matı var, ne arkadaşlarının haberi var. Bu, yalnız senin kendi arzun. Nereden çıkardın böyle bir meseleyi? Sabahleyin kâtibini gördü, bana bu neticeyi getirdi.”

Ben, kendisine, yanlış anlamış, dedim. Nafile uğraşma, tamir edemezsin, diye cevap verdi.

Bundan sonra Patrikhane meselesi, işin esasına girmeksizin, iki üç gün içinde hiç ehemmiyet verilmeyen bir mevzu haline geldi ve kapandı. Aradan zaman geçtikten sonra, Mösyö Venizelos ile samimi görüşmelerimiz esnasında o, bana işin bilmediğimiz taraflarını anlattı. Venizelos’un söylediğine göre, Patrikhane meselesinde nihayeti ne kadar dayandıktan sonra, iş ters bir neticeye kalırsa, onu halletmek için tertipler düşünmüşler. Patrikhane İstanbul’dan kalkarsa, Aynaroz’a götüreceklermiş. Meseleyi bu safhaya kadar düşünmüşler, hazırlanmışlar.

İşte bir macera! Doktor Rıza Nur Bey’in bu hareketini, vazifesindeki iyi niyeti ile çelişme halinde göstermek haksızlık olur. Onda aslında böyle bir istidat yoktur. Bu hadiseyi, böyle şartlar içinde mücadele usullerinin ne kadar güçlü olduğunu, onun kayıtlarını her an göz önünde bulundurmakta gösterilen en ufak bir dikkatsizliğin ne kadar ağır neticeler verebileceğini belirtmek için önemli bir misal olarak zikrediyorum. Bir murahhas heyeti içinde ve umumi bir müzakere esnasında dikkatlerin derli toplu olmasındaki ehemmiyeti, ders olması için söylüyorum.

TEKRAR KAPİTÜLASYONLAR MESELESİ

Montagna formülü

Lozan'da, bu ikinci devrede kapitülasyonlar meselesi bizim karşımıza tekrar çıkmıştır. Halbuki kapitülasyonlar üzerinde birinci devrede konuşmuşuz, esas olarak bunların ilgası kabul edilmiş. Şimdi yeniden, sanki bu muameleler geçmemiş gibi, kapitülasyonlardan dolayı ciddi olarak mücadele yapmışızdır. Bu sefer mücadele şöyle oldu: 4 Şubat'ta konferanstan ayrıldığımız zaman, kapitülasyonlar, inkıta sebeplerinden birisi idi. Ayrıldığımız son ana kadar bana bu konuda teklifler taşınmıştır. Teklifleri getirip götüröenler İtalyan murahhasları idi. Hatta Mösyö Bompard, şubat inkıtaında yeni teklifler bulmak için çok çalışmıştır. Nihayet, Montagna formülü adı ile anılan bir hal çaresi bulunmuştu.

Biz, hukukçu ve iktisatçı olmayan vatandaşlar, kapitülasyon belası denilince memleketin yüzyıllardan beri mahkûm edilmiş olduğu mali ve iktisadi kısıtlamaları anlar ve bunları kaldırmanın çok güç olacağını, adalet sahasındaki kapitülasyonun kaldırılmasının daha kolay olacağını zannederdik. Gençliğimden beri kapitülasyonların yalnız iktisadi hükümlerinden dolayı elimiz kolumuz bağılı bilirdik. İşin içine girdikten sonra anladım ki, asıl ehemmiyet verdikleri, kapitülasyonun adli kısmıdır. Nitekim, mali ve ticari hükümlerden dolayı fazla güçlük çıkarmaksızın kapitülasyonların kalkmasını kabul ettiler. Ama adli kısım üzerinde sonuna kadar direndiler. Şimdi ben, kapitü-

lasyonların adli hükümleri üzerindeki çekişmeleri anlatıyorum.

Birinci konferansta inkıta tehlikesini önlemek ve zevahiri kurtaracak bir şey yapmış olmak için, bu Montagna teklifi dedikleri teklifi getirdiler. Ben teklifi kabul ettim. Onlar da kabul etmiş göründüler. Belki de imza edeceklerdi. Fakat kapitülasyonlarla ilgili diğer meseleler muallakta bulunduğu için, bu adli beyanname imzalanmadan kaldı.

İleri sürülen teklife göre, memleketimizde adli idarenin ıslahı için bir zamana ihtiyaç gösteriliyor ve hiç olmazsa, 5 sene müddetle Türkiye’de hukukçulardan müteşekkil bir müşavir heyetinin bulunması isteniyordu. Bu hukuk müşavirlerinin iştirak edecekleri bir komisyon Türkiye’de adli idarenin, hapishanelerin ıslahına ait projeleri hazırlayacak. Ecnebilerin davalarında daima ecnebi hukuk müşaviri bulunacak. Ecnebi hakkında celp, tevkif ve ev araştırma emirleri ancak ecnebi hukuk müşavirlerinin tasvibi alındıktan sonra verilebilecek.

Teklife göre, bu yabancı müşavirleri beynelmilel adalet divanı seçecekti. Mahkemelerimiz adeta bunların kontrolü altında bulunacak. Haklı görmedikleri kararları, mahkeme kararlarını bozdurmak için Adliye Vekiline itiraz edebilecekler. Ben, konferansın inkıta günü olan 4 Şubat’ta, teklife cevap verdim. Esas itibarıyla geçici bir süre için ecnebi hukukçulardan müşavir olarak faydalanmayı kabul ettim. Ama bunlar Birinci Dünya Harbi’ne ve İstiklal Harbi’ne iştirak etmemiş devletler tebası arasından seçilecekler ve Türk memuru olarak çalışacaklardır, dedim. Ecnebi müşavirler için düşünülen selahiyetleri tahdit et-

tim. Müşavirler, mütehassıs olarak ve bizim memurumuz sıfatıyla Adliye Vekiline bağılı bir tarzda çalışacaklar. Konferansın inkıta yaptığı o hararetli zamanlarda bunlar üzerinde konuştuk, teklifin bazı yerlerine olur dedik, bazı yerlerine olmaz dedik ve böylece, adli bağımsızlığımıza halel getirmeyecek bir formül üzerinde mutabık kalmış olduk.

Montagna formülü üzerinde bu görüşmeler yapıldığı esnada Lord Curzon Lozan'dan hareket etmişti. Fakat Mösyö Poincaré ile görüşmüşler, teklifi üst üste teyit ettiler. Fransızlar İngilizlerle mutabık olarak bu teklifi makul karşılamışlar. Biz de kabul edersek, kapitülasyonlar meselesi bu suretle hallolunacak, Konferans kâtibi Umumisi Mösyö Massigli bu kanaati izhar etti. Ve dolayısıyla Lozan Konferansı kesilmemiştir, ertelenmiştir, dedi. O tarihte Mösyö Moujin bir Fransız memuru olarak Ankara'da bulunuyordu. Mösyö Moujin de, Ankara'da hükümete bir nota vererek, bundan bahsetmiş. Hülasa, 4 Şubat inkıtında, biz kapitülasyonlar meselesini hallolunmuş kabul ederek Türkiye'ye dönmüştük. Nitekim, konferansın tekrar toplanmasına hazırlık olmak üzere Ankara'dan müttefiklere bildirdiğimiz notada, tekliflerimiz arasında, bunu hallolunmuş meseleler listesine yazmıştık.

Konferans yeniden başladığı zaman kapitülasyonlar meselesi tekrar önümüze getirilince, bu mesele hallolunmuştur, diye karşılarına çıktını. Evvelce hallolunmuş meseleler arasında Mösyö Montagna'nın teklifi de vardır ve bu teklif üzerinde mutabık kalmıştık, dedim.

1923 yılı Mayıs ayının ilk haftasında kapitülasyonlar meselesi tekrar görüşölmeye başlandı. Konferansın 4 Şubat

inkıtında üzerinde mutabık kaldığımız Montagna formülü hiç mevcut olmamış gibi, adli usul ortaya getirildi. Montagna formülünde mutabık olduk mu, olmadık mı, bunun üzerinde uzun münakaşa oldu. İngilizler, o zaman biz hareket etmiştik, orada yoktuk, böyle bir mutabakat bizi bağlamaz, dediler. Bize haber verildiğine göre, Fransızlarla sizin aranızda mutabakat hasıl olmuş, dedim. Böyle bir şey olmadığı hususunda ısrar ediyorlar. Hülasa, İngilizler, bu sefer kapitülasyonlar için yeni bir adli usul teklif ettiler. Konferansa böyle bir teklif getirdiler, bunu konuşacağız, dediler.

Evvelce konuşulmuş, hallolunmuş bir meseleyi tekrar dinlemem, konuşmam, dedim. İngilizleri, diğer müttefikler desteklemeye başladılar. Mösyö Rumbold, Montagna formülü üzerinde benim, mutabık olduk, tarzındaki beyanlarımı şöyle tavzih etmeye (açıklamaya) çalıştı:

“4 Şubat günü öğleden sonra Lord Curzon’ın yanında yapılan toplantı, müttefikler ve Türk murahhasları arasındaki son toplantıdır. Bu toplantıdan çıktıktan sonra ne yapıldıysa, sulhu mümkün kılmak için yapılmıştır. Sulh olmayınca, tarafeyn (tarafklar) vaziyetlerini muhafaza ediyorlar demektir.”

Mösyö Rumbold bunları söyledikten sonra, ben söz aldım ve dedim ki:

“Adli usul üzerinde 4 Şubat akşamı görüştüğümüz metin iki tarafça ittifak edilerek yazılmıştır. Konferansa yeniden başlamanın ilk şartı, kararlaştırılan, mutabık kalınan işlere tekrar dönmemektir. Mösyö Montagna tarafından hazırlanıp bize verilen metni kabul etmekle, bu mesele kesin olarak halledilmiştir. Bunun için artık tekrar kapitülasyonlar mevzuunda konuşulamaz.”

Vaziyet bu kadar açık olduğu halde, Montagna'nın ileri sürdüğu adli usul üzerinde kesin mutabakat olmadığını ısrarla söylüyorlar. Bize yapılan bu son teklifin, sulha varmak için düşünülmüş ve hususi surette konuşulmuş, halen muallakta (sonuca bağlanmamış) bulunan bir teklif olduğunu iddia ediyorlar.

Kapitülasyonlarda Şiddetli Mücadele

Mücadele şiddetli oluyor. İngilizlerin getirdikleri yeni teklifi bir defa dinlememi istiyorlar. Ben, dinlemem diye ısrar ediyorum. Bu sefer, komisyona gitsin diyorlar.

General Pellé araya girdi. Beni ikna etmeye çalışıyorlar. Nihayet İngilizlerin yeni teklifini öğrendik. Biraz teehhurla (gecikmeli) geldi. İngiliz teklifine göre, kapitülasyonlar adli bakımdan yeni bir şekilde yine devam ediyor. Halk müşavirleri Türkiye'ye gelecek, ama İstanbul'da ve İzmir'de bulunarak hâkim bir vazife görecek. Müşavirler, bir yabancı hakkında herhangi bir tetkik ve araştırma yapılacağı zaman, icradan evvel meseleyi bilecekler ve onların muvafakati (onayı) alınacak. Böyle bir teklif. Bunun üzerinde uzun boylu konuştuktan sonra, adli usul nihayet bir neticeye bağlandı.

Bütün bu münakaşalar esnasında benim ısrarla üzerinde durduğum husus şu: mesele, Türkiye'nin hayati menfaatlerine dokunuyor. Bu ileri sürülen teklif, Türkiye'ye diğer milletlerle müsavi bir muamele edileceğini sağlıyor mu? Bunu anlatmak istiyorum.

Münakaşalara Amerikan Murahhası Grew de karıştı.

General Pell  uzlaştırıcı çabalarında devam ediyor. Esas teklif sahibi Mösyö Montagna beni ikna etmeye alışıyor. Ben ısrar ediyorum, eğer adli usulde ve her hususta müsavi muamele g rmeyeceksek, bunun müzakeresi tamamen faydasızdır. Bu konuşmalar esnasında bir aralık, şöyle dediğimi hatırlarım:

“Türk murahhas heyetinin adli ıslahatı hedef tutan bir beyanname neşretmesi, Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Türkiye’de adli ıslahata girişmeye ne kadar istekli olduğunu gösterir. Ama biz böyle bir ıslahatı yabancı bir isteğe boyun eğmek için yapmayacağız. Düşündüğümüz adli ıslahata, Türk adliyesinin işleyişine yabancı kimselerin karışma hakkını vermek için niyet etmiş değiliz. Türk murahhas heyetinin imzalayacağı herhangi bir beyanname, bu yolda tamamıyla ihtiyari bir senet olacaktır.”

Kapitülasyonlar m tteliklerin ve bütün büyük devletlerin hassasiyetle üzerinde durdukları başlıca mesele olmuştur. Başından beri, kapitülasyonlardan vazgeçmek istemediklerini anlıyordum. Daha birinci konferans başlamadan Paris’te Mösyö Poincar  ile görüştüğüm zaman bana, başka bir şekil düşüneceğiz, bir intikal devri tanıyacağız, gibi sözler söylemişti. Mösyö Poincar  ile görüştüğüm zaman bana, başka bir şekil düşüneceğiz, bir intikal devri tanıyacağız, gibi sözler söylemişti. Mösyö Poincar  ile konuşmamız bitip ayrıldığımızda, onu görüşlerinde ısrarlı ve kararlı bulmuştum. Mösyö Poincar ’nin  deti, karar verdiği şeyi, hiç gösteriş iddiasında bulunmaksızın, gürültülü bir tavır almaksızın sonuna kadar değiştirmeden takip etmektir ve böyle de yapmıştır. Fakat bu sefer, yani konfe-

ransın ikinci devrinde gerek Fransızlar, gerek İtalyanlar kapitülasyonlar meselesinin içine fazla karışmış ve bulaşmış oldukları için yeni bir teklifle gelmeyi İngiltere deruh-te etmiş (üzerine almış). Ötekiler bunu desteklediler.

Kapitülasyonlardan Kurtulmak İçin

İstiklal Harbi'nin başlıca amaçlarından biri asırlık kapitülasyon belasından memleketi kurtarmak idi. Ve biz Lozan Konferansına giderken, kapitülasyonları kaldırmak için kararlıydık. Şimdiye kadar söylediklerimden de anlaşılmaktadır ki, Lozan'ın iki devrinde, dokuz ay müddetle adli kapitülasyonların kaldırılması için bütün müttefiklerle mücadele ettik , muvaffak olduk. Kapitülasyonların adli hükümlerine müttefiklerin ne kadar önem verdiklerini belirtmek maksadıyla bir küçük hikâyeye anlatacağım.

Konferans esnasında, özel sohbetlerde, yabancı mu-rahhaslar yakamdan tutarlar, bana, mahkemelerde bir dava geçirip geçirmediğimi sorarlardı. Ben hayır cevabını verince onun için adli kapitülasyonların kalkmasında ısrar ettiğimi söylerler, halbuki memleketimizin bir adli yardım devresi geçirmesi gerektiğinin bizim menfaatimiz icabı olduğunu iddia ederlerdi. Ben de cevap olarak, bizim kendi vatandaşlarımızın yargısına razı ve emin olduğumuzu, kim memleketimizde mahkememize düşmek istemiyorsa memleketimize gelmemesini, söyledim.

Benim kanaatimce, yargıçlık sanatı, muhariplik vasfı gibi Türk milletinin tabii kabiliyetlerindendir. Mütareke ve işgal sırasında, İstanbul'da hepimizin işleri olurdu ve aile-

miz efradı bulunurdu. Bunlar mahkemeye giderlerdi. Aylardan beri maaş almamış, zaruret içindeki hâkimler, bizim ailelerimizi, Kuvayi Milliyeci akrabası diye mahkûm ettirmek için hâkimi tesir altında bulundurmak isteyen şirret davacılarına karşı adaleti yerine getirmekte tereddüt etmezlerdi!.

Uzun müzakerelerden münakaşalardan sonra, nihayet bir anlaşmaya vardık. Mühim olanı, muahede metni içinde kapitülasyonların ilgasına dair olan maddeyi yazmak meselesi idi. Bana yapılan teklifler daima şu tarzda bir formül oluyordu: Taraflar, kapitülasyonların ilgasında mutabık olmuşlardır. Hep böyle söylerlerdi. Ben, basit bir şekilde cevap verirdim: Mutabık olmuşlar nedir? İlga edilmiştir. Niçin böyle söylemiyorsunuz? Nihayet bir gün, konferansın nihayetine doğru, maddeleri hazırlayan yazan mütehassıslar benim yerime geldiler. Nasıl istiyorsun, diye sordular. “İlga olunmuştur” veya “ilga olunduğunu beyan ederler” tarzında yazılsın, dedim. Müspet karşıladılar. Kendilerine sordum:

“Ne oldu, şimdiye kadar böyle yazmıyordunuz?”

Şimdi emir aldık, cevabını verdiler. Usul sığmıyor, asıl usul budur, falan tarzında olan delillerin hepsi, karar verdikten sonra suya düşmüştü. Adli kısım için de zevahiri kurtarmak maksadıyla, muvakkat olarak yaşayacak bir usul bulmuşlardı. Müzakeresini anlattığım bu usul, Montagna formülü, 4 Şubat inkıtaında mutabık kaldığımız şekli ile karara bağlandı.

Şimdi bu vesile ile söyleyeyim: Lozan Muahedesi yürürlüğe girdikten sonra adli beyannameye uygun olarak biri İsviçreli, biri İsveçli, diğerleri de İspanyol ve Hollandalı olmak üzere dört hukuk müşavirine vazife verdik. Bun-

lar memleketimizde 5 sene çalıştılar. Bu arada bir sürü adli ıslahat yapıldı. Bu çalışmalara yabancı mütehassıslar hiçbir zaman katılmadılar. Türk adliyesinin işleyişi hakkında kendilerinden birer rapor istenildi. Mütehassısların dördü de Türk mahkemelerinin bütün medeni memleketlerde olduğu gibi muntazam çalıştığını, Türk hâkimlerinin vazifelerinin ehli olduğunu itiraf etmişlerdir.

İmparatorluğun son zamanlarında ve cumhuriyetten sonra demokratik mücadelenin soysuzlaştığı günlerde hâkimlere türlü baskılar yapılmıştır. Türk hâkimleri bu baskılara karşı koymaya muvaffak olmuşlardır. Gelecek zamanlarda da Türkiye’de adaletin, bu tabiatta hâkimler tarafından sağlanacağından benim zerre kadar şüphem yoktur.

Türk hâkimlerinin istiklal ve itibarını kurtarmak Lozan Antlaşması’nın başlıca bir konusu olmuştur. Bu sonuçtan dolayı memleketimiz, her medeni memleketin adaleti kadar haysiyet ve itimada kavuşarak vazife görmüş, ün salmıştır. Bundan sonra da hâkimlerimiz liyakatlarını ve kanunlarımıza desteklerini göstermekte devam edeceklerdir. Buna kuvvetle inanıyorum.

GENEL AF BEYANNAMESİ

Herkes Gelebilir

Lozan'da konferans müzakerelerine mevzu teşkil eden büyük meselelerden birisi ekalliyetler meselesi ve affı umumi beyannamesi olmuştur. Affı umumi beyannamesi üzerindeki münakaşa, ikinci devrede de ayrıca devam etmiştir. Müttefikler, affı umumi beyannamesi ile, muharebe esnasında Türkiye'den çıkmış olan kimselerin bilhassa ekalliyetlerin tekrar yerlerine dönüp yaşamalarını şart koşuyorlardı. Onların nazarında affı umumi, bundan ibaretti. Biz, esas olarak affı umumiye taraftardık. Fakat şartlarımız vardı. İlan edilecek af, hıyaneti teşvik etmemeliydi. Memleketten çıkıp gitmiş olanlar gelebilirler. Herkes gelebilir. Ama komitacı, ihtilalci, fesatçı gibi birtakım fena hareketlerle memleketin emniyetini her suretle ihlal etmiş olan muzır insanları kabul edemezdik. Bunun için tekrar yurda dönmek isteyecek kimseler hakkında hükümetin izin vermesi lazımdı. Dışarıdan geleceklerin, memleketin emniyetini ihlal etmeyecek unsurlar olmasını, hükümet tayin etmeliydi. Bizim şartlarımız ve görüşlerimiz böyleydi. Çok münakaşalar oldu.

Mösyö Rumbold bana sordu: Geri gelecek olanlara müsaade için onlardan ne isteyeceksiniz, dedi. Ben, bunun, gelecek olanlar ile hükümetleri arasında bir münasebet olduğunu ve konferansın selahiyeti içinde bulunmadığını söyledim. Bu husus, yalnız Türk Hükümetini alakadar eder, dedim.

Affi umuminin ayrıca mütekabiliyet (karşılıklı olması) esasına dayanmasını da şart koştuk. Bizim memleketimizde milli davaya zararlı faaliyetlerde bulunan ve müttefiklerle işbirliği yapanlar aftan faydalansınlar. Ama müttefikler tebalarından olup bize yardım etmiş kimseler de affı umumiden faydalanmalıdır. Bu tezi savunduk.

Affi umumi beyannamesi üzerindeki münakaşalar konferansın son günlerine kadar sürdü. Fransız Başmurahtası General Pellé, Türkiye’den toplu olarak gitmiş kimselerin affı umumi şumulüne (kapsamına) girmesini teklif etti. Suriye’de oturan yüz binlerce kişi geri dönsün diyordu. Buna şiddetle karşı çıktım.

Konferansın ikinci dönemine gelirken, Ankara’da bu mevzuda hazırlanmıştık. Bu ikinci devrede affı umumi beyannamesi ile ilgili projemizde, yeni teklif olarak 150 kişinin aftan istisna edilebileceğini ileri sürmüştük. Münakaşalar çetin oldu. Fakat tekliflerimizi kabul ettirdik.

Affi umumi beyannamesinin ruhu, on seneden beri devam edip gelen birçok meseleyi bir defada hal ve teskin etmek arzusudur. Kuvvetli olan noktası budur. Yalnız bu affı umumiden, vatana karşı vazifelerini ihmal etmiş ve içinde bulundukları suçluluktan kendilerini hiçbir suretle kurtaramayacak olanlar da faydalanmışlardır. Affı umumi beyannamesinin zayıf tarafı da budur. Fakat bu mahzuru, 150 kişiyi istisna tutarak ve mazinin silinip unutulacağı ümidine bağlanarak göze aldık.

Bundan sonra mali ve iktisadi meseleler, konferansın yeniden inkıtaa uğraması tehlikesi içinde konuşulmuştur. Konferansın nihayetine kadar hallinde güçlük çekilen başlı-

ca ihtilafli konular olarak Düyunu Umumiye ve kuponlar meselesi ile imtiyazlı şirketleri söyleyebilirim. Bunlar Fransız davası olarak görünüyordu. Her iki mevzuda İtalyanların da ilişkisi vardı. İngilizler, müttefikleri desteklemek kabinden bir tutum içindeydiler. Beraber görünüyorlardı. Fakat müttefikler arasında mutabakat hasıl olmadığı anlaşılıyordu. Nitekim, konferansın yeni bir inkıtaa uğramasına İngilizlerin razı olmadıkları söylenmiştir. Daha evvel anlattığım gibi, benim konferansı bir neticeye vâdirmek için evvela, doğrudan doğruya İngilizleri ilgilendiren meseleleri halletmek tarzındaki usulüm muvaffak olmuştur, denilebilir. Yalnız, buna rağmen İngilizler, konferansın nihayetine kadar müttefiklerinden ayrılmış ve onları feda etmiş bir vaziyette hiçbir zaman görünmemiş ve böyle bir vaziyet olmadığını daima hissettirmeye çalışmışlardır. Kendi aralarında münakaşaların ne olduğunu sızdırmamışlardır.

İktisadi ve mali meseleler bu hava içinde konuşulmaya başlandı.

YABANCI ŞİRKETLER VE KUPONLAR MESELESİ

Şirketlerin İmtiyazları

Yunanistan ile aramızdaki meseleleri hallettikten hemen sonra, konferansta, Fransız Başmurahtası General Pellé, imtiyazlar meselesinin görüşülmesine geçildiğini söyledi. İmtiyazlı şirketler üzerindeki görüşmeler bu suretle başladı. Harp yıllarında Türkiye'deki yabancı sermayeli ve imtiyazlı şirketlerin birtakım zararlara uğradıkları ve bu zararların, bizim tarafımızdan tazminat ödenerek kapatılması fikri ileri sürüldü. General Pellé, şirketlerden bahsederken, "Osmanlı Şirketleri" tabirini kullanmıştı. Ben,

"Bu şirketlere karşı ne bugün için ne yarın için, zarar ve ziyan tazminini taahhüt edemem. Onlar Osmanlı Şirketleridir. Ankara'da hükümetimle görüşüyorlar. Eğer bu şirketlerin ecnebi olduklarını kabul edersek, bu takdirde de tazminat meselesi aramızda daha önce halledilmiş bulunduğundan, şirketler bir şey isteyemezler" dedim.

Konferansın birinci devrinde şirketlerin durumları bir aralık görüşülmüştü. O zaman, bu meselenin muahede ile ilgisinin olmadığı, şirketlerin Ankara'ya giderek hükümetle meselelerini halletmeleri gerektiği kabul edilmişti. Ve şimdi tekrar şirketler mevzuu görüşülürken, Türkiye'de faaliyette bulunan imtiyazlı şirketlerin mümessilleri, Ankara'da hükümetle müzakere halinde idiler. Son günlerde, gerek müttefiklerle Türkiye, gerek Türkiye ile Yunanistan arasında harp dolayısıyla tazminat meselesi halledilmişti.

Taraflar tazminat talebinden vazgeçmiş bulunuyorlardı. Bunları ileri sürerek, şirketler meselesini konferansta görüşemeyeceğimi söyledim.

General Pellé tazminat lafını değiştirerek, şirketlerin imtiyazlarının, yeni iktisadi şartlara göre tadil edilmesinden (değiştirilmesinden) bahsetmeye başladı. Görüşmelerden sonra, meseleye tekrar dönmek üzere maddenin müzakeresi tehir edildi.

Fransızlar, İtalyanlar ve İngilizler: bunların hepsinin Türkiye’de şirketleri vardı. İstanbul Hükümeti bu şirketlere 1914’ten evvel birtakım haklar tanımış, imtiyazlar vermiş. Bunları olduğu gibi tanıyacaksınız, yeni iktisadi şartlara göre durumlarını daha müsait hale getireceksiniz. İddiaları böyle. Bize kabul ettirmek için uğraşıyorlar. Halbuki, konferans çalışırken, şirketlerin mümessilleri Ankara’ya gittiler, hükümetle müzakere ettiler. Bir kısmı anlaştı. Anlaşamayanlar, kendi devletlerinden haklarını müdafaa için sonuna kadar ısrar etmelerini istiyorlardı. İşin tuhaf tarafı, şirketler isimleri bakımından milli şirket, yani Osmanlı Şirketi görünüyorlar. Ama sermayeleri yabancı.

Müttefik devletler, başta Fransa olmak üzere, şirketlerin haklarını korumak için meseleyi ağır şartlarla üst üste, tekrar tekrar önümüze koyuyorlar. Şirketlerin imtiyaz müddetleri var. Muharebe zamanında çalışmamışlar. Çalışamadıkları devre, imtiyaz müddetlerinden düşülecek. Muharebe esnasında zarara, ziyana uğramışlardır. Bunlar tazmin olunacak. İktisadi şartlar değişmiştir. Onların imtiyaz mukaveleleri de lehlerine olarak değiştirilecektir. İştekleri bunlar.

Muahedede esas olarak, şirketlerin imtiyaz haklarının devam edeceğini ve imtiyazların yeni iktisadi şartlara göre gözden geçirileceğini kabul ettik. Sonra, muahedeye ek olarak beyanname verdik. Karşılıklı mektuplar yazdık. Konferansı inkıta uğratmamak için başka bir imkân bulamadığımızdan, asgari ölçüler ve ifadelerle, ileride memleketin menfaatine aykırı emrivaki halinde bir taahhüde girişmeden, meseleyi bir neticeye bağladık.

Memleketimizde faal halde bulunan imtiyazlı şirketlerden ayrı, bir de Harbiumumi öncesinde imtiyaz mukaveleleri yapılmış, fakat harp dolayısıyla faaliyete geçememiş şirketler var. Bunlar, başlıca üç şirketten ibaret. Bu şirketlerin haklarının mahfuz (saklı) vaziyette kalması da konferansta münakaşa edilmiştir. Armstrong Whitworth and Company Limited ve Vickers Limited Şirketleri Türkiye’de doklar ve tersaneler yapmak üzere imtiyaz almışlar. Bunlardan başka Régie Générale des Chemins de fer adlı Fransız Şirketi’ne de Samsun-Sivas demiryolunu yapmak ve işletmek üzere 1914’te imtiyaz verilmiş. Bir protokol ile ve mektup teatisi suretiyle bu üç şirkete de hak tanıdık. Taahhüdümüz şundan ibaret: Muahedenin imzasından sonra geçecek 5 sene içinde Türk Hükümeti, bu şirketlere vaat edilmiş işleri ecnebi sermaye ile yaparmak isterse, bu şirketleri de niyetinden haberdar edecek ve onların, diğer yabancı şirketlerle tamamen müsavi olarak rekabete girmesini mümkün kılacaktır.

İtalyanların da ümitleri varmış. Söylediğim şirketler için İngiliz Başmuraahhası (Başdelegesi) Rumbold’a ve Fransız Başmuraahhası General Pellé’ye olduğu gibi İtalyan

Başmurahtası Montagna'ya da bu mevzuda bir mektup yazdım ve teyidini aldım. İtalyanlarla ilgili imtiyazlı şirketlere de mukavelelerin yeni iktisadi şartlara intibakı için bir senelik bir hak tanımış oluyorduk.

Şirketler meselesi bu tarzda hallolundu.

En Sona Kalan Mesele

Konferansta takılmış ve halli en sona kalmış bir mesele, kuponlar meselesidir. Düyunu Umumiye denilen Osmanlı borçlarının tasfiyesi, önce bu borcun Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan memleketlerle aramızda taksimi ve sonra da tediye akçesinin tespiti hususlarının halline bağlı idi. O tarihlerde, Düyunu Umumiye'nin 70 senelik bir mazisi vardı. İlk istikraz (borçlanma) 1854'te yapılmış. 1854'ten 1874'e kadar 20 sene müddetle birçok istikraz olmuş. Birçok mali muamele cereyan etmiş. Borç indirimi yapılmış. Bir kere daha borç indirimi muamelesi olmuş. 1890'dan, 1914'e kadar borçlanmanın ikinci safhasıdır. Bütün bu yetmiş sene içinde, devlet kasasına takriben 220 milyon lira kadar bir para girmiş. Ve bu müddet zarfında borç ödemek üzere devlet kasasından 170 milyon lira kadar para çıkmış. Harbiumumi başladığı zaman 140 milyon lira borcumuz varmış. Bu meselenin içine girdiğim zaman, benim edindiğim fikir şu oldu: Borç alan, borçlandıktan sonra mütemadiyen verir. Ve aradan 50 yıl geçer, hesaplaşıldığı vakit, borçlandığı zamanki kadar borcu olduğunu görür. Bilhassa 1854'ten 1874'e kadar yapılan istikrazlarda, 32 kuruş alıp 100 kuruşa senet verdiğimiz olmuştur. 70

senede borçlandığımız 220 milyona karşılık, 170 milyon ödendiği halde, yine de 140 milyon borçlu kalışımız, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerek mutlakıyet, gerek meşrutıyet ricalinin mali politikasının mahiyetini göstermektedir.

Biz Lozan Konferansı'nın ilk safhasında, evvela Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan bu borcun, ne kadarını yükleneceğimizi tespite uğraştık. Borcun esası taksim olunamaz diye karşımıza çıktılar. Çok mücadele ettik. Borcu sermaye üzerinden taksim edelim ve öyle bir usul bulalım, diye zorladık. Bunun hukuken mümkün olmadığını söylüyorlardı. Nihayet, tezimizi kabul ettiler. Bu arada, Harbiumumi içinde Almanya'ya yaptığımız borçları, müttefik devletler üzerlerine aldılar. Şimdi, konferansın ikinci safhasında, borcun hangi para ile tediye edileceği meselesinde çekişiyoruz.

Borçları Altın Olarak Ödetmek İstiyorlardı

Ödeyeceğimiz senelik borç hangi para ile ödenecektir? İhtilafı nokta bu. Harbiumumi'den sonra para değerleri değiştiği için, borcu bize altın olarak ödetmek istiyorlar. Vaktiyle de bu paralar altın olarak verilmiştir, bugün de altın olarak ödenmelidir, diyorlar. Eğer biz bunu kabul edersek, hissemize düşen 91 milyon lira borç 600 milyon olacak. Türkiye'nin böyle bir takati yoktur, tarzında ısrar ettik. Borçların taksimini gösteren listeye hep altın diye yazılmış. Asıl mühim olan diğer bir mesele, hisse senedi sahipleri alacakları parayı isterlerse Fransa'da frank olarak, isterlerse İngiltere'de sterlin olarak alabilirler. O zaman İn-

giliz lirası altın ile başa baş sayılıyordu. Fransız frangı devalüe olmuştu. Herkes alacağı parayı İngiltere'den alıyorum diye altın para ile alacaktı. Biz, altın ve altın muadili olan bir para ile tediye yapamayız, diyorduk ve bunda ısrar ediyorduk. Birinci konferans esnasında, siz bu borçları tanıdığınıza dair bir beyanname vermeyi kabul etmişsiniz, bunu verecek misiniz, vermeyecek misiniz? Bana hep bunu soruyorlardı. Veririm, ama tediye akçesini altın olarak kabul etmediğimi bunun içine yazarım, diyordum. Onlar da bunu kabul etmeye bizim yetkimiz yoktur, biz hamillerin namına borçların şartlarını görüşmeye, değiştirmeye selahiyetli değiliz, hiçbir hükümetin buna selahiyeti yoktur, diyorlardı.

Mesele konferansta müzakere ediliyor, devletler arasında müzakereler yapılıyor ve bizim vazifelendirdiğimiz memurlar, Fransa'da hamillerle görüşmeler yapıyorlardı. Bir aralık, konferans buhranlı bir safhaya girdi. Bir adım ilerleyemiyoruz. Görüşmeler kesildi. Müzakereler ne zaman başlayacak, belli değil. Böyle bir hava içinde bekliyoruz. General Pellé, Fransa'dan talimat gelmedi, diyor. Böylece uzun vakitler geçirmişsinizdir. Bunlar hepsi, devletler arasında konuşup çare aramak ve Türklere kabul ettirmek için birtakım tedbirler ve tertipler bulmak gayreti etrafında oldu. Ve nihayet bu yüzden tekrar “mise en de mur” dedikleri tertipler düşünüldükten sonra, sulhu tehlikeye koyacak bir usulden sarfinazar etmişlerdir.

Bu çekişme, konferansın nihayetine kadar devam etti. En sonunda, tehir ettiler. Biz de beyannameyi vermedik. Bu mesele sulh muahedesinin imzasından bir hafta, en gün

evveline kadar bu şekilde sürmüştür. Nihayet, sulh yapabilmek için, bunları muahhededen çıkarmak, ne lehte, ne aleyhte hiçbir tarafa herhangi bir taahhüt yüklememek gerektiği anlaşıldı. Bunlar sulhtan sonraki meseleler haline sokuldu. Lozan Konferansı bu şartlar altında bitirilmiştir.

Konferans Neticeye Ulaşıyor

Üç komite halinde çalışan konferans bütün işlerini 17 Temmuz akşamı bitirmişti. Komitelerin son toplantıları, netice almanın huzuru içinde ve başmurahhasların, konferans çalışmaları ve gelecek hakkında görüşlerini belirten konuşmaları ile kapanmıştır. Yapılan konuşmaları bugün hatırlamakta fayda görürüm. Hülasa olarak bunları nakledeceğim.

Birinci komiteye başkanlık yapan İngiliz Başmurahhası Rumbold, konferansın neticeye ulaşmasından duyduğu memnuniyeti belirttikten sonra, Türkiye hakkında şu sözleri söylemiştir:

“Bu memnuniyete, vaktiyle İngiltere’nin dostu olmuş olan Türkiye ile sulh haline yeniden girmeyi çok isteyen Britanya İmparatorluğu Hükümeti ve halkı da iştirak etmektedir.

Benim kanaatime göre bir devlet kuvvetli, feyizli ve sağlam olabilmek için iki şeye riayet etmeli: Hürriyet ve müsamaha prensiplerinden mülhem (esinlenmiş) olmalı. Zamanımızda bir devlet için Çin Setti’nin arkasına çekilerek, ‘Ben kendi kendime elveririm’ demenin mümkün olmadığı teslim eylemelidir.

Büyük devletler diye anılan devletler, yalnız toprakla-

rının genişliği, ahalisinin çokluğu, kara ve deniz kuvvetlerinin ehemmiyeti ile değil, söylediğim prensiplerden istisnasız mülhem olmaları itibarıyla da büyüktürler.

Dünyada maddi kuvvetler ve manevi kuvvetler vardır. Bugün içinde bulunduğumuz memleket, İsviçre, küçükse de büyük bir manevi kuvvet teşkil eder. Zannedirim ki İsviçre, Türk devletine örnek olabilir.”

Bu kabil konuşmalar her üç komitede de oldu. General Pellé, Amerika Başmurahtası Grew, Montagna, Romanya Murahtası Diyamanti, herkes, kendi görüşlerini belirtti.

Konferansın nihayete ermesi vesilesiyle ben de aşağıdaki konuşmayı yaptım:

“Lozan Konferansı’nın, açılış oturmasını kurduğu günden beri, hemen hemen dokuz ay geçti. Konuşmalar, temsil edilen devletler arasında müsavilik (eşitlik) prensibi dairesinde yürütüldü. Bu konuşmaların, mutlu sonu, bu prensipten mülhem olan müzakerelerin vardığı feyizli neticenin parlak delilidir. Türk murahtaları, memleket ve milletlerinin, medeni bütün memleket ve milletlerin istifade ettiği tam ve mutlak istiklale layık olduğunu her vesile ile söylemekten geri kalmadı. Sulh muahedesini, bu prensiplerden mülhem olan duygu ile imzalayacağız. Burada temsil edilen devletlerin, bunu samimi bir sulh arzusu ile tatbik etmek isteyeceklerinde şüphemiz yoktur.

Britanya heyetine samimi teşekkürlerimi ifade etmeyi ihzam ederim. İki memleketin eski dostluğunu hatırlamak lütfında bulunulmuştur. Bu, bizim için büyük mahzuziyeti inuciptir (memnuniyeti gerektirir). Eski dostluğa ait his

ve hatıralar, Türk milletinde çok zindedir ve sürekli dir.

Türkiye ile Fransa arasında asırlarca müddet mevcut olmuş ihlas (dostluk) dolu münasebetleri hatırlatan Fransa heyetine dahi teşekkür eylemeyi iltizam eylerim. Bu dostluğun hatıralarını münasebetlerimizde daima muhafaza ettik.

Türk milletinin İtalyan milletiyle münasebetleri daima büyük dostluk ve muhalesat (iyi ilişkiler) duygularından mülhemdir.

Değerli yardımlarından ötürü, bütün murahhas heyetlere de teşekkür ederiz.

Konferansın reisleri tarafından sarf edilen takdire değer emeklerin hatırasını, daima saygı ile anacağız. Münakaşalarımız sırasında çıkan güç meseleleri halletmek yollarını araştırmaktan geri durmayan mütehassıslarla, hukuk müşavirlerine ve konferans umumi kâtipliğine de teşekkür ederiz.

Dokuz aydan beri bize en geniş ve en nazik misafirperverliği göstermiş olan İsviçre Cumhuriyeti'ne, Vaud Kantonu'na ve Lozan şehrine minnetlerimi ifade ile sözlerimi bitiririm.”

ANTLAŞMANIN İMZALANDIĞI GÜN

Lozan Günleri Hemen Hemen 9 Ay Sürdü

Lozan Antlaşması 24 Temmuz 1923 günü imza edilmiştir. İmza törenleri medeni ölçüde ve Türkiye için şerefli bir şekilde tertip edilmiş, neticelenmiştir (bkz. Ek: 2).

Hemen hemen dokuz ay süren Lozan görüşmeleri esnasında en çok sıkıldığım günün, 4 Şubat'ta konferansın kesildiği gün olduğunu söylemişim. Müzakerelerin kesildiği ve bundan sonra münasebetlerin ne şekilde gelişeceğinin henüz belli olmadığı devir, benim için ıstırap verici bir zaman olmuştu. Türkiye on, on beş seneden beri fassız harp içinde geçen hayatını zafere bağlamıştı. Bunun bir sulh ile neticelenmesi bizim için en hayati mesele idi. Sulh müzakerelerini neticeye vardırmak için büyük çaba göstermiş, uğraşmış ve çalışmış bulunduğumdan, kesilmeyi üzüntü ile karşılamıştım. Buna karşılık, bütün güçlükler yenilerek, yalnız başımıza, bütün devletler karşımızda olduğu halde bir üniversite salonunda muahedeyi imzaladığım gün, en çok memnun olduğum gündür. O gün, orada, muahede metinlerini önüme getirdiler. Kâtibi Umumi Mösyö massigli imzalanacak vesikaları birer birer önüme uzatıyordu. Ben de her birine bakıyor, sonra imza ediyordum. İmza edeceğim ilk vesikayı elime aldığım zaman, görüştüklerimize uygunluğunu kontrol için baştan aşağı okuyacakmışım gibi bir gözden geçirmeye koyuldum. Benim bu hareketim, karşıda bir tesir yarattı. Gülerek, şaka havasında, bana tariz ediyorlardı:

“Dokuz ay uğraştıktan sonra galiba yine baştan başla-
yacağız, başımıza iş çıkaracak” diye şaka ediyorlardı.

Bu hava içinde, muahedenin kendisini, bütün eklerini
imzaladım.

Türkiye Siyasi Bir İmtihan Verdi

İstiklal Harbi'nin askeri safhası bittikten sonra, siyasi
mücadele safhası başlamıştır. Bunun ilk adımı Mudanya
Mütarekesi'dir. Mudanya Mütarekesi günlerinde, karşımız-
daki devletlerle memleketimiz arasında derin bir emniyet-
sizlik havası vardı. Uzun senelerin hadiseleri, herhangi bir
siyasi temas için büyük bir emniyetsizlik vücuda getirmiş-
ti. Karşılıklı olarak, birbirinin, herhangi bir sözüne ve im-
zasına karşı duyulan bu emniyetsizlik nasıl kaldırılabile-
cekti? Ve bu mücadele nihayet bulacak mıydı? Gerek Avru-
pa'da, gerek bizim memleketimizde, siyasi bir teması fay-
dasız gören ve bu yola hiç başvurmadan askeri hareketi ni-
hayetine kadar yürütmek isteyen müfritler vardı. Fakat biz
düşündük ki, askeri hareket durduktan sonra milletlerle si-
yasi temasa girmek ve siyasi anlaşmalar imza etmek müm-
kündür. Böylece, evvela Mudanya Mütarekenamesi imza-
landı. Bunu bir hata sayanlar, görüşlerini hâlâ muhafaza
ediyorlardı. Mudanya Mütarekenamesini yapmayarak, as-
keri harekâta devam etmek suretiyle elde edebileceğimizi,
şimdi anlaşıldı ki, bir damla kan akıtmaksızın ve bir taşı ye-
rinden oynatmaksızın tamamen elde etmiş bulunuyoruz.

Mudanya Mütakeresinden sonra Lozan Konferansı,
milletimizin Avrupa ortasında davet olunduğu büyük bir

imtihanıdır. Türkiye, medeni âlem ortasında, davasını açık ve kesin olarak izah ve müdafaa edecek medeni ve siyasi bir seviyede midir? Ancak ortadaki manzara Anadolu dağlarında şu veya bu tesadüfün, veya Türkiye'ye hasım devletler tarafından işlenen şu veya bu hatanın tesadüfi neticesi midir? Yoksa bir milletin belli bir hedefe doğru girdiği şuurlu bir mücadele midir? Lozan imtihanında, işte bu sualerin cevabı verilmiştir.

İMZA İÇİN TALİMAT BEKLİYORDUK

Istırap Verici Bir Bekleyiş

Konferans müzakerelerinin bitmesi ile imza günü arasında geçen zaman benim için çok üzücü olmuştur. Muahede müzakereleri bitip, imza günü kararlaştırıldıktan sonra, vaziyeti Ankara'ya bildirdik. Ankara, müzakere hıtam bulmuştur, yakında imza merasimi yapılacaktır, diye resmi bir tebliğ neşretti. Şimdi hükümetten muahedeyi imzalamamız için talimat bekliyoruz. Beklediğimiz talimat bir türlü gelmiyor. Bu esnada, hükümetle aramızda, o kadar emekten ve beraber çalıştıktan sonra, çok üzüntü verici bir muhabere safhası açıldı. Bu bir talihsizliktir. Biz hükümete neticeleri söyledikten sonra, sıra imzaya gelmiştir. Bana cevap bekliyoruz. Müzakereler bitti, imza ediniz diye cevap vereceklerini ümit ediyoruz. Bu cevabı beklerken ateş üzerindeyiz ve hükümetten bir türlü cevap alamıyoruz. Zaman ilerliyor. Birkaç gün sonra muahedenin imzası takarrür etmiş (kararlaştırılmış), imzaya gideceğiz. Fakat muahedeyi imza etmeye selahiyetimiz olup olmadığı hakkında henüz kendi hükümetimizden bir tebliğ almamış durumda bulunuyoruz. Bu hal, vazife irtibatı olarak çok üzüntü verici bir hadise olduğu gibi, insan olarak da sinirleri her türlü hadisenin üstünde yorup yıpratacak bir tesir yapmaktaydı. İşin bu safhası üzerinde aramızda muhabere-ler geçti. Bu hadiseler, artık her tarafından, Atatürk'ün nutukları ile, ondan sonraki hadiselerle, dedikodularla söylenmiş, anlatılmış meselelerdir. Bunlar üzerinde durmaya-

cağım. Zamanla bütün bu kırgınlıklar ve çekişmeler her türlü tesirini kaybetmiş ve gerek hükümet erkânı ile, gerek hükümetten ayrılan arkadaşlarla zaman içinde tekrar beraber çalışmak, hayatlarımızı iyi münasebetlerle tamamlamak imkânı hasıl olmuştur.

Düşman karşısında bulunan bir kumandan ile veyahut siyasi konferanstaki murahhas heyeti ile kendi hükümeti arasında vakit vakit münakaşaların, çekişmelerin çıkması, daima olağan şeylerdir. İmzadan önce hükümet ile aramızda bu mahiyette bir hadise geçmiştir. Ama kırgınlık yapacak bir safha hiçbir zaman hasıl olmamıştı. Bu son safhada, gerçi böyle bir istidat gösteren işaretler görüldü. Ama bunları zaman tasfiye etti.

Mustafa Kemal Paşa'nın Telgrafı

Böyle ıstırap verici bir bekleyişten sonra, doğrudan doğruya, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'dan muahedeyi imza etmeliğimiz hakkında telgraf aldık (bkz. Ek:3).

İmza töreni özel bir dikkatle hazırlanmıştı. İsviçre hükümetinin tertibi ile geniş bir toplantı yapıldı. Her taraf davetlilerle dolmuştu. Türkiye murahhas heyeti, bütün heyetlerin arasında bir dikkat ve itibarın hedefi olmuştu. Lozan Muahedesi'ni imza etmeye çok neşeyle gelmiştik. Halk bize ilgi gösteriyordu. Türk Murahhas Heyeti'ni, gösterişsiz, gürültüsüz, sempatik bir hava kaplamıştı. Uzun bir mücadeleden sonra, herkes için aynı nispetler ve aynı zahmetlerle olmasa bile, büyük emekler, büyük endişeler ve ıstı-

raplar içinde bir mücadeleyi bitirmiş olmak zevki ve iç huzuru, murahhaslarımızın ve müşavirlerimizin yüzünden okunuyordu.

İmza merasimi, İsviçre Cumhurbaşkanı'nın güzel bir konuşması ile sona ermiştir (bkz. Ek: 4).

ANTLAŞMA İMZALANDIKTAN SONRA AMERİKA İLE MÜZAKERELER BAŞLADI

Amerika Müşahit Devletti

Lozan'da müzakerelerin sona ermesi ve imza töreni anlattığım gibi oldu. Bu esnada dikkati çeken bir husus şudur: Amerikalılar ile biz, yeni bir müzakereye girişmiştik, bunu bitirmeye çalışıyorduk. Amerika, Lozan Konferansı'nda müşahit olarak bulunduğu için Lozan Muahedesini imza eden devletler arasında değildi.

Lozan Muahedesi gibi Amerika ile de bir muahede imzalayarak, iki memleket arasında tabii münasebetler kurulmasını temin edecektik. Böyle bir muahede için Amerikalılar arzu gösterdiler. Hükümetten izin aldım ve görüşmelere başladık. Amerikalılar, bütün Lozan müzakereleri esnasında sulh yapılması için yardımcı oldular, fakat kapitülasyonlar üzerinde, kuvvetli devletlerin asırlardan beri takip ettikleri politikada müttefikleri engellemediler, desteklediler. Ne vakit kapitülasyonlardan bahis açılırsa, ne vakit iktisadi imtiyazlardan bahsolunursa, Amerikalılar, açıkkapı politikasının taraftarı olduklarını, Amerika tebaasının bulunduğu her yere donanmaları ile gitmek hakkını muhafaza ettiklerini söylerlerdi. Bu görüşlerini her vesile ile belli etmişlerdir. Müşahit olarak görüşlerini teyit ederlerken ve Amerika'nın cihan politikasını söylerlerken. Türklere karşı yardımcı olmayı ve sempatik görünmeyi ihmal etmemişlerdir. Bunu bir politika olarak mümkün olan ölçüde takip etmişlerdir. Lozan'da Amerikalılarla muahe-

de müzakerelerine bu hava içinde yeniden başladık. Karşıda, bilahare bize sefir olarak gelen Mr. Grew vardı. Kendisine, elde hazır bir muahede var, bu muahdede kabul edilmiş olan umumi hükümlerden hiçbirini Amerikalılardan esirgeyecek değiliz, dedim. Müzakereler biraz ilerledi, fakat geldi, kapitülasyonlar maddesinde düğümlendi. Türkiye, içinde kapitülasyonlar olmayan bir memlekettir, bunu kabul edeceksiniz, dedik. Peki, teklifiniz nedir, dediler. Teklifimiz, müttefiklerle Lozan Muahdesinde kabul ettiğimiz kapitülasyonlar maddesini aynen Amerika muahdesine de koymaktı. Mr. Grew kabul etti. Talimat almak üzere vaziyeti Amerikan hariciyesine yazdı.

Amerikalılarla da Anlaştık

Mr. Grew, hükümetinden aldığı cevabı bana getirdi. O zaman, hariciye vekilleri Amerika'da şöhret yapmış bir hukukşinas sayılıyordu. Kapitülasyonlar onun ihtisasına giren bir meseledir. Aldığı cevap üzerine, Amerikan murahhası, müttefiklere kabul ettirdiğiniz maddeyi biz kabul edemeyiz, dedi. Hükümetinde, müttefiklerin hata etmiş oldukları kanaati varmış. Bunun üzerine ben, peki güzel, dedim. Müttefiklerle uzun boylu konuşarak yaptığımız maddeyi kabul etmiyorsunuz, size ikinci bir teklifim var, diyerek müzakereleri bir neticeye vardırmağa istedim.

Lozan Konferansına gelirken Ankara'dan müttefiklere kapitülasyonlarla ilgili olarak getirdiğimiz teklifi Amerikan murahhasına verdim. Kelime farklarının ne olduğunu şimdi tasrih edemeyeceğimi, bunu teklif ettim. Ve de-

dim ki: Onlarla uzun boylu müzakere ettikten sonra, müttefiklerin kendi muvaffakiyetleri sayarak imzaladıkları maddede aldandıklarını kabul ediyorsunuz. O halde, bizim Ankara'dan getirip müttefiklere ilk yaptığımız bu *teklif* üzerinde duralım.

Bir defa Amerika'ya yazayım, dedi. Oradan müspet cevap geldi. Bu bize daha elverişlidir dediler. Bizim teklifimizi kabul ettiler. Kapitülasyonlar maddesini Amerika ile yaptığımız muahdede böyle bağladık. Sonra, bu muahede Amerika senatosundan geçmedi. Amerika senatosu yine bu maddeye takıldı. Her iki teklifin de Amerika için faydaları olmadığı görüşü ile, Amerika senatosu muahedeyi reddetti. Ancak birkaç sene sonra, Amerika ile münasebetlerimizi tanzim eden yeni muahedeler yapılarak, münasebetlerimiz kurulmuş ve geliştirilmiştir.

Müzakerelerin ve devletlerin hukuk müşavirlerinin anlayışları çok değişiktir. Onların ağına düştükten sonra, kim daha akıllıdır ve daha çok isabet göstermeye muktedir, bunun ne kadar takdire bağlı olduğunu canlandırmak için bu misalleri zikrediyorum.

Türkiye'ye Dönüş

Lozan Muahdesi imzalandıktan sonra, Amerika muahdesi için birkaç gün orada kaldım. Nihayet Atatürk vakit geçirmeden avdet etmemizi emretti. Acele ettik. 6 Ağustosta Amerika muahdesini imza eder etmez, trenle İstanbul'a hareket ettim. İstanbul'da vatandaşlar bizi çok sevgi ile kabul ettiler. İstanbul'da henüz halife vardı. Ora-

da beni halife namına da karşıladılar. Ve görüşmek arzusunda olduğunu söylediler. Geldim, acele Ankara'ya gidiyorum. Büyük Millet Meclisi karşısına çıkmadan evvel hiçbir kimse ile görüşmem mümkün değildir, diyerek siyasi temaslar yapmaksızın yoluma devam ettim ve Ankara'ya vardım.

Ankara'da bizi karşıladılar. Mustafa Kemal Paşa da karşılayanlar arasındaydı. Rauf Bey yoktu. O gitmiş, Atatürk nutkunda yazdığına göre, Rauf Bey'le görüşmüş ortaya yeni bir mesele koymuşlar: Bundan sonra kimler Atatürk ile beraber çalışacak? Atatürk'ün "apötre"ları (yardımcıları) kimler olacak? Bunun üzerine münakaşa açmışlar. Daha evvel bu münakaşaların hiçbirinden ne bilgim, ne bir temasım yoktur. Geldim, onları bu vaziyette buldum. Yalnız son hadiselerin teessürü de henüz üzerimden tamamen kalkmamıştı. Bunları yenmeye çalışıyordum. Mümkün olduğu kadar haksızlık etmemeye dikkat ediyordum.

ANTLAŞMAYI DİĞER DEVLETLERİN ONAYLAMASI GECİKMİŞTİ

Muahedenin Tahlili

Lozan Muahedesi'nin yürürlüğe girip hüküm ifade etmesi, muahedenin ilgili maddesine göre devletlerin meclislerince tasdikine bağlanmıştı. Bu maddede muahedenin mümkün olduğu kadar kısa bir müddet içinde tasdik edileceğine dair bir temenni bulunmuyordu. Tasdiknameler Paris'te toplanacak ve orada saklanacaktı. Muahedenin yürürlüğe girişini tanzim eden maddede İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'dan üçünün tasdiki ile bunlar arasında yürürlük keyfiyetinin tamamlanmış olacağı tespit edilmişti. Şimdi mühim olan, Türkiye'nin bir an önce tasdik etmesidir. Çünkü İstanbul'un ve Boğazların tahliyesi hakkındaki anlaşma, tasdikten sonra yürürlüğe girecekti. Musul ihtilafının halli için tespit olunan zaman da muahedenin tasdik tarihinden başlıyordu. Bu bakımdan, biz muahedeyi ne kadar erken tasdik edersek, o kadar lehimize olacaktı.

Tarih gerçeği olarak bir noktayı, Lozan Muahedesi'nin bir tahlilini zikretmem lazımdır. Lozan Muahedesi imza edildiği ve tasdik için Büyük Millet Meclisi'nde az bir müddet münakaşa edildikten sonra, aynı sene içinde, 1923'te tasdik edildi. Bunun önemli bir netice olduğu ve büyük ölçüde Türk arzularını, Türk taleplerini sağladığı birden kavranmamıştır. Lozan Muahedesi, bu ilk zamanlarda, memleket içinde gereği gibi kavranıp, önemli bir vesika olarak değerlendirilememiştir. Bunun yürürlüğe gir-

mesi için bizim tasdikimizden sonra imza eden devletlerin çoğunluğunun da tasdik etmiş olması lazımdı. Diğer devletler muahedenin tasdik edilerek yürürlüğe girmesi için acele etmemişlerdir. Bizden sonra muahedenin tasdiki üzerindeki münakaşalar, onlar içinde başlamıştır. Bu devletlerin söz sahibi, rey sahibi birtakım politikacılarına göre Lozan'da Türkiye'ye karşı lüzumsuz fedakârlıklar yapılmıştır. Bu kadarı yapılmadan eski vaziyet muhafaza edilebilirdi. Kendi aralarında bunun münakaşası yapılmıştır. Ayrıca muahedeyi tasdik için acele etmemişlerdir. Türk milli hayatında ne gibi tepkiler olacağının, reformların nasıl hazmedilebileceğinin bilinmesi için beklemek lazımdır, zihniyeti hâkim olmuştur.

Muahede Bir Sene Sonra Yürürlüğe Girdi

Muahede diğer devletler tarafından tasdik edilip meriyete (yürürlüğe) girinceye kadar 9-10 ay kadar bir zaman geçmiştir. Bu süre içinde, muahedenin tasdik edilmeyişinden, memlekette büyük bir memnuniyetsizlik ve endişe duyulmuştur. Biz 1923 Ağustosunda içinde muahedeyi tasdik ettik. Muahedenin meriyete girmesi, takriben bir seneye yakın bir teehhurla, 1924'te mümkün oldu. Diğer devletlerin muahedeyi tasdikte gecikmeleri, memlekette herkesin dikkatini, merakını ve endişesini celbettikten sonradır ki, muahede tasdik edilince, meydana gelen eserin kötüyeyip atılacak bir yarım netice olmadığı anlaşılabilmektedir. Ancak o zaman, yapılan çalışmaların ve meydana gelen eserin önemli bir netice olduğu hiss olunmuş ve kabul edilmiştir.

Antlaşmanın Bazı Hükümleri Tenkide Uğradı

Lozan Muahedesi'nin tasdiki için Büyük Millet Meclisi'nde hükümetçe sevk edilen kanun tasarıları ağustos ayında müzakere edilmiştir. Gerek bu müzakereler esnasında meclis içinde gerek daha sonra meclis dışında, Lozan Muahedesi'nin bazı hükümleri tenkitlere uğradı. Şimdiye kadar, Lozan'ın bir olumlu eser mi, yoksa bir kaybedilmiş netice mi olduğunun kamuoyunda enine boyuna görüldüğü zamanlar geçirdik. Fakat şimdi, soğukkanlılıkla Lozan Antlaşması'ndan milletimizin bu eserinden takdirle ve saygıyla bahsetmek mümkündür.

Evvela Lozan Muahedesi'nin bir karakterini belirlemek lazımdır. Muahedename, pek çok meseleleri kesin kararlar olarak tamamıyla hallettikten sonra, uzun müzakerelerde çözülmemiş bazı meseleleri birtakım geçici kayıtlara bağlamıştır.

Şimdi Lozan Muahedesi'nin geniş bir muhasebesini yapacağım.

Lozan Muahedesi, milli devletin hudutlarını azami imkânda kurtararak vücuda getirmiştir. Azami imkânda diyorum, çünkü bir memleketin hudutları fiilen kurulmadıkça, yalnız müzakere ile temin olunamaz. Batıdan, doğu hududuna kadar hudutlarımız, bütün memleketin işgalinden sonra önce kendi çabamızla ve silah kuvveti ile fiilen kurulmuştu. Bunun özelliği, milli bir devletin hudutları olmasıdır. İlk günden beri milli bir devletin hudutları talebi ile ortaya çıkmamız, bizi memleket bütünlüğü ve hudutlar meselesinde manen ve maddeten kuvvetlendirmiştir.

Trakya'yı Müzakere Yolu İle Kurtardık

Arap memleketleri ile irtibatımızı kestiğimizi kendi ihtiyarımızla ilan ettikten sonra Türk hudutlarını kurmak için sonuna kadar ısrar etmemizi, dünyada hiçbir vicdanlı insan haksız bulmamıştır. Bizim kuvvetli tarafımız, haklı taleplerle müzakerelere girişmemizdendir. Bu sayede fiilen tesis olunmadığı halde, Lozan'da temin ettiğimiz bir müstesna başarı vardır. O da Trakya'dır. Askeri seferlerin kaçınılmaz neticesi olarak ilk önce temin etmek fırsatı varken, İstanbul'u ve Trakya'yı silahla işgal etmediğimiz halde müzakere yolu ile netice almışızdır. Böyle bir başarı, Milli Mücadele'ye nasip olmuştur. Garbi Trakya'yı ihtiyarımız ve rızamızla daha evvelki muahedelerle kaybetmiştik. Buna rağmen Lozan'da Trakya hudutları azami ölçüde elde edilmiştir. Bundan daha fazla memleketi hudutlarımız içine katabilmemiz ne tarihte misali olan bir hadisedir, ne de bizim askeri ve siyasi vaziyetimize göre hayal edilecek bir neticedir. Unutmamak lazımdır ki, Lozan Muahedesi'ni, müttefiklerimizle beraber Büyük Cihan Harbi'ni kaybettikten ve bu kayıp neticesinde bir işgale uğrayıp her türlü ümidini müttefiklerin insafına teslim etmiş bir hükümet haline geldikten sonra temin edebilmişizdir.

Birtakım Eksiklikler Olmuştur

Lozan'da, uzun müzakereler esnasında tabiatıyla birtakım eksiklikler hasıl olmuştur. Bu eksikliklerin başında, tabii Boğazlar'ın açık olması ve en nazık geçitlerimizin

tahkim edilmek hakkından yoksun bırakılmasıdır. Boğazların gayri askeri hale sokulmasından bahsediyorum. Bu, bir açık nokta idi. Bunu zamanla tamir etmek, devletin ondan sonraki kudretine ve çalışmasına kalmıştı. Gerçekten, Boğazların gayri askerlikten kurtulması, 13 sene sonra sağlanabildi. 1936'da Montrö Mukavelesi yapılarak, Boğazlar tamamıyla Türk hâkimiyetine terk edilmiş ve müdafaanın bütünlüğü kayıtlarına sahip olunmuştur.

Lozan Muahedesi meydana getirildiği zaman, Ruslarla münasebetlerimizin ne olacağı endişesinden bahsedilmiştir. Bu muahededen dolayı Boğazların açılması sebebiyle, Ruslarla münasebetimizin bozulduğu, bozulacağı endişeleri tahakkuk etmemiştir. Aksine, Lozan'da Çiçerin ile benim konuştuğum gibi aramızdaki dostluk münasebetleri devam ederse, Boğazların açık bulunmasından kendilerine büyük bir tehlike gelmesi ihtimali yoktu. Ancak bir an evvel sulh yapmak, bir ihtiyaç, bir mecburiyet olarak görünüyordu. Muahededen sonraki devir içinde, benim bu görüşüm teyit olunmuştur. 1925'te Ruslarla uzun süren tarafsızlık ve saldırmazlık muahedesi imza edilmiştir. Bu muahede de, Lozan Muahedesi gibi, İkinci Cihan Harbi'ni geçirmiş ve memleketi bu harpten selametle kurtarmıştır.

Araplar Aleyhimize Çalışmışlardır

Lozan Muahedesi'nin hudutlarla ilgili olarak kesin neticeye bağlanmayıp, Boğazlar rejimi gibi tamirini ileriye bıraktığı diğer bir mesele, Hatay'dır. Hatay'ın geleceği bu muahedede özel bir idare vaadiyle geriye bırakılmıştır.

Misakı Milli’de Arap memleketleri ile irtibatımızı kestiğimizi ilan etmiş olduğumuz halde bile, Türkler kendilerinden ayrılmış olan Arap memleketlerinin manda adı altında, başka devletlerin himayesine konulmasını akden kabul etmemişlerdir. Yani bir manda usulünü muahede ile kabul etmiş değiliz. Bizden ayrılan memleketlerin kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesini istemişizdir. Buna karşılık, bizden ayrılmış ve ayrılmakta olan Arap memleketlerinin temsilcileri, Lozan müzakereleri esnasında lehimize değil, aleyhimize çalışmışlardır. Tarihi gerçek budur. Arap heyetleri, Lozan’da kendi isteklerini müttefiklerle temas ederek konuşarak istiyorlardı. Müttefikler taleplerini kabul etmeyince, “Bize de Türkler gibi muamele ediyorlar” diye şikâyet ediyorlardı.

Nihayet bu Arap heyetleri, Lozan’da bana müracaat ettiler.

Araplara Karşı Vicdan Rahatlığı İle Konferanstan Çıktık

Kendi kaderlerini kendilerine gönül rızası ile bıraktığımız Araplar, memleketleri içinde bulunan yabancı devletlere karşı daha çok haklarla teçhiz edilmek için bizden yardım istiyorlardı. Onları iyi karşıladım, görüştüm. Kendilerine karşı vazife dolayısıyla muahede esnasında hiç kuşur etmediğimizi söyledim. Çünkü bizden ayrılmış olan bu memleketler, Cihan Harbi içinde de müttefiklerle ittifak etmişlerdi. Yani bizim muharebe ettiğimiz devletlerle ittifak etmişlerdi. Onlarla beraber olarak, Osmanlı İmparator-

luğu'na karşı her vasıta ile mücadeleye girişmişlerdi. Bunları anlattım. Sizin haklarınızı tanıdık, size karşı hiçbir kırgınlıkla ayrılmıyoruz, bahtiyar olmanızı isteriz, dedim. Ve kendilerine şunları söyledim:

“Siz bizden elimizde olmayan şeyleri istiyorsunuz. Sizin haklarınızı fazlasıyla korumak için bundan başka çaba göstermek maddeten mümkün değildir. Bilmiyorum, hanginiz söyledi, neydi o söz? Bize Türkler gibi muamele ediyorsunuz demeye, size ne kadar fena muamele etseler, bizim müşkül zamanımızda müttefikleri haklı gören bir eda ile konuşmaya nasıl razı oldunuz?”

Bu olumsuz ve yakışsız tutumlarından dolayı orada bulunanlar birbirlerini yermişler, tenkit etmişler. Ben yapmadım, filan yaptı. O değil, falan yaptı, tarzında münakaşalar benim önümde cereyan etmiştir. Demek istiyorum ki bizden ayrılan memleketlere karşı muahede müzakereleri esnasında onların hayati menfaatlerini ihlal edecek bir kayıt kabul etmedik. Büyük bir imparatorluğun parçalanması karşısında bütün dünyaya karşı, yalnız kendi kuvveti ile uğraşmaya mecbur kalan Türkiye daha başka bir vaziyet alamazdı. Bu bakımdan, bilhassa Araplara karşı Lozan'dan vicdan rahatlığı ile çıkmışızdır. En dar zamanlarda, hatta kendilerinden müşkülât gördüğümüz zamanlarda bile, selametlerini temenni etmekten başka bir gaye takip etmedik.

Irak hududunun tespiti, birçok münakaşalar yapıldığı halde mümkün olamadı. Bu yüzden konferansı ve sulhu tehlikeye sokamazdık. Türk-Irak hududunun 9 ay zarfında İngiltere ile Türkiye arasında yapılacak dostça müzakerelerle halline karar kılındı. Bir defa Lozan muahedename-

sinin neticelenmesi üzerine, birçok memleket ile aramızda husumetin nihayet bulması ve dostluk münasebetinin kurulması sağlanmış oluyordu. Bundan sonra İngiltere ile karşı karşıya kalarak Irak hududunun tespiti için uğraşmak, bizi hiç değilse, bir harp tehlikesinden uzak bulunduracaktı.

Azınlıklar Yüzünden Çok Sıkıntı Çektik

Hudutlar meselesinden sonra, diğer meselelere geliyorum. Bunlardan biri ekalliyetler mevzuudur. Ekalliyetler mevzuunda Lozan'da büyük baskılara maruz kaldık. Cihan harbi içinde bütün dünyaya karşı padişah hükümetinin yardımı ile haksız itiraflara uğradık. Padişah hükümeti, millete tevcih edilen suçları kabul edip birtakım insanlara yükleyerek, memleketi, bu suçların bahanesi altında hazırlanan suikastlere karşı koruyabileceğini zannetmiştir. Karşımızda bulunan galipler, suçları bir defa memlekete yükledikten sonra, onu yapanların adlarına ehemmiyet vermeksizin cezayı tabiatıyla millete yükleyeceklerdi. Bu sebeple biz, Lozan'da ekalliyetler meselesinden dolayı büyük sıkıntılar çekmişizdir.

İmtiyazlarla ilgili müzakerelerde, memleketimizin nüfus mıntıkalarına ayrıldığını açıktan gösteren kayıtlar, teklifler reddedile edile nihayet, o mıntıkalarda devlet eli ile bir kalkınma yapılamaz ve yabancı sermayeye müracaat etmek icap ederse vaktiyle kendilerine imtiyaz verilmiş veya vaat edilmiş olan şirketlerin de ihalelere davet edileceği hususu kabul edilmiştir. Bu meseledeki taahhüdümüz,

Fransa ve İngiltere için beş sene, İtalya için bir sene müddete bağlanmıştır.

Adli beyanname ile beş sene müddetle devletin adli ıslahatına yardımcı olmak şekli altında yabancı hukuk müşavirleri kullanmamız muahedeye sokulmuştur. Yine diğer bir beyanname ile sıhhi meselelerde, fikirlerinden istifade edilmek ve ıslahat işlerine yardımcı olmak şekli altında üç yabancı doktorun devlet tarafından istihdam edilmesi kabul edilmiş ve bu doktorlar devletin kadrosuna alınmıştır. Bunun müddeti de beş senedir. Bunlardan sonra yine bir beyanname ile devletlerin tabii haklarından olan kabotaj hakkı, yani kendi karasuları içinde kendi sancığı ile nakliyesinin idare edilmesi hakkı, iki sene sonra kullanılmak üzere bir kayda bağlanmıştır. Ayrıca, ticaret ve ikâmet meseleleri Lozan'ın güçlükleri arasında, tali meseleler görünererek müzakere edilmiş ve çıkmıştır. Ticaret mukavelesi ve ikamet mukavelesi ile de birtakım süreler tespit olunmuştur.

Hasta Adamdan Bir Devlet Doğdu

Bunların hepsi de, aynı şartlar yenilenmeye lüzum kalmaksızın beş sene sonra, yedi sene sonra hitam bulmuş, tarihe karışmıştır. Demek ki, Lozan Muahedesi'nin takınıtları ve eksiklikleri diye sayılabilecek bütün meseleler, zamanla temizlenmiş tamamlanmıştır. Bu sebeple, Lozan Muahedesi, Türk siyasi hayatında başlıbaşına bir yer tutan milli bir eser halindedir. Lozan Muahedesi yeni bir Türk devletinin kurulmasında temel unsur olan bir siyasi vesika

olmuştur. Bu milli devlet, tam manasıyla medeni ve bağımsız bir devletin bütün haklarına sahip olmuştur. Lozan Muahedesi bunları tespit eder ve kabul ettirir. Ne vakit kabul ettirir? Bir cihan harbinde bütün dünya dört sene harp etmişken, Türkler dört sene daha fazlası ile, sekiz sene harp ederek her taraftan işgal edilmiş olan memleketlerini silahla tekrar kurtardıktan sonra kabul ettirir.

Müttefikler, asırlarca takip edilmiş olan siyasetten niçin vazgeçmiş olarak Lozan Muahedesi'ni kabul etmişlerdir? Türk devleti hasta adamdan geliyordu. Bir İngiliz tarihçisinin dediğine göre, Osmanlı devletinin kaldırılması fırsatı Avrupa'nın eline 1300 senesinden beri ancak iki defa geçmişti. İkinci fırsat milli mücadele dediğimiz devrede zuhur etmiş ve Avrupa bundan faydalanamamıştır. Müttefiklerin Lozan Muahedesi'ni kabul etmeleri, ilk önce mecburiyetten gelmektedir. Askeri vaziyet o halde idi ki, Misakı Milli ile ve Büyük Millet Meclisi'nin mücadele devri ile bizim tespit ettiğimiz temelleri reddetmek, nihayet yeni bir askeri harekete bağlı kalmıştır. Türkiye 15 seneden fazla süren iç ve dış seferlerden sonra, gerçekten barışa erişmek ihtiyacındaydı. Ama Avrupa da Birinci Cihan Harbi'nin kanlı fedakârlıklarından sonra, yeniden bir maceraya kolayca girecek istidatta değildi.

Galip Devletlerin Tahminleri Boşa Çıktı

Bu şartlar altında barışın kabul edilmesi, Avrupa'nın yeni fütuhata hazmedebilmesi için de bir ihtiyaç sayılabilir. Bir anlaşma ortamı bulunabilirse, barış tercih edile-

cektir. Bu karşılıklı ihtiyaç tesirleri içinde, geniş bir netice almak ne kadar mümkün ise, bu imkân ileri derecede elde edilmiştir, denilebilir. Yalnız, Lozan şartlarını kabul eden galip devletler, Türkiye'nin bu şartları koruyup geliştirebileceğine aslında inanmıyorlardı. Harap ve muhtaç bir memleket, yaşamak ve kurtulmak için avuç açıp bütün kazandıklarını kısa zamanda kaybedecek sanıyorlardı. Bu memleket hukuki ve sosyal bünyesi ile bütün Avrupa'nın geçirdiği aydınlanma devrinden geçmemiş olarak Ortaçağ'ın iptidai kuralları içinde yirminci asrın medeniyet âlemine nasıl girebilirdi? Adli beyanname, imtiyaz şartları, sıhhi beyanname, ticaret ve ikâmet mukaveleleri, Türkler bütün bu kayıtlardan müddetleri doldukça kurtulabilirler mi, kurtulamazlar mı? Bu hesaplar, geleceğe ait bir sınav devri olarak Lozan Muahedesi'ni kabul edenlerin zihinlerinde yaşıyordu. Biz, bu müddetlerin geçirilmesi ve doldurulması hususlarında çok dikkatli ve sebatlı bulunmaya mecburduk. Adli usul meselesinde, yabancı müşavirlerin bize verebileceği akılların üstünde, yeni devletin sağlam adli temellere oturtulması, onları lüzumsuz bir halde bıraktığı gibi, beş sene dolduktan sonra vazifeleri hitam bulmuştur. Adli müşavir beyannamesi böyle bitti. Sıhhiye mütehassısları böyle bitti.

Lozan, 45 Yıl Sonra Canlılığını Muhafaza Ediyor

Hülasa, bu kayıtların hepsi, müddetleri içinde, Boğazlara ait askeri kayıtlar daha uzun vadeli çalışmalardan geçmiş, yani muahdeden sonra ateş üzerinde bulunulan dik-

katli bir tutumla tamamlanmıştır. İktisadi ve mali tehlikeler Lozan sonrasında silinmiş ve yeni bir ekonomik düzenin temeli atılmıştır. Yabancı sermayeye müracaat mecburiyeti hasıl olduğu zaman, imtiyazlı şirketlere de haber vermek kayıtları hiçbir tatbika hacet kalmadan sona ermiştir. Çünkü devletin, nazik bölgelerde yabancı sermayeye muhtaç farz olunan ilk senelerinde bile kendi gayreti ile kalkınıp ihtiyaçlarını temin etmesi mümkün olmuştur. Fakat müttefikler, Lozan Muahedesi'ni harp yapmak imkânı olmadığından dolayı mecburiyetle kabul ettikleri kadar, bunu büyük ölçüde ümitle de kabul etmişlerdir. Ümit şu: Yeni devlet, kuruluşu ile beraber, medeni ve hukuki bir devletin bütün inkılaplarını da yapmaya başlayacaktır. Devletin idare şekli değişmiş, milli iradenin hâkim olduğu bir cemiyet hedef olarak alınmıştır. Bunun üzerinde yürümeğe başlanmış, hukuki ve idari sistemlerde büyük ıslahata girişilmiştir. Bu ıslahatı memleket ne ölçüde hazmedecek ve kabul edecek? Ve ne ölçüde tepkiler olacak? Bu bir muamma idi. Galip devletler, kendisine hiçbir surette yardım edilmeyecek yeni Türk Devleti'nin, içeride çıkacak karşı koymalara karşı ne kudret göstereceğini görmek, ölçmek istiyorlardı. Bütün bu ümitler, ayrı ayrı çetin imtihanlar geçirilerek silinmiştir.

Mali ve İktisadi Baskılar

En mühim baskı, mali ve iktisadi yönde olmuştur. Öyle ki, yeni Türk Devleti'nin yaşamasında ve kalkınmasında kendisine hiçbir yardım yapılmamıştır. Mali ihtiyaçlar

esnasında. ben bir defa, 5 milyon lira kadar bir kredi açılması için bir banka ile müzakereye girilmesini arzu etmiştim. Bankaya bizim tarafımızdan böyle bir kredi için müracaat edilmişti. Bana gelen cevapta, sene içinde devam edecek 5 milyon liralık bir kredi de bir istikraz demektir, istikraz muamelesini tamamlayarak konuşma açabiliriz, deniliyordu. Anladım ki, eski fikirler olduğu gibi duruyor. En ufaktan, ihtiyaç içinde bunaldık kanaati hasıl olmuştur. Bunları silmek lazımdır. Derhal cevap verdim: ihtiyacımız yoktur, meselemiz de yoktur. Kestim, attım.

Bu şekil muamele, öyle bir memlekete yapılıyor ki, bu memleket iki asırdan beri mali iktidarsızlığından dolayı içeride idaresini düzeltmemiş, hiçbir kalkınma yatırımını kendi kudreti ile yapamamış, bunu daima yabancı devletlerin istikrazlarından beklemeye alışmış ve nihayet istikrazlarla günlük idarenin ve ihtiyaçların açıklarını kapatırken, bunu büyük faizle, çok düşük ihraç fiyatı ile yaparken aynı zamanda birtakım imtiyazlar vermeye de alışmıştır. Böyle bir idareyi anane olarak takip ederek gelmiş bir memleketi her zaman amana getirmek mümkün olduğu kanaatindeydiler. Bunu bana muahede esnasında açıktan söylemişlerdi. Bu dikkatle, memleketin ihtiyaç zamanlarında büyük buhran devirleri atlatılabilmiş, Lozan Muahedesinin hükümlerinin temellerine toz konulmamıştır.

Lozan'ı ve sonrasını bir bütün olarak değerlendirmek lazımdır. Lozan Muahedesini, milletler tarihinde nadir görülen misallerden biridir. 45 sene sonra canlılığını hâlâ muhafaza ediyor. Lozan Muahedesini üzerinden bir İkinci Cihan Harbi geçmiştir. Bu İkinci Cihan Harbi'nden, Lozan

hedefleri daha sağlamlaştırılmış olarak çıkarılabildi. Niha-
yet Türk tarihinde, 45 senelik bir barış devri, Lozan'dan
sonra onun tabii sonucu olan laik cumhuriyete nasip ol-
muştur. Lozan Muahedesi bugün devletin temel idare ku-
rallarına öncülük ve kılavuzluk edebiliyor. Diğer milletle-
rin hayatında bir muharebeden sonra yapılan siyasi akdın
45 sene sonra kendi değerini muhafaza eden bir vesika ola-
rak kalması, nadir misallerden biridir. Bu gerçeği gelecek
nesillerin hiçbir şekilde gözden uzak tutmamaları lazı-
mdır.

Lozan Muahedesi, askeri zaferler gibi milletimizin
hakkı ve kendi kabiliyetinin mahsulü olan bir kazançtır.

ATATÜRK'ÜN GÖRÜŞÜYLE LOZAN ANTLAŞMASI

Büyük ATATÜRK, tarihi “Nutuk”unda,Lozan Antlaşması’nı şöyle anlatır:

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin, ikinci intihap devresi, yeni Türkiye Devleti’nin tarihinde, mesut bir intikal devresine tesadüf etti. Filhakika, dört senelik İstiklal Mücadelemiz, milletimizin şanına layık bir sulh ile neticelenmiş bulunuyor.

24 Temmuz 1923’te, Lozan’da imza edilen muahedename, 24 Ağustos 1923’te Meclis’te tasdik olundu.

Efendiler, Mondros Mütarekesi’nden sonra Türkiye’ye muhasım devletler tarafından dört defa sulh şeraiti teklif edilmiştir. Bunların birincisi, Sevr projesidir. Bu proje, hiçbir müzakerenin mahsulü olmayıp Düveli İtilafiye tarafından Yunan Başvekili Mösyö Venizelos’un da iştirakiyle tanzim ve Vahdettin’in hükümeti tarafından 10 Ağustos 1920’de imza edilmiştir.

Bu proje, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nce bir zemi ni münakaşa bile addedilmemiştir. İkinci sulh teklifatı, Birinci İnönü Muharebesi’ni müteakip in’ikat eden Londra Konferansı’nın hitamında, 12 Mart 1921 tarihinde vâkı olmuştur. Bu teklifat, Sevr Muahedesi’nde bazı tadilât muhtevi ise de meskût bırakılan meselelerde Sevr projesindeki mevaddın kâmilten ipka edildiğini kabul etmek lazımdır.

Bu teklifat, bizce münakaşayı mucip olmadan İkinci Dünya Muharebesi’nin başlamasıyla neticesiz kalmıştır.

Üçüncü sulh teklifatı, 22 Mart 1922’de, yani Sakarya

muzafferiyetinden ve Fransızlarla akdolunan Ankara itilâfindan sonra ve yakın bir taarruzumuza intizar olunduğu sıralarda, Paris'te içtima eden Düveli İtilâfiye hariciye nazırları tarafından yapılmıştır. Bu teklifatta, işe Sevr esasından başlamak esası terkedilmiş ise de, esasatı itibariyle âmâli milliyemizi tatminden uzak idi.

Dördüncü teklif, Lozan Muahedesi'nin akdile neticelenen müzakerattır.

Düveli İtilâfiyece Türkiye'ye tatbiki tasavvur edilen esasatla, harekâtı milliye sayesinde vâsıl olunan neticeyi bariz bir surette mütalâa etmek için bu dört nevi teklif arasında en mühim hususata münhasır olmak üzere kısa bir mukayese yapmayı faydalı addederim.

1. HUDUTLAR

a) Trakya hududu:

Sevr'de: Çatalca hattından biraz ilerde bulunan Podima-Kalikratya hattı

Mart 1921 teklifinde: Bahis yok.

Mart 1922 teklifinde: Tekirdağ bize, Babaeski, Kırkilise ve Edirne Yunan'a kalmak üzere bir hat.

Lozan'da: Karaağaç da bizde olmak üzere Meriç hattı.

b) İzmir mıntakası:

Sevr projesinde: Bu mıntikanın hudutları Kuşadası, Ödemiş, Salihli, Akhisar ve Kemer iskelesine az çok karip mahallerden geçmektedir.

Bu mıntika, Türk hâkimiyetinde kalacak, fakat Türkiye, bu hâkimiyetini istimal hakkını Yunanistan'a devredecek, Türk hâkimiyetinin bekasına alâmet olarak İzmir şeh-

rinin haricî istihkâmlarından birinde Türk bayrağı bulunacak. Mahallî bir meclis toplanacak ve beş sene sonra bu meclis, bu mıntakanın sureti daimede Yunanistan'a ilhakına karar verebilecek idi.

Mart 1921 teklifinde: İzmir mıntakası, Türk hâkimiyetinde kalacak, İzmir şehrinde bir Yunan kuvveti bulunacak ve İzmir mıntakasının aksamı mütebakıyesinde muhtelif anasırın adedî nispetine göre terekküp edecek bir jandarma kıtası bulunacak ve buna Düveli İtilâfiye zabitanı kumanda edecek.

İdare işlerinde dahi aynı nispeti adediye nazarı itibare alınacak ve mıntakanın Cemiyeti Akvamca tâyin edilecek Hıristiyan bir valisi olacak ve bunun yanında müntahap bir meclis ve bir heyeti müşavire bulunacak. Vilâyetçe Türkiye'ye varidatla mütezayit bir vergi verilecek ve bu anlaşma beş sene devam edip tarafeynden birinin talebi üzerine Cemiyeti Akvam'ca tadil edilebilecek.

Mart 1922 teklifinde: Bütün Anadolu ve dolayısıyla İzmir de bize iade olunacak tarzında aldatıcı bir vait. İzmir Rumlarının idareye, adilâne bir surette iştirak ettirilmesi için ve aynı hak Yunanistan'da kalacak Edirne Türklerine verilmek şartıyla bir usul tâyini zımında Düveli İtilâfiye Türkiye ve Yunanistan'la anlaşacaklardır.

Lozan'da: Tabiatıyla bu gibi mesail mevzuubahis dahi olmamıştır.

c) Suriye hududu:

Sevr'de: Sahilinde, takriben Karataş Burnu'ndan başlayarak Osmaniye, Bahçe, Gaziantep, Birecik, Urfa, Mar-din ve Nusaybin'i epey cenupta ve Suriye arazisinde bırakan bir hudut.

Mart 1921'de: Takriben şimdiki hudut olmak üzere Fransızlarla ayrıca itilâfname imzalanmıştır.

Lozan'da: 20 teşrinievvel (Ekim) 1921 tarihli Ankara İtilâfnamesi hududu ipka edilmiştir.

d) Irak hududu:

Sevr'de: İmadiye, bizde kalmak şartıyla, Musul vilâyetinin şimal hududu.

Mart 1921 teklifinde: Bahis yok.

Mart 1922 teklifinde: Bahis yok.

Lozan'da: Halli tehir edilmiştir.

e) Kafkas hudusu:

Sevr'de: Türk-Ermeni hududunun tâyini Amerika Re-isicumhuru Wilson'a havale edilmiştir ve müşarileyh hudut olarak Karadeniz sahilinde Giresun'un şarkından başlayan, Erzincan'ın garp ve cenubundan, Elmalı, Bitlis ve Van gölünün cenubundan geçen ve birçok nikatta Harbi Umumi'deki Türk-Rus cephesini takibeden bir hattı göstermiştir.

Mart 1921 teklifinde: Cemiyeti Akvam bir Ermeni yurdu tesisi için vilâyatı şarkiyeden Ermenistan'a devrolunacak arazinin tesbiti zımında bir komisyon tâyin edecek ve Türkiye bu komisyonun kararını kabul edecek.

Mart 1922 teklifinde: Bir Ermeni yurdu teşkili zımında Cemiyeti Akvamın muavenetine müracaat olunacağından bahsedilmektedir.

Lozan'da: Bu mesele bertaraf edilmiştir.

f) Boğazlar mıntakası:

Serv'de: Rumeli'nin Türkiye'de kalan bütün aksamı. Anadolu'nun Adalar Denizi üzerinde takriben İzmir

mıntakasının başladığı yerden başlayarak Manyas gölünün cenubuna ve Bursa'nın ve İznik'in biraz şimalinden ve Sapanca gölünün müntehayı garbisinden Ahabadr deresinin munsabına giden hatla tahdit edilmiş bir mıntaka. Bu menatıkta asker bulundurmak ve harekâtı askeriyede bulunmak hakkı sırf Düveli İtilâfiyeye aittir. Keza mezkûr menatıkta Türk jandarması Düveli İtilâfiye kumandasına tâbi olacaktır.

Düveli İtilâfiye, bu mıntaka dahilinde askerî mekasıt için kullanılabilecek yol ve şimendifer inşasını menedebileceği için elyevm mevcut olanlar meyanında bu yolda kullanılabilecek olanları tahrip ettirebilecektir.

Mart 1921 teklifinde: Çanakkale cenubunda Tenedos adasının (Bozcaada) karşısından Karabiga'ya giden hattın şimaliyle Boğaziçi'nin tarafeyninde 20 ilâ 25 kilometrelik bir mıntaka.

Çanakkale Boğazı'na hâkim olan her iki tarafındaki adalar.

Düveli İtilâfiye, yalnız Yunanistan'a kalacak olan Gelibolu ve bize kalacak olan Çanakkale'de asker bulunduracak, bu suretle İstanbul ve İzmit şibihceziyesini tahliye edecek ve Türkiye'nin İstanbul'da asker bulundurmasına ve Anadolu'dan Rumeli'ye veya Rumeli'den Anadolu'ya asker geçirmesine müsaade edecektir.

Mart 1922 teklifinde: Çanakkale'nin cenubunda Erdek şibihceziyesi müstesna olmak üzere Çanakkale sancağı. Boğaziçi'nin cenubunda o zaman bitaraf addolunan mıntaka, yani takriben İzmit şibihceziyesi gayriaskerî mıntaka olacaktır.

Bizde, İtilâf işgal kuvveti kalmayacaktır.

Lozan'da: Gelibolu şibihceziyesiyle Kumbağı, Baklaburnu hattının cenubîşarkisi, Çanakkale mıntakasında sa-

hilden yirmi kilometrelik bir mıntaka ve Boğaziçi'nin iki tarafında sahilden on beş kilometrelik birer mıntaka ve Marmara'da da Emiralı adasından maada adalar ve İmroz ve Tenedos adaları, gayriaskerî bir hale konacaktır.

Hiçbir tarafta Düveli İtilâfiye işgal kuvveti kalmayacaktır.

2. KÜRDİSTAN

Sevr'de: Fırat'ın şarkında ve Ermenistan, Irak ve Suriye arasında kalan mıntaka için Düveli İtilâfiye murahhaslarından mürekkep bir komisyon mahallî muhtariyeti ihzar edecektir.

Muahedenin akdinden bir sene sonra işbu havalinin Kürt ahalisi Cemiyeti Akvam Meclisi'ne müracaatla Kürtlerin ekseriyetinin Türkiye'den müstakil olmayı istediğini ispat ederse ve Meclis bunu kabul ederse Türkiye bu havali-deki her türlü hukukundan sarfınazar edecektir.

Mart 1921 teklifinde: Düveli İtilâfiye, vaziyeti hazırı-yı nazarı itibara alarak ve bu bapta Sevr projesinde tadilât icrasını nazarı itibara almaya mütemayildirler. Şu şartla ki mahallî muhtariyetler ve Kürt ve Asuri-Keldani menafisinin kâfi derecede himayesi için tarafımızdan teshilât ibraz edilsin.

Mart 1922 teklifinde: Bahis yok.

Lozan'da: Bittabi mevzuubahis ettirilmemiştir.

3. İKTİSADİ MENATIKI NÜFUZ

Sevr Muahedesini mütaakıp Düveli İtilâfiye'nin aralarında imza eyledikleri akor tripartitte:

a) Fransız mıntakai nüfuzu:

Suriye hududiyle takriben Adana vilâyetinin garp ve şimal hududu ve Kayseri ile Sivas'ın şimalinden geçen ve Muş hariç işbu kasabaya takarrüpten sonra Cezirei İbni Ömer'e giden bir hattın dâhilinde kalan mıntaka.

b) İtalyan mıntakai nüfuzu:

İzmit şibihceziyesinden çıktıktan sonra Afyon Karahisarı'na kadar Anadolu şimendifer hattı ve oradan Kayseri civarında Erciyaş dağı civarına kadar giden hatla İzmit mıntakası Adalar denizi, Bahrisefit ve Fransız mıntakası arasında kalan mıntaka.

Mart 1921'de: Bekir Sami Bey ile Fransız ve İtalyan hariciye nazırları arasında imza olunup hükümetçe reddolunan itilâflara göre,

a) Fransız mıntakai nüfuzu:

O sırada Fransız işgali altında bulunan yerlerde Sivas, Mamuretülâziz ve Diyarbekir vilâyetleri.

b) İtalyan mıntakai nüfuzu:

Antalya, Burdur, Muğla, Isparta sancaklarıyla Afyon Karahisar, Kütahya, Aydın ve Konya sancaklarının bilâhara tâyin olunacak aksamı.

Mart 1922 teklifinde: Mevzuubahis değildir.

Lozan'da: Mevzuubahis olmamıştır.

4. İSTANBUL

Sevr'de: Muahede samimiyetle tatbik edilmediği takdirde İstanbul da bizden alınacaktır.

Mart 1921 teklifinde: Bu tehdidin kalkacağı ve Türki-

ye'nin İstanbul'da asker bulundurabileceği ve Boğaziçi'nin etrafındaki gayriaskeri mıntakadan asker müruruna müsaade edilebileceği mezkurdur.

Mart 1922 teklifinde: İstanbul'dan ihracımız tehdidinin kaldırılacağı ve İstanbul'da bulundurulabilecek Türk kuvvetinin tezyidi vadolunmaktadır.

Lozan'da: Mevzuubahis olmamıştır.

5. TÂBİİYET

Sevr'de: Gerek Düveli Müttefikadan (Yunanistan dahil) gerek teşekkül eden devletlerden birinin (Ermenistan ve saire) tabiiyetine girmek istiyen Türk tebaasından hiç kimseye Türk Hükümetince mümanaat edilmiyecek ve bunların yeni tabiiyeti kabul edilecektir.

Mart 1921 teklifinde: Bundan bahis yok.

Mart 1922 teklifinde: Bundan bahis yok.

Lozan muahedesinde: Bundan bahis yok.

Ancak müzakerat esnasında Düveli İtilafiye bir adamın tabiiyetini tayin hususunda Türkiye'deki ecnebi sefarat ve şehbenderhanelerin verecekleri vesaikın kafi adeddilmesini istemişlerdi. Bu teklif, Sevr projesinin balâda mevzuubahis olan 128'inci maddesinin bir şekli cedidi idi. Tabiatıyla tarafımızdan reddedilmiştir.

6. ADLÎ KAPİTÜLASYONLAR

Sevr'de: İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın temsil edildikleri dört azadan mürekkep bir komisyon kapilülasyonlardan müstefit olan sair devletlerin mütehassıslarıyla

birlikte yeni bir usul tanzim edecek ve Osmanlı Hükümeti'yle istişare ettikten sonra bu usulü tavsiye edebilecek.

Hükümeti Osmaniye bu usulü kabul etmeği şimdiden taahhüdedecek.

Mart 1921 teklifinde: İşbu komisyonda Türkiye'nin dahi temsiline Düveli İtilâfiye razı olmaktadır.

Mart 1922 teklifinde: Aynı teklif.

Lozan'da: Kapütüler hiç bir kayıt yoktur.

İstışari mahiyette olmak üzere birkaç ecnebi mütehas-sısını beş sene için hizmetimize almağı kabul ettik.

7. EKALLİYETLERİN HİMAYESİ

Sevr'de: 1918 mütarekelerinden sonra aktolunan bil-cümle muahedatta mevcut olan ahkâmdan maada Türki-ye'ye bilhassa zirdeki taahhüdat kabul ettirilmek istenil-miştir.

a) Yerlerini terketmiş olan bilcümle gayri Türklerin yerlerine iadesi.

Reisleri Cemiyeti Akvamca tayin edilecek olan ha-kem komisyonları vasıtasıyla bunların hukukunun iadesi ve ezcümle bu komisyonların talebi takdirinde gayri Türk-lerin tahrip edilmiş emlakinin tamiri zımında ücretleri hükümetçe tesviye edilecek işçilerin tedariki, tehcir ve bu-na mümessil işlerde zimethal oldukları mezkûr komisyon-lar tarafından iddia olunan bilcümle eşhasın teb'idi ilâ...

b) Türk Hükümeti, ekalliyetlerin parlamentoda temsi-li nisbisini temin eden bir intihap kanun projesini iki sene zarfında Düveli Müttefikaya arz edecektir.

Düveli İtilafiyeye mensup askerî, bahrî ve havaî kont-

rol komisyonlarının memleketimiz dahilinde her türlü murakabede bulunmağa hakları vardır. Bilhassa askeri komisyon;

Türkiye'nin istihdam edebileceği, polis, gümrükçü, orman muhafızı ve saire gibi memurunin miktarını tayine,

Fazla kalacak esliha ve cephanemizi tesellüme,

Memleketimizin menatıka taksimine, her mıntakada bulunacak jandarma ve kıtaatı mahsusa miktarının tayinine, bunların tarzı istihdam ve istimalini murakabeye, ecnebi zabitanın miktar ve nispetini tayine ve hükümetle müştereken yeni kuvayi müsellahamızın tanzimine ilâ... memurdur.

Mart 1921 teklifinde:

Jandarma miktarı 45.000

Kıtaatı mahsusa 30.000'e iblağ olunmuştur.

Jandarmanın tarzı tevzii, Düveli İtilafiyeye mensup salifüzzikir kontrol komisyonile hükümet arasında anlaşarak vâkı olacaktır.

Jandarmada zabitan ve küçük zabitan nispeti tezyit edilecektir. Ecnebi zabitan miktarı azaltılacak ve bunların kıtaata tevzii, kontrol komisyonu ve hükümet arasında bilililaf kararlaştırılacaktır. (Bunda ihtimal her mıntakada aynı millete mensup ecnebi zabitan bulunmıyacağı kastedilmiştir.)

Mart 1922 teklifinde:

Ücretle müstahdem asker usulünün ipkası

Jandarmanın 45.000

Kıtaatı mahsusanın 40.000'e iblağı

Jandarma ecnebi zabitanının istihdamı Türkiye'ye

tavsiye edilmekle beraber bu cihet şart olarak dermeyan edilmemektedir.

Lozan'da: Trakya ve Boğazlarda gayriaskeri hale ifrağ olunan menatıka ait tahdidattan maada hiçbir kayıt yoktur. Hatta Boğaziçi'nin iki tarafındaki gayriaskeri mıntıkada 12.000 asker bulundurabilmek hakkını muhafaza etmişizdir.

Bu menatık için bile hiçbir kontrol kabul edilmemiştir.

8. CEZA

Sevr projesinde: **Türkiye, harb esnasında kavaidi harbiyeye muhalif surette hareket etmiş veya Türkiye dahilinde mezalim icra eylemiş ve tehcir ve saire gibi hususata karışmış olan eşhası talepleri üzerine Düveli Müttefikaya (Yunanistan dahil) ve Türkiye'den arazi almış olan devletlere (Ermenistan ve saire) teslim edecektir. Eşhası mezkure kendilerini talep eden devletin divanı harbi tarafından muhakeme ve tecziye edileceklerdir.**

Mart 1921 teklifinde: **Düveli İtilafiye teklifatında bundan bahis yoktur.**

Ancak Bekir Sami Bey'in İngilizlerle imza etmiş olduğu mübadele mukavelenamesinde elimizdeki bütün İngilizleri tahliye ederek bir kısım Türkleri mücrim addile İngilizler elinde bırakmağa muvafakat etmiş olması Sevr projesinde mevcut olan ahkamı salifenin daha muhaffef bir şeklinden başka bir şey değildir.

Mart 1922'de: **Bu meseleden bahis yoktur.**

Lozan'da: **Bahis yoktur.**

9. AHKÂMI MALİYE

Sevr'de: Düveli İtilafiye Türkiye'ye muavenet zımında İngiliz, Fransız ve İtalyan murahhaslarından mürekkep bir maliye komisyonu teşkil edecekler ve bu komisyonda istişari mahiyette bir Türk komiseri bulunacaktır.

İşbu komisyonun vezaif ve salahiyeti berveçhiati olacaktır:

a) Türkiye'nin varidatını idame ve tezyit için her türlü tedabir ittihaz edebilecektir.

b) Türk Meclisi Mebusanına takdim edilecek olan bütçe evvel maliye komisyonuna arz ve onun kabul ettiği şekilde meclise sevkolunacaktır. Meclisin yapacağı tadilat ancak komisyonca tasvip edilirse kabili icradır.

c) Komisyon doğrudan doğruya kendine tabi olacak ve azaları kendi muvafakatiyle tayin edilecek olan Türk maliye heyeti teftişiyesi vasıtasıyla bütçenin ve mali kavanin ve nizamatin tatbikatını murakabe edecektir.

d) Düyunu Umumiye ve Osmanlı Bankasile anlaşarak Türkiye'nin usulü meskûkatını tanzim ve ıslah edecektir.

e) Düyunu Umumiye'ye tahsis olunan varidat müstesna olmak üzere Türkiye'nin bilcümle varidatı bu maliye komisyonunun emrine verilecektir. Komisyon bunlarla;

Evvelden:

Kendisine ve Türkiye'de kalacak olan Düveli İtilâfiye işgal kuvvetlerine ait masarifi tediye ettikten sonra 30 İlk-teşrin 1918 tarihindenberi Düveli İtilafiye ordularının gerek bugünkü Türkiye'de gerek Osmanlı İmparatorluğunun muhtelif aksamındaki masarifini tediye eyleyecektir.

Saniyen:

Türkiye, dolayısıyla zarardide olan bilcümle Düveli Müttefika tabaasının zarar ve ziyanını tazmin edecektir.

Türkiye'nin ihtiyacatı bundan sonra derpiş edilecektir.

f) Hükümetçe verilecek her bir imtiyaz için maliye komisyonunun muvafakati şarttır.

g) Komisyonun tasvibile elyevm cari olan Düyunu Umumiye tarafından bazı varidatın doğrudan doğruya ci-bayeti usulü mümkün olduğu kadar geniş bir surette tevsi edilecek ve bütün Türkiye'ye teşmil olunacaktır.

Gümrükler, maliye komisyonu tarafından azil ve nasbolunan ve kendisine karşı mesul bulunacak olan bir müdürü umuminin idaresinde bulunacaktır ilâ...

Mart 1921 teklifinde: Salifüzzikir maliye komisyonu Türk maliye nazırının riyaseti fahriyesi tahtında bulunacaktır. Komisyonda bir Türk murahhas bulunacak ve bunun Türk maliyesine ait mesailde reyi olacaktır. Müttefiklerin menafii maliyesine mütaallik mesailde ise Türk murahhasının salâhiyeti ancak istişari mahiyette olacaktır.

Türk Parlamentosu, Türk maliye nazırıyla maliye komisyonu tarafından müştereken ihzar edilecek olan bütçe-de tadilat yapmak salahiyetini haiz bulunacaktır. Fakat bu tadilat bütçenin tevazününü bozacak şekilde ise bütçe be-rayı tasdik tekrar maliye komisyonuna gönderilecektir.

Türk Hükümeti imtiyazat vermek hakkını tekrar ihraz edecektir. Ancak, Türk maliye nazırı bu baptaki kontratların Türk hazinesi menfaatine muvafık olup olmadığını maliye komisiyonu ile birlikte tetkik edecek ve bu bapta müştereken bir karar ittihaz edilecektir.

Mart 1922 teklifinde: Maliye komisyonu teşkilinden sarfınazar edilmektedir. Fakat Düveli Müttetikaya olan harbdan evvelki düyunun ve makul bir tazminatın tediyesi zımında lazım olan kontrolun Türk hâkimiyeti prensibiyle telifine çalışılacaktır.

Harbdan evvelki düyunu umumiye komisyonu ipka olunacak ve balâda mezkur iş için Düveli İtilâfiyece bir tasfiye komisyonu tesis olunacaktır.

Lozan'da: Bu gibi kuyudatın kâffesi bertaraf edilmiştir.

10. AHKÂMI İKTİSADİYE

Sevr'de: Kapitülasyonlardan istifade hakkı harbdan evvel bunlardan istifade eden Düveli Müttetika tebaasına iade edilecek ve bunlardan evvelce istifade etmiyen Düveli Müttetika (Yunanistan ve Ermenistan ve saire) tebaasına da yeniden verilecektir.

(Bu hukuk meyanında birçok vergiden muafiyetin bulunduğu ve tabiyet bahsinde görüldüğü veçhile her Türk tebaasının Düveli Müttetikadan birinin tabiyetine girmesine mümanaat etmek hakkının bizden nez'edildiği nazarı dikkate alınırsa bu hükmün şumulü daha ziyade tezahür eder.)

Gümrük tarifeleri için 1907 tarifesi (yüzde 8) iadeten tesis edilmektedir.

Türkiye Düveli Müttetikaya mensup sefaine lâakal Tür sefainine verdiği hukuku tanıyacaktır.

Ecnebi postaları iadeten tesis olunacaktır.

Mart 1921 teklifinde: Yalnız ecnebi postalarının bazı şerait tahtında ilgasının derpiş edileceği söylenilmekte, binaenaleyh ahkâmı saire ipka edilmektedir.

Mart 1922 teklifinde: İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Türkiye'nin murahhaslarından ve kapitülasyonlardan istifade eden diğer devletlerin mütehassıslarından mürekkep bir komisyon sulhun meriyete duhulünü müteakıp geçecek üç ay zarfında İstanbul'da içtima edip kapitüler usulün tadili zımmında teklifat hazırlayacaktır.

Mali hususatta bu teklifat tebaai ecnebiyenin Türklerle müsavi vergi vermesini temin edecektir. Keza bu teklifat gümrük resminde lüzum görülecek tadilatı icraya matuf olacaktır.

Lozan'da: Kapitülasyonların her nev'i tamamıyla ve ebediyen lağvolunmuştur.

11. BOĞAZLAR KOMİSYONU

Sevr'de: Kendine mahsus bayrağı, bütçesi ve zabıtası bulunacak olan işbu komisyon gemilerin Boğazlardan müruru, fenerler, kılavuzluk ilâ... iştigal edilecek ve evvelce meclisi âlii sıhhinin ifa eylediği vezaif ile tahlisiye hidematı badema komisyonun nezareti altında ve onun talimatı dahilinde ifa kılınacak ve komisyon Boğazların serbestisini tehlikede addedince Düveli İtilâfiyeye müracaat edebilecektir.

Komisyonunda Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Rusya'nın murahhasları iki reye malik buluncaklardır.

Amerika arzu eylediği andan ve Rusya Cemiyeti Ak-

vama dahil olduğu takdirde ve ondan itibaren komisyona iştirak edebileceklerdir.

Komasyon azaları muafiyeti diplomatikiyeden istifade edeceklerdir. Komisyona münavebe ile ve ikişer sene müddetle iki reye malik devletlerin murahhasları riyaset edecektir.

Mart 1921 teklifinde: Türk murahhası dahi iki reye malik olacak ve Boğazlar Komisyonu'na riyaset edecektir.

Mart 1922 teklifinde: Keza Türk murahhası komisyona riyaset edecektir. Boğazlarla alakadar bilcümle devletler komisyonda temsil edileceklerdir.

Lozan'da: Komasyonun riyaseti bize verilmiştir.

Komasyon vazifesi sefainin Boğazlardan müruru keyfiyetinin Boğazlar mukavelesi ahkamina muvafık olmasına itinanadan ibarettir. Komasyon her sene Cemiyeti Akvama rapor verecektir.

Keza mezkur muahede ile İstanbul'daki beynelmilel sıhhiye meclisi lağvolunarak sıhhiye umuru Türkiye Hükümetine terkedilmiştir.

Muhterem Efendiler, Lozan Sulh Muahedenamesinin ihtiva ettiği esasatı, diğeri sulh teklifleriyle daha fazla mukayeseye mahal olmadığı fikrindeyim. Bu muahedename, Türk milleti aleyhinde, asırlardanberi hazırlanmış ve Sevr Muahedenamesiyle ikmal edildiği zannedilmiş, büyük bir suikastin inhidamını ifade eder bir vesikadır. Osmanlı devrine ait tarihte emsali namesbuk bir siyasi zafer eseridir!

EK: 1

BAŞMURAHHAS OLAN İSMET İNÖNÜ’NÜN ORDUYA VEDA MESAJI

Türkiye Büyük Millet Meclisi, acizlerini Hariciye Vekaletine intihap ve tayin etmiş olduğundan Garp Cephesi Kumandanlığım hitam bulmuştur. İki sene evvel deruhte ettiğim zamandan itibaren Garp Cephesi Kumandanlığı git-tikçe artan müşkilat içinde memleketin hayatiyetine kati-yüt tesir bir ehemmiyet-i şamile kazanmıştı. Vatanın meta-libine (gelecekteki isteğine) kifayet etmek için arkadaşla-rımla beraber hiçbir kayd-ı şahsiye tabi olmaksızın ve ge-çirdiğim günleri heyecan ile ve tesliyetbahş (avutunca) bir istirahat-ı vicdan ile derhatır edeceğim (hatırlayacağım).

Kumanda ettiğim en genç neferden en yaşlı kumandan arkadaşlarıma kadar resmi ve hususi münasebetimde vazife ve mükellefiyetlerime hakiki bir takayyüd (bağlılıkla) ile itina eyledim. Garp Cephesinde zabitan ve kumandanlar arasındaki muhabbet ve samimiyet daima misal olarak gös-terilecektir. Kumandanlığım esnasında tahaşşüdünü (aske-ri hazırlıklarını) ikmal etmiş bir düşman ordusu karşısında vasıtasız bulunduğumuz günlerde dahi galip ve muzaffer olmaktan başka hayat çaresi olmadığına itikat etmek ve tah-ı emrine verilmiş olanların muhti ve nafaki (hatalı ve ge-çimsiz) olanından dahi istifade yolunu bulmak için sebat ve tahammül eylemek ve bunların ikisinden dahi mühim ol-mak üzere amirlerime mutlak bir itimat ve emniyet ve ha-kiki bir muhabbet ve merbutiyet beslemek şiarım olmuştur.

İki sene evvel vazife başında bulduğum ve o zamandan

beri bir tehacüm-ü vatanperverane ile Garp Cephesine koştuklarını gördüğüm asker ve zabıt arkadaşlarımdan bir çoğu bugün toprak altındadır. İstiklal ve müdafaa-i vatan mefkûresini sevk ve idareme hulus-u kalble tevdi ederek bu uğurda en aziz şeylerini feda etmiş olan şehitleri, orduların huzurunda en samimi bir huşu ile ve fatihalarla yad eyliyorum. Şehitlerin kumandan ruhu üzerindeki kutsi ve amansız tesirleri benim üzerimde bir an fasıla bulmadı. Bu tesirâtı hasılat-ı mesai ile mütemadiyen teşfiye etmeye (iyileştirmeye) çalıştım. Ve mütemadiyen teşfiye etmeye çalışacağım.

Aziz arkadaşlarım, Garp Cephesi Orduları milletimizin büyük eseridir. Vatanımızın şimdiye kadar halâsı (kurtuluşu) onlarla temin edildi. Fakat asıl atiyen temin-i mevcudiyeti onlarla kaim olacaktır. Bu dakikayı rehber-i harekât ittihaz etmiş olan Garp Cephesi Ordularının kumanda heyet-i âliyesi vatanımızın temelini teşkil ediyorlar.

Tatil-i muhasamat (savaşa ara verme) ile başlayan ve halve intacı (sonuç vermesi) benim naçiz omuzlarıma tevdi olunan mesai-i siyasinin de bir tek vasıta-i muvaffakiyeti ancak Garp Cephesi Ordularının heybet ve kuvveti olabilir. Bu orduların sabık kumandanı onları tanımaktan iktibas edeceği maddi ve manevi kuvvetle, milletin metâlib-i siyasini neticeye irsale çalışacaktır.

Türk tarihinin Birinci İnönü, Kütahya, İkinci İnönü, Sakarya Afyon-Dumlupınar, İzmir-Bursa ve Mudanya kelimeleriyle icmal olunabilen heyecanlı bir devrinde şerefimizi ve kanımızı birbirine rabtettiğimiz bütün asker ve zabıt ve kumandan arkadaşlarıma muhabbet ve minnetlerle ayrı ayrı teşekkür ve veda ederim. 28 Teşrinievvel 338

Ferik İsmet

EK: 2

24 TEMMUZ 1923 ANTLAŞMAYI İMZA TÖRENİ

Lozan Konferansı'na bir gazeteci olarak katılan Ali Naci Karacan, antlaşmanın imza törenini '**Lozan**' adlı eserinde şöyle anlatmaktadır:

23 Temmuz sabahı Lozan Palas'ta uyananlar bir gece içinde otelin barış şerefine gelin gibi donatıldığını görerek şaşakaldılar. Büyük girişten holün sonundaki pencerelere, koridorlara kadar her tarafa renk renk bayraklar asılmıştı. En göze çarpan köşelere dostluk belirtisi olarak kırmızı-beyaz bir Türk armasıyla mavili beyazlı bir Yunan arması takılmıştı. Camlı kapının etrafına, yolların kenarlarına, dans salonuna yeşil saksılar sıralanmış, somaki kalın sütunlara bayraklardan örülme çelenkler asılmıştı. Otel sahibi Mösyö Steiner, şişman göbeğiyle en önde ve beyaz önlüklü garsonlar arkada, herkeste bir gayrettir gidiyordu. Kimi iskemle taşıyor, kimi bayrak asıyor, kimi duvara dayalı bir merdivene tırmanıyor, kimi elektrik lambalarına abajur uydurmayla çalışıyor, hazırlık müthiş, barış imzalanıyor!

Herkeste göze çarpan bir heyecan var. Konferansın önemli günlerinde olduğu gibi, gazeteciler koridorları doldurmuşlar, dolaşıp duruyorlar. Yabancı muhabirler "Sevr" antlaşmasını imzalayanların adlarını soruyorlar, not alıyorlar, telgraf çekiyorlar; Türk muhabirler imza törenine ait tafsilat almaya çalışıyor, oraya koşuyor, buraya koşuyor, kaynaşıp duruyorlar.

Bir gün önce Türkiye-Lehistan antlaşması, büyük sadelik içinde, Lozan Palas salonlarında imzalanmıştı. Saat on buçukta, oteldeki büyük merasim salonunun geniş kapıları açılmış, bir taraftan İsmet Paşa ve arkadaşları, diğer taraftan Lehistan delegeleri, arkalarında ‘Caketatay’, salona girmişlerdi. Ortada büyük bir masa vardı. Bir buçuk aydan beri gürültüsüzce, sessizce hazırlanan Türk-Leh antlaşması masanın üzerinde duruyordu. Lozan görüşmelerinin ilk olumlu sonucu olan bu vesika, İsmet Paşa ile Leh delegelerinin dostça birer nutkundan sonra imzalandı ve her iki heyetin bir arada resimleri alındı. Lehistan’la Türkiye arasındaki bu imza merasimi, sanki devletlerle yapılacak asıl imza merasimine hazırlık gibi idi. Olay o kadar sükûnet içinde, öyle gürültüsüz ve vakur cereyan etmişti.

Lehistan antlaşması şerefine verilen akşamki ziyafetten sonra, imza merasimine, daha büyük ilgi uyandırdı. 24 Temmuz 1923 saat birden itibaren otelin önünde, yavaş yavaş, birçok kadınlar, erkekler toplanmaya başladı. Herkes giyinmiş, davetiye kartını cebine koymuş, vaktin gelmesini bekliyordu. Davetiye kartını alamayanlar öteye beriye başvurup imza törenini görmek için bir çare arıyor, konferansla ilgisi olmayan birçok kimse ötekine berikine rica ederek, sanki tiyatroya gidiliyormuş gibi:

- “Aman bir bilet!” diye yalvarıyordu.

Fakat bilet bulmak imkânsız gibiydi. Konferans genel sekreterliği, yalnız heyet delegelerini, gazete muhabirlerini, bir de İsviçre Cumhuriyeti’nin ileri gelenlerini davet etmişti. Ne olur ne olmaz düşüncesiyle, belki bulaşık bir adam içeri girer endişesiyle, davet kartları tahdit edilmişti.

‘ Saat ikiye doğru Lozan Palas’ın kapısından Mont Benan parkının önündeki heykele kadar iki sıra otomobil dizildi. Kapının önü mahşer gibiydi. Herkes çıkışı, delegele-
rin otomobillere binişini, gidişi bekliyordu. Holde danış-
manlardan, uzmanlardan, muhabirlerden geçilmiyordu.

Saat üçe on kala İsmet Paşa, Hasan Bey, Rıza Nür Bey, asansörle indiler. Üçünün de çehrelerinde hiçbir heyecan belirtisi fark edilmiyordu. Sanki yine Uşi Şatosu’na, konfe-
ransa gidiyorlarmış gibi sakin ve tabii, etraftakileri selam-
lıyarak yürüyorlar; bir dakika sonra önüne küçük Türk bay-
rağı takılı otomobil halk safları arasında yürümeye başladı.
Lozan Palas’tan üniversiteye kadar büyük köprünün ve cad-
delerin iki tarafını halk kaplamıştı. Birbiri ardısıra hareke-
te geçen otomobillerin uzun hattı bu kalabalığın meraklı
gözleri önünde bir alay halinde süzölmeye başladı.

Üniversitenin bulunduğu meydana gelindiği zaman
İzmir’e Yunan askerinin ayak bastığı gün Sultanahmet
meydanında yapılan mitingin kalabalığını hatırlatan bir
manzara karşısında kalındı. Evlerin pencerelerine, damla-
ra, sarayın etrafındaki bahçelere, yollara, her tarafa arka
arkaya dört beş sıra kalabalık toplanmıştı. Ripon meyda-
nının etrafı da insan yığınlarıyla çevrilmişti. Köprünün so-
nundan Üniversitenin mermer merdivenlerine kadar yolun
iki tarafına polisler sıralanmıştı.

İsmet Paşa’nın otomobili saat üçe beş kala Rumini sa-
rayının kapısında durdu. Merdivenlerin üzerinde başları si-
lindir şapkalı protokol-memurları, federal meclisi üyeleri,
askeri kişiler Türk delegeler heyetini karşıladılar. Bir an-
da, birçok fotoğraf makinesi objektifi İsmet Paşa’ya çev-

rildi. Geniş mermer merdivenlerin üzerinde Türk başdelegesinin ve barış mücadelesi arkadaşlarının yüzlerce resmi çekildi.

Rumini sırayı, geniş bir meydana bakan, etrafı bahçelik, Lozan'ın en güzel, en göze çarpan binalarından biri idi. Mermer merdivenleri çıkıp da oradan etrafa bakıldığı zaman bahçelere, damlara, pencerelere, yollara sıralanan halk, caddenin ta sonundan itibaren bir kordon gibi uzanan otomobil dizisi, birbirinden dörder adım ara ile dizilmiş lacivert elbiseli polisler, sonra sarayın eşiğindeki silindir şapkalı İsviçre Federal Meclisi üyeleri teşrifatçılar, fotoğrafçılar, gerçekten tarihi bir imza töreni için olağanüstü bir dekor vücuda getirmekte idi.

Üniversitenin dış merdivenleri çıkılarak büyük kapıdan girildikten sonra, yine merdivenler devam ediyordu. Bu merdivenlerin dönüm yerinde, beyaz, geniş, güzel bir avlu, avlunun ortasında bir şadırvan, şadırvanın içinde bir timsah heykeli vardı. Sağda şapkaların ve bastonların bırakılacağı delegelere ayrılmış vestiyer, solda muhabirlerle diğer davetliler için başka bir vestiyer, imza töreninin yapılacağı salonun bir tarafında delegelerin gireceği kapı, diğer tarafında uzmanlarla muhabirlerin gireceği kapı ayrılmış, birinin üzerine (A), diğerinin üzerine (B) işaretleri konmuş, herkesin davet kartına şapkasıyla bastonunu bırakacağı vestiyerin yeri, gireceği kapının harfi, oturacağı kanepe'nin numarasına kadar her şey yazılmıştı.

Şadırvanın, iki tarafında ve merdiven başında, iki heykel gibi, yeşilli beyazlı bir mili kıyafet içinde iki İsviçreli nöbet bekliyordu. Herkesin gözü, merdivenleri çıkarken,

önce bunlara ilişiyor, bunların yanından geçilerek yukarı salona gidiliyordu.

İsmet Paşa salona girdiği zaman herkeste bir heyecan belirdi. Bütün gözler hemen kendisine döndü.

Lozan barış antlaşmasının imza edileceği yer, yüksek tavanlı, geniş bir salondur. Sol tarafta bahçeye bakan geniş pencereleri, sağ tarafta koridora açılan iki kapısı vardı. Salonun solunda, daha çok mahkemelerde görülen uzun, yuvarlak, yüksek bir kürsü göze çarpıyordu. Davetliler, danışmanlar, muhabirler, kanepelere yerleşmişler, yüzlerini bu kürsüye çevirmişlerdi. Kürsüye baktığınız zaman sıra ile sağ tarafta İsmet Paşa, Rıza Nuri Bey, Hasan Bey, Amerika delegesi Mister Grew yanyana oturuyorlardı. Bunların arkasında ikinci sırayı Bulgar delegeleri teşkil ediyordu. Kürsünün sol tarafında yine sıra ile Sir Horas Rumbold, General Pellé, Marki Garroni (Marki Garroni antlaşmayı imza için o gün İtalya'dan gelmişti). Mösyö Montanya birinci sırayı teşkil ediyordu. Japon delegesi, Mösyö Venizelos, Mösyö Diyamandi ve diğer bir Romen delegesi de ikinci sırada oturuyorlardı. Bunların yanında Belçika ve Portekiz delegeleri vardı. Kürsünün aşağısında, karşılıklı oturan Türk delegeleriyle İtilaf devletleri delegelerinin arasında, üzeri koyu renk bir kadife ile örtölmüş büyük bir masa ve bu masanın üzerinde parşömen kağıda basılmış, kenarlarından kırmızı kordelalar sarkan antlaşma metinleri, protokoller göze çarpıyordu. Kürsünün iki yanındaki basamaklar üzerinde ise, iki tören hademesi, kımıldamadan duruyorlardı.

Salonun sağ tarafında bir nevi balkon teşkil eden yu-

karı kısmında, birçok kadın ve erkek, konferans dışındaki davetliler bulunuyordu.

İsmet Paşa'nın arka tarafına rastlayan yerde ise, bir loca vardı ki, içinde Vaud Kantonu Emniyeti Umumiye Müfettişi Mösyö Jecqiard oturuyordu.

Rumini Sarayı'nın büyük salonunda, duvarlara ve tavanlara işlenmiş, Hristiyan medeniyetinin safhalarına ve İsa'nın hatıralarına ait tablolardan başka dikkate değer bir şey yoktu. Ceviz kürsü, ceviz kanepeler, ceviz pencereler ve krem perdeler, bu salona koyu bir renk veriyorlardı.

İsmet Paşa her zamanki vakur, ciddi duruşu ile, istediğini yapmış, hakkını almış bir insan sükûnet ve soğukkanlılığıyla bekliyordu. Yüzündeki daimi aydınlık, gözlerinin her zamanki siyah ve zeki parlaması, bugün daha çok dikkate çarpıyordu. İsmet Paşa'nın eşi, davetliler arasında, ön sırada yer almışlardı. Türkiye başdelegesinin yanında Rıza Nur Bey, ciddi bir yüzle etrafa bakıyor, Hasan Bey, Mister Grew ile konuşuyor, genel sekreter Mösyö Massigli'nin ortadaki masa üzerinde antlaşmaları ve ekleri sıralamasına dikkat ediyor ve gözlerinde merak okunuyordu.

Bir tarafta Türkiye ve karşısında yedi devletin delegeleri... Başta İngiltere, yanında Fransa, onun yanında İtalya, arkalarında Japonya ve Japonya'nın yanında silinmiş gibi Yunanistan (Venizelos), Romanya, Belçika... Sağ tarafta tek başına Türkiye, sol tarafa bakınca bütün dünya! İşte herşey elinden alındığı halde nihayet varlığı pahasına savaştan, kanını akıtan ve savaşı kazanan yeni Türk Devleti ve işte onu mahvetmek için yüz yıllardan beri uğraşan Batı âlemi! Genel savaşın meşhur "uçler itilâfı" ve ona takılı

“küçük itilâf manzumesi”, Balkan devletleri... Fakat artık gülmüyorlardı. Artık “mütehakkimane” durum almıyorlardı. Hatta hüznü, kederli görünüyorlardı.

Sir Rumbold'un sağ gözünde bir monokl var. Yüzü kıpkırmızı, boyuna terliyor, ikide bir mendiliyle yüzünü siliyor. General Pellé, bir kâğıt gibi beyaz çehresiyle, uzun boylu Sir Rumbold ile şişman yapılı Marki Garroni arasında bir hayalete benziyor. Marki Garroni ise, kanepesine yerleşmiş, toplu avurtları, yumuk gözleriyle bir Sinyor gibi rahat, ne memnun, ne kederli, kayıtsız görünüyor. Bu konferans ile yalnız antlaşmaya imzasını atmak istediği için ilgilendiği hissini veriyor. Japon delegesinin her zamanki esmer, çekik gözlü çehresinde, bugün de dikkate değer bir şey yok. Sanki; “Siz de gelin!” demişler ve o da gelmiş. Arkasına bol gelen elbisesi içinde, zayıf yapısı ile bu Uzakdoğu diplomatı, belirsiz bir hayal etkisi yaratıyor. İtilaf Devletleri delegeleri içinde en ilgiyi çeken yine Venizelos... Arkaya çekilmiş, kanepesine yan oturmuş, her tarafı süzüyor ve ‘talihin bu garip tecellisi’ karşısında, önünde oturan İngiltere İmparatorluğu delegesine, insana öyle geliyor ki, sanki garip bir küçümseme ile bakıyor. Her hareketinde, her bakışında, önündekileri, yanındakileri “yok!” farzeden bir lâkaydi göze çarpıyor.

Saat üçü beş geçe, İsviçre hükümeti adına konfederasyon Reisi Mösyö Scheurer, reis vekili sıfatıyla Mösyö Şvarts ile Mösyö Chultess, önlerinde beyaz mantolu, elinde, içine kalem konmuş hokka taşıyan bir tören hademesi, içeri girdiler. Ayağa kalkıldı. Bu üç kişi kürsünün önüne geldiler ve oradaki üç koltuğa yerleştiler.

Bir anda, o kürsü, İsmet Paşa, karşısındaki devletler, sonra arka arkaya sıralara dizilmiş İsviçre ileri gelenleri, uzmanlar, danışmanlar, muharirler, bütün o salon, bu üç şahsın heyet halinde salona girişi, kalemleri ve hokkayı getiren beyaz mantolu Huissier, her şey, sanki muhteşem oranlara ulaşarak büyük bir heybet aldı. Bu heybetli dekor ortasında, derin bir sessizlik arasında, İsviçre Federal Meclisi Reisi ayağa kalktı ve ağır bir sesle, antlaşmaların, sözleşmelerin, beyannamelerin, protokollerin adlarını saydıktan sonra:

- “Efendiler, buyurunuz, imza ediniz!” diye delegeleleri imzaya çağırdı. Sesinde, karar tebliğ eden yüksek bir hâkim edası vardı.

Bu toplantı cihan ölçüsünde bir milli davanın hüküm tebliği oturumu gibi heyecan verici bir manzara göstermekte idi.

Reisin imzaya daveti üzerine, konferans genel sekreteri Mösyö Massigli yerinden kalkarak İsmet Paşa’ya doğru geldi, kendisini selamladı ve:

- “Buyurunuz, evvela zatı devletiniz imza edeceksiniz” dedi.

Bu ilk imza devletler tarafından Türkiye’ye karşı bir şeref olarak takdim edilmekte idi.

Türkiye Devleti Başdelegesi İsmet Paşa, yerinden kalktı, oradaki masaya doğru yürüdü ve masanın tam ortasına gelince durdu. Sağ elini “Jacquette à taille”ının iç cebine götürerek oradan renkli bir mahfaza çıkardı, açtı, içinden bir altın kalem aldı ve Gazi Mustafa Kemal’in, vatanın kurtarıcısı Büyük Ata’nın antlaşmayı imzalamak üzere

kendisine gönderdiği tarihi kalemle, ayakta, biraz eğilerek, genel sekreter Massigli'nin önüne koyduğu antlaşmaya, 24 Temmuz 1923 tam saat üçü dokuz gece imzasını attı.

Tarihi an, işte o andı. İşte o andı ki, 24 Temmuz 1923 yılı salı günü saat tam üçü dokuz gece, İsmet Paşa'nın attığı bu imza ile, Osmanlı İmparatorluğu tasfiye edilmiş ve yeni Türkiye Devleti kurulmuş oluyordu! Aynı zamanda 9 yıllık genel Avrupa savaşı, o imzanın atıldığı anda, 24 Temmuz 1923 günü saat tam üçü dokuz gece, bitiyordu.

Herkes meraklı gözlerle İsmet Paşa'nın imza atışını takibediyor. Salonda çıt yok. Sol taraftakiler sükûnetle, Türk delegeler heyetinin antlaşmayı, sözleşmeleri, beyan-nameleri imzalayıp bitirmesini ve sıranın kendilerine gelmesini bekliyorlar.

İsmet Paşa'nın bir tarafında Hasan Bey, bir tarafında Rıza Nur Bey; bir İngiliz sekreteri imzalanacak vesikaları önce Massigli'ye veriyor ve Massigli onları önce İsmet Paşa'ya imzalattıktan sonra Rıza Nur Bey'in önüne getiriyor, Rıza Nur Bey imzaladıktan sonra, Hasan Bey imzalıyor, onlardan sonra Fransız sekreter Nogara elindeki kurutma kâğıdıyla imzaları kurutuyor.

Türk heyetinin anlaşma ile eklerini, protokolleri imzalaması yedi dakika sürdü.

Türk heyetinden sonra antlaşmayı imzaya İngiltere başdelegesi Sir Rumbold davet edildi. İngiliz başdelegesi yerinden kalktı, yürüdü, geldi ve cebinden siyah bir stylo çıkararak imzasını attı. Sir Rumbold'dan sonra General Pellé davet edildi. Fransız başdelegesi masanın önüne gelince, oradaki koltuğa oturdu. Gözlüğünü taktı ve yüzünde

memnunlukla, sıra ile, dikkatle bütün vesikaları imzaladı. Marki Garroni davet edilince, ortadaki masaya eğilerek önce koltuğunun üzerine iyice yerleşti, sonra yavaş yavaş gözlüğünü çıkardı, binbir özenle kalemi aldı ve büyük bir tarihi hareket yapmakta olduğunu tamamiyle idrak etmiş bir hal ile ve sanki bu tarihi anın bütün şeref ve zevkini tatmak istiyormuş gibi, dikkatli dikkatli imzalarını atmaya başladı. Marki Garroni'den sonra Japon delegesi zayıf parmakları arasında tuttuğu kalemle birer birer imzasını attı, döndü, yerine oturdu. Sıra Venizelos'a geldi, koltuğa oturdu, çabucak imzaladı, yerine döndü. Romanyalılarından sonra, sonunda Belçikalılar, Portekizliler de, kendilerini ilgilendiren sözleşme ve antlaşmalara imzalarını attılar.

İmza töreni bittikten sonra konfederasyon reisi ayağa kalkarak şu dikkate değer nutku söyledi:

“Efendiler:

Aylarca devam eden çalışmalardan sonra Lozan konferansının gayesine eriştiği ve sulhun artık temin edildiği hakkındaki sevinçli haber, birkaç gün evel cihana ilan edildi. O kadar uzun zamandan beri beklenen bu hadiseye resmi bir şekil vermek ve husule gelen itilafları imza etmek için yeniden toplandık.

Konferans, müzakere mahalli olarak memleketimizi intihabetti ve nasıl mesainin açılma törenine İsviçre Federasyon Meclisi'ni davet ettiyse, bugünkü mesut bitiş celse-sine de yine davet etmek lütfunda bulundu. Daha dün su-reti mahsusada dostane bir mektup, size bahşetmek şerefi-ne nail olduğumuz misafirperverlikten dolayı teşekkür his-lerinizi bize bildiriyordu. Halbuki İsviçre'ye verdiğiniz şe-

reften dolayı bütün kalbimizle teşekkür etmek asıl bize düşer. Bu suretle milletlerin kucağında yaşayan memleketimizin vaziyetine tamamıyla tevafuk eden ve hizmete iştirak ve İsviçre adını bir daha sulh ve müsalemet (barış içinde yaşama) emrine teşrik etmek fırsatını bize bahşettiniz. Husule gelen itilafı ilk olarak selamlamak ve sizleri bundan dolayı tebrik etmekten iftihar duyuyoruz. Konferansın yenmek zorunda kaldığı müşküller pek büyüktü. Fakat hepimiz için çok şükür ki konferansa iştirak edenlerin fazilet ve kemali üstün geldi ve kendilerine tevdi edilen vazifeyi iyi neticeye ulaştırmak azimleri bu müşküllerden daha kuvvetli göründü ve itilaf bu suretle mümkün oldu.

Umumi menfaatler namına razı olduğunuz fedakârlıklar hiç şüphesiz pek ağırdı. Fakat elde edilen netice bu bahaya değerdı. Bu fedakarlıklar muhasamatın katî bitişine ve sulhun teessüsüne alamettir. Yalnız doğrudan doğruya alakalı milletler değil, fakat bütün dünya bundan dolayı size minnettardır.

Biz İsviçreliler, ırk, lisan, din farklılıklarının ne kadar tehlikeli olduğunu tecrübe ile biliyoruz. Tarihimizde bu ayrılıklar devletimizin varlığını birçok defalar tehlikeye düşürdü. Fakat yine biliyoruz ki bütün bu farklara rağmen sulh ve insanlık dairesinde yaşamak ve bu hayatta bir terakki ve inkişaf kaynağı bulmak da kabildir.

Sulhun akdine iştirak eden milletlere bu dersin teyidini istikbalde görmelerini bütün gönlümüzle dileriz. Silahların çarpışması insanlar için en elim ıstıraplar doğurur, halbuki fikirlerin çarpışmasından ancak hakikat tezahür eder.

Yeryüzündeki hiçbir millet, haklarından mahrum edilemez, nasıl ki beşeriyetin hayrına iştirak vazifesinden de kurtulamaz. Yakın şark milletlerine karşı, medeniyetin inkişafındaki muazzam hisselerinden dolayı borçlu olduğumuz şükranı tarih bize öğretiyor. Bu milletler bugün uzun yıllarca devam eden kahramanca mücadelelerden sonra silahlarını bırakıyorlar. Temenni ederiz ki yaralarını sardıktan ve müsalemet yolunda faaliyetlerine başladıktan sonra vaktiyle beşeriyet üzerine bol bol dağıttıkları bütün iyiliklerden tekrar faydalanırsınız. Aralarında rekabet devam edebilir. Fakat rekabet sulh ve çalışma âlemi içinde devam eder.

En hararetli temennilerimiz bu inkişafa matuftur. Bilhassa mümessilleri bugün sulhu imza eden milletlere aittir. Allah isterse bu inkişaf ve saadet bütün cihana şâmil olur ve hepimizi sıkran tazyikten bizleri kurtarır.

Lozan Konferansı'nı bu sözlerimle kapıyorum. Dilerim ki bugün, milletler için daimi bir kurtuluş ve saadet kaynağı olsun.

Bu Nutuk basbayağı bir tören nutku değil, fakat çok özlü, bütün dünyaya karşı İsviçre'den gür sesle yükselen bir ders hikmetleriyle dolu idi.

Özellikle “Hiçbir millet haklarından mahrum edilemez” cümlesi milletleri haklarından mahrum etmeye kalkmış olanlar için son bir ihtar gibi yansıdı. Bu nutukta Türkiye “kahramanca bir mücadeleden sonra kılıçlar kınına konuluyor” cümlesiyle bir destan tarifine ulaştırılıyordu. Bu nutkun özeti, İsviçre Konfederasyon Reisi ağzından, bütün dünyaya:

— “Galibiyet Türklerde kaldı, kahramanca bir mücadeleden sonra haklarını aldılar!” demekti.

Mösyö Scheurer’in nutku sürekli olarak, dakikalarca alkışlandı. Artık Lozan Konferansı resmen sona ermişti. Barış imzalanmıştı. Herkes ayağa kalktı. Herkes birbirini tebrike başladı.

İsmet Paşa’yı ilk tebrik eden Çin Hükümeti’nin Berne elçisi oldu. Sonra Amerikalı Mister Grew, daha sonra General Pellé, onun arkasından Sir Rumbold tebrik ettiler. Bunlardan sonra Mösyö Venizelos güle güle İsmet Paşa’ya doğru yürüdü, iki elini uzattı ve hararetle tebrik etti. Mösyö Venizelos’tan sonra İngiliz delegesi Mister Rayan, İsmet Paşa’nın elini sıktı ve Türkçe olarak:

— “Tebrik ederim Paşa Hazretleri...” dedi. İsmet Paşa teşekkür etti.

Şimdi heyetler salondan çıkıyorlardı. Bu sırada Türk muhabirler İsmet Paşa’yı tebrik ettiler ve:

— “Paşam, lûtfen ilk intıbainız?” diye sordular.

İsmet Paşa’nın gözleri gülüyordu:

— “İşte görüyorsunuz, mektepte imtihanı verdik, çıkıyoruz!” dedi.

Evet, İsmet Paşa imtihanı vermiş ve birinci çıkmıştı. Şerefli bir bağımsızlık barışı bundan daha yüce bir zafer havası içinde imza edilemezdi. Bu büyük siyasal zafer, her ‘Türküm’ diyenin kafasında ve ruhunda yüzyıllar ve yüzyıllar boyunca, artık en büyük bir milli şerefti. İsmet Paşa bu şerefi yaratan vakur bir sembol halinde koridorları geçti, merdivenleri indi, büyük kapıda Türk başdelegesi ile arkadaşlarının tekrar birçok fotoğrafları çekildi. Ta kapının

önüne kadar herkes Türkiye başdelegesinin etrafını alıyor, elini sıkıyor, tebrik ediyordu.

Tören tam üç çeyrek saat sürmüştü.

Delegeler, danışmanlar, uzmanlar, muhabirler, davetliler salondan çıktıkları ve otomobillerine bindikleri zaman, Lozan şehrindeki büyük Katedralin çanları durmadan çalarak her tarafa barışın imzalandığını ilan ediyordu.

Gece geç vakte kadar Lozan sokaklarında bu barış gününün ve gecesinin kalabalığı ve sonsuz sevinci devam etti.

İsmet Paşa, Rumini sarayında barışı imzaladıktan ve Beau Rivage'da İngilizlerin barış şerefine verdikleri çay ziyafetinde bulunduktan sonra, geç vakit Lozan Palas'a döndüğü zaman, kendisini ilk karşılayan, Gazi Mustafa Kemal'in şu telgrafı oldu:

Lozan Türk Heyeti Murahhası Reisi ve Hariciye Vekili

İsmet Paşa Hazretleri'ne

Millet ve hükümetin zatı âlilerine tevcih etmiş olduğu yeni vazifeyi muvaffakiyetle itmam buyurdunuz. Memlekete bir silsile müfit hizmetten ibaret olan ömrünüzü bu defa da tarihi bir muvaffakiyetle tetvicettiniz. Uzun mücadelelerden sonra vatanımızın sulh ve istiklâle kavuştuğu bugünde parlak hizmetiniz dolayısıyla zatı âlinizi, muhterem arkadaşlarımız Rıza Nur ve Hasan Beyleri ve mesainizde size yardım eden bütün heyeti murahhasa âzasını müteşekkiranе tebrik ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal

EK: 3

LOZAN ANTLAŞMASI VE TELGRAFLAR

Lozan'da görüşmelerin bitmesinden, imza gününe de-
ğin geçen sürede İnönü oldukça sıkıntılı saatler yaşar. İm-
za için yetki, gecikmektedir. Sonunda bir telgraf çeker.
Atatürk, hemen karşılık verir. Bu telgraf metinleri de şöy-
le:

Lausanne, 18 Temmuz 1923

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Eğer hükümet kabul ettiğimiz şeyin katiyen reddine
musır ise, bunu bizim yapmaktığımızı imkân yoktur. Düş-
şüne düşünce benim bulduğum yol, İstanbul'daki komiser-
lere, tebligat yapıp, imza selahiyetini bizden nez'etmektir.
Bu halde, gerçi bizim için küreiarz üzerinde görülmemiş
bir skandal olur. Fakat menafii âliyei vatan şahsi düşünce-
lerin fevkinde olduğundan, Hükümeti milliye kanaatini
tatbik eder. Hükümetten teşekkür beklemiyoruz. Muhase-
bei amalımız millete ve tarihe mevdudur.

İsmet

Ankara, 19 Temmuz 1923

İsmet Paşa Hazretlerine,

18 Temmuz 1923 tarihli telgrafnamenizi aldım. Hiç kimsede tereddüt yoktur. İhras eylediğiniz muvaffakiyeti en har ve samimi hissiyatımızla tebrik etmek için usulen vaz'ı imza olunduğunun işaretine muntazırız kardeşim.

**Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal**

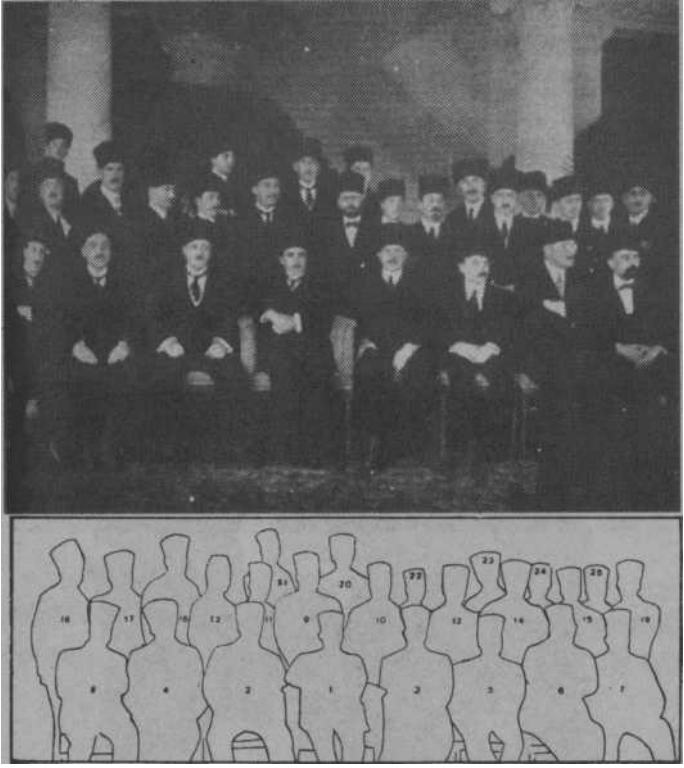
Lausanne, 20 Temmuz 1923

Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine,

Her dar zamanımda Hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim azabı tasavvur et. Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana merbutiyetim bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim pek sevgili kardeşim, aziz Şefim.

İsmet

1. İsmet İnönü, 2. Dr. Rıza Nur, 3. Zekâi Apaydın, 4. Zülfü Tigrel, 5. Veli Saltık, 6. Muhtar Çilli, 7. Münir Ertegün, 8. Reşit Saffet Atabinen, 9. Tevfik Bıyıklıoğlu, 10. Seniyyettin Başak, 11. Tahir Taner, 12. Mustafa Şeref Özkan, 13. Zühtü İnhan, 14. Hikmet Bayur, 15. Fuat Ağralı, 16. Ruşen Eşref Ünaydın, 17. Yahya Kemal Beyatlı, 18. Âtîf Esenbel, 19. Hüseyin Pektaş, 20. Sabri Artuç, 21. Cevat Açıkalın, 22. Mehmet Ali Balin, 23. Şevket Doğruker, 24. Süleyman Saip Kıran, 25. Celal Hâzım Arar.

Mustafa Kemal, 1928 yılı Ağustos ayının sekizini dokuzuna bağlayan Perşembe gecesı, İstanbul'da Sarayburnu (Gülhane) Parkı'nda Cumhuriyet Halk Partisi'nin düzenlediğı ve halkın da katıldığı bir eğlencede, gösterileri izledikten bir süre sonra ayağı kalkmış ve 'Harf Devrimi'nin başladığını bildiren ünlü konuşmasını yapmıştır.

Mustafa Kemal, bu tarihsel konuşmasında 'Yeni Türk Harfleri'ne ilişkin düşünce ve görüşlerini şöyle belirtmiştir: "Arkadaşlar, güzel dilimizi ifade etmek için 'Yeni Türk Harfleri'ni kabul ediyoruz. Bizim güzel, âhenkdar, zengin lisanımız, yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak ve bu lüzumu anlamak mecburiyetindeyiz. Lisanımızı muhakkak anlamak istiyoruz. Bu yeni harflerle behemehal, pek çabuk bir zamanda, mükemmel bir surette anlayacağız. Anladığımızın âsârına, yakın bir zamanda bütün kâinat şahit olacaktır. Ben buna katiyetle eminim, siz de emin olunuz."

Sami N. Özerdim'in hazırladığı 'Yazı Devriminin Öyküsü' adlı kitabı 'Harf Devriminin 70.

Yılı'nda okurlarımıza sunmaktan büyük kıvanç duyarız. Bu önemli belgesel çalışmayı, gelecek cuma günü yine gazeteniz Cumhuriyet'le birlikte alacaksınız.

